EVA ILLOUZ

Soğuk Yakınlıklar

Duygusal Kapitalizmin Şekillenmesi

ÇEVİREN
ÖZGE ÇAĞLAR AKSOY

iletişim

EVA ILLOUZ Kudüs İbrani Üniversitesi'nde sosyoloji profesörüdür. Aynı zamanda Center for the Study of Rationality üyesi olan Illouz'un yayımlanmış diğer kitapları şunlardır: *Consuming the Romantic Utopia: Love and the Cultural Contradictions of Capitalism* (1997), *The Culture of Capitalism* (2002), *Oprah Winfrey and the Glamour of Misery: An Essay on Popular Culture* (2003), *Saving the Modern Soul: Therapy, Emotions, and the Culture of Self-Help* (2008), *Warum Liebe weh tut* (2011).

Cold Intimacies. The Making of Emotional Capitalism
© 2006 Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main

İletişim Yayınları 1683 • Politika Dizisi 96
ISBN-13: 978-975-05-0976-6
© 2011 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2011, İstanbul

EDİTÖR Levent Cantek
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Fatma Kurt - Tayfun Mater
DİZİN Burcu Tunakan
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

EVA ILLOUZ

Soğuk Yakınlıklar

Duygusal Kapitalizmin Şekillenmesi

Cold Intimacies
The Making of Emotional Capitalism

ÇEVİREN *Özge Çağlar Aksoy*

iletişim

Elchanan'a

İÇİNDEKİLER

Sunuş 9

1 *Homo Sentimentalis*'in Yükselişi 11
Freud ve Clark Seminerleri 18
Şirket imgelemini yeniden şekillendirmek 25
Yeni bir duygusal tarz 32
Şirket ruhu olarak iletişim etiği 34
Çağdaş ailenin gül ve dikenleri 43
Sonuç 59

2 Acı, Duygusal Alanlar ve Duygusal Sermaye 65
Giriş 65
Kendini gerçekleştirme anlatısı 69
Duygusal alanlar, duygusal habitus 95
Psikolojinin pragmatiği 101
Sonuç 107

3 Romantik Ağlar 111
İnternet romantizmi 113
Sanal görüşmeler 114
Varoluşsal benlik sunumu 118
Standartlık ve tekrar 123
Fantezi ve hayal kırıklığı 139
Sonuç: Yeni Machiavelli'ci hareket 156

DİZİN 165

Sunuş

Az sayıda kitap varlığını tek bir kişiye borçludur ve bu kitap da onlardan biri. Axel Honneth, Adorno Seminerleri kapsamında beni Frankfurt'a davet ettiğinde o dönemde üzerinde çalıştığım, çağdaş dünyanın hemen her yerindeki orta sınıf kadın ve erkeğin sıradan kültürel çerçevesinin şekillenmesinde psikolojinin rolü konusunda durup yeniden düşünmeye sevk etti. Eleştirel kuramcıları yeniden okudum, Theodor Adorno'dan başlayıp Habermas'a ve Axel Honneth'a varan uzun eleştirel teori geleneğinin modernitede söz konusu olan zıt eğilimleri anlamlandırma kapasitesinin henüz aşılamamış olduğunu kesin bir şekilde fark ettim. Bu kitabın ortaya çıkmasında Axel'ın geniş entelektüel vizyonu, cömertliği ve bitmek bilmeyen enerjisi yatmaktadır.

Kitabı kaleme alırken Princeton Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde misafir olarak çalışmama imkân verdiği için Viviana Zelizer'a tüm kalbimle teşekkür ederim. Enstitünün güler yüzlü ve uzman kütüphanecilerine içten teşekkürlerimi sunarım.

Beatrice Smedley, kitabın üç bölümünü okudu, olağanüstü inceliği ve kıvrak zekasıyla sayısız yorum ve katkıda bulundu. Carol Kidron'ın travma hakkındaki çalışmasının ve

ayrıca eleştirel fikirlerinin de bu kitaba katkısı oldu. Eitan Wilf'e taslakları okuduğu ve her zaman açık olduğu, keskin eleştirileri, son derece yararlı kaynak önerileri ve diğer tavsiyeleri için teşekkür ederim. Kimi zaman külfetli olabilen yayın sürecindeki değerli yardımları için Lior Flum'a teşekkürler.

Polity Press'den Sarah Dancy, Emma Hutchinson ve Gail Ferguson'a kusursuz ve titiz yaklaşımları, profesyonelliği ve nezaketi için yürekten teşekkür ederim.

Son olarak bu çalışmayı, kitap için kendi payına düşen okuma, eleştiri ve tartışmadan fazlasını yapan, zamanının önemli bir bölümünü çok sayıda tereddütümü dinleyerek geçiren ve mutluluk veren birkaç dakikadan fazlasını benimle paylaşan kocam ve en yakın arkadaşım Elchanan'a ithaf ediyorum.

1

Homo Sentimentalis'in Yükselişi

Sosyologlar modernliği geleneksel olarak kapitalizmin ortaya çıkışı, demokratik siyasi kurumların yükselişi veya bireysellik fikrinin manevi gücüne dayanarak izah etmişler ancak artı değer, sömürü, akılcılaştırma, büyünün bozulması* veya iş bölümü gibi bildik kavramların yanında modernitenin birçok önemli sosyolojik açıklamasının içerdiği farklı hikâyeler olduğunu, yani modernitenin ortaya çıkışının duygular üzerinden anlatımlarını ya da açıklamalarını ne yazık ki pek dikkate almamışlardır. Öne çıkan ancak görünürde sıradan birkaç örneğe değinecek olursak Weber'in Protestan ahlâkının özünde, duyguların ekonomik eylemlerdeki rolü hakkında bir inceleme yer almaktadır çünkü kapitalist girişimcinin çılgın faaliyetinin temelinde esrarengiz teoloji tarafından kışkırtılan kaygı yatmaktadır.[1] Marx'ın çalışanın emek ve üretim süreci ile ilişkisini açıklamaktaki temel noktası olan yabancılaşma kavramı güçlü duygusal imalar taşıyordu, Marx, *The Economic and*

(*) Disenchanment. Weber'in ortaya attığı bu kavram sonrasında sosyal bilimler tarafından da kullanılmıştır. Modern toplumdaki büyünün, mistik kavramların, geleneksel değerlerden rasyonelleşmeye gidilmesiyle kaybolduğu düşüncesine işaret eder – ç.n.

1 Weber, Max, 1958, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, New York: Charles Scribner's Sons.

*Philosophic Manuscripts** çalışmasında yabancılaştırılmış işgücünden gerçekliğin kaybı, kendi ifadesiyle bağım özneden kopuşu olarak söz eder.[2] Marx'ın "yabancılaşma" kavramının popüler kültür tarafından benimsenmesinin –ve çarpıtılıp değiştirilmesinin– başlıca nedeni elde edilebilecek duygusal çıkarımlardı: modernite ve kapitalizm yabancılaştırıcıydı çünkü insanları birbirlerinden, içinde bulundukları toplumdan ve kendi derin benliklerinden koparan bir tür duygusal hissizlik yaratıyordu. Bu noktada duygusal yaşam ifadesine yer veren Simmel'ın meşhur Metropolis tasvirini akıllara getirebiliriz. Simmel'a göre şehir hayatı sonsuz bir sinirsel uyaran akımı yaratır ve duygusal ilişkilere dayanan kasaba yaşantısına zıt bir duruşa sahiptir. Simmel için tipik modern tutum ilgisizlik, soğukluk ve kayıtsızlık karışımı "blasé"dir** – ve her zaman nefrete dönüşme tehlikesi söz konusudur.[3] Son olarak Durkheim sosyolojisi –yeni Kantçılar için şaşırtıcı olsa da– açıkça duygular üzerinde durmaktaydı. Aslına bakılırsa Durkheim sosyolojisinin temel taşı "dayanışma"dan, sosyal aktörleri toplumun ana sembollerine bağlayan bir duygular demetinden başka bir şey değildir (Durkheim buna *Elementary Forms of Religious Life**** çalışmasında coşku [effervescence] adını verir[4]). (*Symbolic Classifications*[5] çalışmasının sonuç bölümün-

(*) *1844 El Yazmaları*, Birikim Yayınları – ç.n.

2 Bkz. Marx, Karl, 1904, "Estranged Labor," Dirk J. Struik (yay.), *The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844* içinde, New York: International Publishing.

(**) Fr. Bezginlik, bıkkınlık, duyarlılığın körelmesi – ç.n.

3 Simmel, Georg, 1950, "The Metropolis and Mental Life," K. Wolff (yay.), *The Sociology of Georg Simmel* içinde, New York: Free Press.

(***) *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*, 2010, çev. Özer Ozankaya, İstanbul: Cem Yayınevi – ç.n.

4 Durkheim, Emile, 1969, *Elementary Forms of Religious Life*, New York: Free Press.

5 Durkheim, Emile ve Marcel Mauss, 1963, *Primitive Classification*. London: Cohen & West.

de Durkheim ve Mauss sembolik sınıflandırmaların –belirli üstün bilişsel öğeler– duygusal bir öze sahip olduklarını öne sürer.) Modern toplumların sosyal farklılaşmasının duygusal yoğunluktan yoksun olduğu düşünüldüğünde modern toplumun nasıl "bir arada tutunduğunu" anlamaya çalışan Durkheim'ın modernite görüşü duygularla daha doğrudan ilişkiliydi.[6]

Demek istediğim yeterince açık ve sözü uzatmaya gerek yok; modernitenin kabul görmüş sosyolojik açıklamaları, kendileri bilmese de tam anlamıyla bir duygu kuramı olmasa bile en azından bunlara çok sayıda gönderme içermektedir: Kaygı, aşk, rekabetçilik, kayıtsızlık ve suçluluk gibi duygular, yüzeyi biraz kazıyacak olursak, modern çağa zemin hazırlamış kırılmaların tarihi ve sosyolojik açıklamalarının çoğunda yer almaktadır.[7] Bu kitapta öne sürdüğüm temel konu modernitenin pek de gizli olmayan boyutundan kendimizi kurtardığımızda modern benliği ve kimliği oluşturan şeylerin kişisel ve kamusal ayrımının ve bunun cinsiyetçilik üzerindeki ifadelerinin standart analizlerinin ciddi şekilde değişime uğrayacağıdır.

Ancak aklımıza bunu neden yapalım ki sorusu gelebilir. Bu derece öznel, görünmez ve kişisel bir deneyim olan "duygu"ya odaklanmak sosyolojinin neticede nesnel düzenler, kalıplaşmış davranışlar ve büyük ölçekli kurumlar ile ilgilenmek olan esas işine zarar vermez mi? Bir başka deyişle, sosyolojinin şimdiye dek onsuz da gayet iyi şekilde yol aldığı bir kategoriyle neden uğraşalım? Bunun için, kanımca, birçok neden vardır.[8, 9]

---

6 Durkheim, Emile, 1964, *The Division of Labor in Society*, New York: Free Press.

7 Elbette ki duygular farklı sosyolojik çerçevelerde aynı rolü oynamazlar ancak benim görüşüm bir rol oynadıkları yönündedir.

8 McCarthy, Doyle E., 1994, "The Social Construction of Emotions: New Directions from Culture Theory," *Social Perspectives on Emotion* 2: 267-79.

9 McCarthy, Doyle E., 2002, "The Emotions: Senses of the Modern Self," *Oster-*

Duygu tek başına bir eylem değil, bizi bir davranışa iten, bir davranışa belirli bir "ruh hali" veya "renk" veren içsel bir enerjidir. Dolayısıyla duygu, davranışın "enerji yüklü" yanı olarak tanımlanabilir ve bu enerjinin de bilişi, duygulanımı, değerlendirmeyi, güdülenmeyi ve de bedeni eş zamanlı olarak kapsadığı görülür.[10, 11] Toplumsal öncesi ya da kültürel öncesi olmak şöyle dursun, duygular ayrılmaz biçimde birbirleriyle iç içe geçmiş kültürel anlamlar ve sosyal ilişkilerdir ve duygulara davranışa güç verme kapasitesini veren de bu iç içe geçmişliktir. Duygunun bu "enerji"yi taşımasını sağlayan şey, her zaman için kişiyle ve kişinin kültürel olarak konumlanmış başkalarıyla arasındaki ilişkisi ile ilgili olmasıdır. Bana "yine geç kaldın" dediğinizde utanç, öfke ya da suçluluk hissetmem neredeyse salt sizinle aramdaki ilişkiye bağlı olacaktır. Patronumun geç kalmamla ilgili yorumu beni muhtemelen utandırabilecekken bir iş arkadaşımınki öfkelendirebilir ancak eğer okulda beni bekleyen bir çocuğum varsa olasılıkla suçlu hissetmeme neden olacaktır. Duygu şüphesiz ki psikolojik bir öğedir ancak aynı ölçüde hatta belki daha fazla oranda kültürel ve sosyal bir öğedir: Birey olma durumunun kültürel tanımlarını duygular yoluyla ortaya koyarız çünkü duygular somut, şu ana ait ama her zaman kültürel ve sosyal olarak tanımlanmış ilişkilerde ifade edilirler. Dolayısıyla diyebilirim ki duygular oldukça iç içe geçmiş kültürel anlamlar ve sosyal ilişkilerdir; enerji yüklü ve dolayısıyla düşünüm* öncesi, çoğunlukla yarı bi-

reichische Zeitschrift für Sociologie 27: 30-49.

10 Nussbaum, Martha C., 2001. *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*, Cambridge: Cambridge University Press.

11 Rosaldo, M., 1984. "Toward an Anthropology of Self and Feeling," R. Schweder ve R. LeVine (yay.), *Culture Theory: Essays in Mind, Self, and Emotion* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, s. 136-57.

(*) Reflexivity kavramı "dönüşümsellik" ve "düşünümsellik" olarak çevrilebilir, ancak sosyoloji metinlerinde "düşünüm/düşünümsellik" olarak geçtiğinden burada da bu karşılık tercih edilmiştir – ç.n.

linçli olmak gibi özellikleri veren de bu tamamen iç içe geçmişliktir. Duygular, davranışın derin bir şekilde içselleştirilmiş ve düşünümsel olmayan yönleridir, ne var ki bunun nedeni içlerinde yeterince kültür ve toplum bulunmaması değil, aksine fazlasıyla bulunmasıdır.

İşte bu nedenle sosyal davranışı "içerden" anlamak isteyen yorumbilgisel sosyoloji, davranışın duygusal renklenmesine ve bunun itici gücünün aslında ne olduğuna dikkat yöneltmeden yeterince başarılı olamaz.

Duygular sosyoloji açısından bir diğer başlıca öneme sahiptir; sosyal düzenlemelerin çoğu aynı zamanda duygusal düzenlemelerdir. Dünyadaki birçok toplumu düzenleyen en temel ayrım ve farkın –kadınlar ve erkekler arasındaki– duygusal kültürlere dayandığını (ve kendisini bu yolla yeniden ürettiğini) söylemek bile gereksiz.[12] Erkeklik kişinin cesaret, serinkanlı bir akılcılık ve kontrollü bir agresiflik sergilemesini gerektirir. Öte yandan kadınlık kibarlık, şefkat ve güler yüz talep eder. Cinsiyet ayrımlarının ürettiği sosyal hiyerarşi, onlar olmaksızın kadın ve erkeklerin rol ve kimliklerini yerine getiremeyecekleri üstü kapalı duygusal ayrımlar içerir. Sonrasında söz konusu ayrımlar serinkanlı akılcılığın, diyelim ki şefkatten çoğunlukla daha güvenilir, nesnel ve profesyonelce olduğunu varsayan duygusal hiyerarşiler üretir. Haberleri ya da (kör) adalet algılayışımıza egemen olan nesnellik ideali, bu tür bir erkek uygulaması ve duygusal otokontrol modeli gerektirir. Buradan hareketle duyguların hiyerarşik olarak düzenlendikleri ve bu tür bir duygusal hiyerarşinin sonraki aşamalarda dolaylı olarak

12 Abu-Lughod, Lila ve Catherine A. Lutz, 1990, "Introduction: Emotion, Discourse, and the Politics of Everyday Life," Catherine A. Lutz ve Abu-Lughod (yay.), *Language and the Politics of Emotion* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, s. 1-23; Shields, Stephanie, Keith Oatley ve Anthony Manstead, 2002, *Speaking from the Heart: Gender and the Social Meaning of Emotion*, Cambridge: Cambridge University Press.

manevi ve toplumsal düzenleri oluşturduğu söylenebilir.

Benim görüşüm kapitalizmin şekillenmesinin son derece uzmanlaşmış ve özelleştirilmiş duygusal kültürün şekillenmesiyle el ele ilerlediği ve kapitalizmin bu boyutuna –deyim yerindeyse onun duygularına– odaklandığımızda kapitalizmin toplumsal organizasyonunda başka bir düzen ortaya çıkarma noktasında olabileceğimiz yönündedir. Bu ilk bölümde duyguları kapitalizm ve modernite hikâyesinde başlıca özellik olarak gördüğümüzde 20. yüzyıl boyunca kişiyi ve kişinin başkalarıyla ilişkilerini ön plana çıkarmak için benzer teknikler kullanılarak orta sınıf erkek ve kadınların hem işte hem de evde yoğun bir şekilde duygusal hayatlarına odaklanmaya zorlandığı ortaya çıktıkça duygusal olmayan kamusal alan ve duygularla iç içe geçmiş özel alan arasındaki bilinen ayrımın kaybolmaya başladığını ortaya koyuyorum. Bu yeni duygusallık kültürü, Tocqueville'ci eleştirmenlerin korktuğunun aksine, özel hayat kabuğunun[13] içine çekildiğimizin göstergesi değildir; bilakis kişinin benliği hiçbir zaman bu ölçüde sergilenmemiş, ekonomik ve politik alanların söylem ve değerlerine bu derece koşulmamıştır. İkinci bölüm, kendini gerçekleştirme arzusunu duygusal acı iddiasıyla birleştiren bir anlatı aracılığıyla modern kimliğin çeşitli toplumsal alanlarda nasıl giderek daha açıkça sergilendiğini derinlemesine inceliyor. Kısaca *tanı(n)ma anlatısı* diyebileceğimiz bu anlatının geçerliliği ve sürekliliği piyasa, sivil toplum ve devletin kurumsal sınırları dahilinde varlık gösteren çeşitli toplumsal grupların maddi ve ideolojik çıkarlarıyla ilgilidir. Üçüncü bölümde kişiyi duygusal

13 Coontz, Stephanie, 1998, *The Social Origins of Private Life: A History of American Families*, 1600-1900, New York: Verso Books. Bu gibi durumların tipik örnekleri için bkz. Bellah, R., R. Madsen, W. Sullivan, A. Swidler ve S. Tipson, 1985, *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*, Berkeley: University of California Press; veya Lasch, C., 1984, *The Minimal Self: Psychic Survival in Troubled Times*, New York: W. W. Norton.

ve kamusal bir meseleye dönüştürme sürecinin en güçlü dışavurumunu, kamusal duygusal bir benlik gerektiren ve bunu ortaya çıkaran bir teknoloji olan İnternet teknolojisinde gösterdiğini hatta kamusal duygusal benliğin kişisel etkileşimlere üstün kılındığını ve bu etkileşimleri oluşturduğunu gözler önüne sereceğim.

Kitabın her üç bölümü bağımsız olarak okunabileceği gibi bölümler arasında organik bir bağ söz konusudur ve bu üç bölümün başlıca hedefine yani *duygusal kapitalizm* adını verdiğim olgunun sınırlarını çizmeye yönelik kümülatif bir ilerleyiş vardır. Duygusal kapitalizm, duygusal ve ekonomik söylem ile uygulamaların birbirlerini şekillendirdiği, dolayısıyla da duyguların ekonomik faaliyetin önemli bir yönü haline getirildiği bir kültürdür ve duygusal hayatın –özellikle orta sınıfın–, ekonomik ilişkilerin ve alışveriş mantığının izinden giden geniş çaplı bir harekete yol açar. (Duyguları) "akılcılaştırma" ve "metalaştırma" temaları, kaçınılmaz olarak üç bölüm boyunca tekrarlanan konulardır. Ne var ki analizim ne Marxçı ne Webercidir çünkü ekonominin ve duyguların birbirlerinden ayrı olabileceğini (ya da olması gerektiğini) varsayıyor değilim.[14] Belirttiğim gibi aslında piyasa bazlı kültürel dağarcıklar sosyal ve duygusal ilişkileri şekillendirip bilgilendirir ve sosyal ilişkiler ekonomik ilişkilerin tam merkezinde yer alır. Daha açık ifade etmek gerekirse, piyasa dağarcıkları psikoloji diliyle iç içe geçip birleşerek yeni sosyalleşme biçimlerini düzenlemek için yeni yöntemler ve anlamlar sunar. Sıradaki bölümde sosyalleşmenin bu yeni biçiminin nasıl ortaya çıktığını ve temelinde yatan duygusal (hayali) anlamlarının neler olduğunu inceleyeceğim.

14 Bkz. Zelizer, Viviana, 1994, *The Social Meaning of Money*, New York: Basic Books.

Kültürel sosyoloji eğitimimi ve bununla birlikte önemli kültürel değişimlerle ilişkilendirilebilecek tarihler konusunda duyduğum derin kuşkumu unutmam gerekseydi ve yine de Amerikan duygusal kültürünün dönüşümüne damgasını vuran bir tarih belirlemek zorunda kalsaydım, Sigmund Freud'un Amerika'da Clark Üniversitesine ders vermek üzere gittiği 1909 yılını seçerdim. Oldukça kapsamlı bu beş seminerde Freud eklektik bir dinleyici kitlesine Amerikan popüler kültüründe her halükârda ciddi yankı bulacak olan temel psikanaliz kavramlarını sundu: dil sürçmesi, bilinçaltının kaderimizi belirlemedeki rolü, rüyaların ruhsal yaşamdaki önemi, birçok arzumuzun altında yatan cinsel nitelik, ruhumuzun kaynağı olan aile ve aile patolojilerinin temel nedeni. Çok sayıda toplumsal ve tarihsel analizin, psikanalizin düşünsel kaynakları,[15] kültürel kavramlar üzerindeki etkisi veya bilimsel fikirlerle ilişkileri bakımından ayrıntılı ve sofistike açıklamalar getirmesine rağmen temel ve aşikâr bir gerçeği yani psikanaliz ve sonrasındaki karşıt görüşlü birçok ruh kuramının, genel olarak duygusal yaşamı yeniden şekillendirmek (sadece analiz etmekle ilgileniyor gibi görünse de) gibi birincil bir görevi olduğunu göz ardı etmeleri oldukça ilginçtir. Daha açık bir ifadeyle klinik psikolojinin çok sayıda ve çeşitli kolu –Freudcu, Ben Psikolojisi, Hümanist, Nesne İlişkileri– Amerikan kültürel peyzajına 20. yüzyıl boyunca egemen olacak yeni bir duygusal tarz demeyi önerdiğim terapötik duygusal tarzı yarattı.

"Duygusal tarz" nedir? *Philosophy in a New Key* (Yeni

15 Chertok, Leon ve Raymond de Saussure, 1979, *The Therapeutic Revolution: From Mesmer to Freud*, New York: Brunner/Mazel Publishers: Ellenberg, Henry F., 1970, *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry*, New York: Basic Books.

Bir Açıdan Felsefe) isimli ünlü çalışmasında Susanne Langer felsefe tarihinin her döneminin "kendi meşguliyetleri olduğunu ..." öne sürer ve "onları bir dönemle ilişkilendiren şey" ne hakkında olduklarından çok "sorunları ele alma yolları" –Langer'ın deyimiyle "teknikleri"– dir.[16] Terapötik duygusal tarz ifadesini 20. yüzyıl kültürünün duygusal yaşamla –etiyolojisi ve morfolojisi ile– "ilgilenmek" ve bu duyguları anlayıp yönetmek adına özel –dilsel, bilimsel, etkileşimsel– "teknikler" bulma yolları için kullanıyorum.[17] Modern duygusal tarz (tamamen olmasa da) büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki görece kısa dönemde ortaya çıkan terapi dili ile şekillenmiştir. Eğer Jürgen Habermas'ın da ifade ettiği gibi, "19. yüzyılın sonu temelde tek bir adamın ... [Freud] eseri olarak bir disiplinin [psikanaliz] ortaya çıktığını gördü"[18] ise şunu eklemek isterim ki bu disiplin kısa sürede bir disiplinden fazlası, belirli bir alanda uzmanlaşmış temel bir bilgi birikimi haline geldi. Psikanaliz, benlik duygusal hayat ve hatta sosyal ilişkiler kavramlarını yeniden düzenleyen bir dizi yeni kültürel uygulamadan oluşmaktaydı çünkü bilimsel üretim alanında ve ayrıca elit tabaka ile popüler kültürün ortak alanlarında yer almak gibi eşsiz bir konumda bulunuyordu. Robert Bellah'ın Protestan Reformu hakkındaki ifadesini hatırlayacak olursak terapötik söylem "en derinlerdeki

16 Langer, Susanne K., 1976, *Philosophy in a New Key: A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and, Art*, Cambridge, MA: Harvard University Press, s. 3.

17 Bu görüş Martin Albrow'un "The Application of the Weberian Concept of Rationalization to Contemporary Conditions," S. Lash ve S. Whimster (yay.), 1987, *Max Weber: Rationality and Modernity* içinde, London: Allen ve Unwin, s. 164-82'ye dayanmaktadır.

18 Habermas, J., 1989, "Self-Reflection as Science: Freud's Psychoanalitic Critique of Meaning," S. Seidman, *Jürgen Habermas on Society and Politics: A Reader* içinde, Beacon Press: Boston, s. 55. Habermas'ın bu düşüncesi herkesçe kabul görmemiştir. Örneğin Henri Ellenberger, Freud'un uzun psikoterapötik tedaviler zincirinde sadece bir halka olduğunu öne sürer. Bkz. Ellenberger, *The Discovery of the Unconscious*.

kimlik sembollerini yeniden düzenlemiş" ve yeni duygusal tarzın yeniden düzenlenmesi bu kimlik sembolleri yoluyla gerçekleşmiştir.[19]

Duygusal tarz yeni bir kişilerarası imgelem biçimlendiğinde, diğer bir deyişle kişi başkalarıyla ilişkileri hakkında düşündüğü ve bununla ilişkili olasılıkları hayal ettiğinde ortaya çıkar. Gerçekte kişilerarası ilişkiler –ulusal ilişkiler gibi– sosyal yakınlığı ya da uzaklığı anlamlandıran hayali senaryolara göre tasarlanır, arzu edilir, tartışılır, kötüye kullanılır, uğruna savaşılır ve müzakere edilir.[20] Dolayısıyla bana göre Freud'un kültür üzerindeki en büyük etkisi, benliğin konumunu geçmişiyle ilişki içinde düşünmek şeklindeki yeni bir yol izleyerek *benliğin* kendisiyle ve başkalarıyla ilişkisini yeniden tanımlamasıdır. Bu kişilerarası imgelem Amerikan popüler kültüründe geniş yer bulacak birtakım temel düşünce ve kültürel gerekçeler ile açıkça ortaya konmuştu.

İlk olarak psikanalitik imgelemde çekirdek aile, benliğin kaynak noktası – kişinin hikâyesinin ve geçmişinin başladığı alandır. Aile başlangıçta kişinin kendisini uzun bir kronolojik zincirde ve toplumsal düzende "nesnel olarak" konumlandırması için bir yol iken şimdilerde kişinin yaşamı boyunca sembolik olarak taşıdığı ve insanın şahsiyetini benzersiz bir şekilde ifade eden biyografik bir olgu haline gelmiştir. Ne gariptir ki evliliğin geleneksel temellerinin yıkılmaya başlamasıyla birlikte aile, kişinin adamakıllı karşısına çıkmak üzere geri gelmişti ancak bu kez bir "hikâye" ve kişiyi bu hikâyenin konusuna "dahil etmenin" bir yolu olarak. Aile hem benliğin kökeni olan hem de kişinin kendini koparıp özgürleştirmesi gereken bir kaynak nokta olduğundan,

19 Bellah, Robert, 1968, *Beyond Belief: Essays on Religion in a Post-Traditional World*, New York: Harper & Row, s. 67.

20 Anderson, Benedict, 1991, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso.

kişiliğin yeni anlatılarının oluşturulmasında gittikçe daha önemli bir rol oynuyordu.

İkincisi bu yeni psikanalitik imgelem kişiyi günlük yaşam dünyasına, Stanley Cavell'ın "olaysız" olarak adlandırdığı dünyaya adamakıllı konumlandırmıştır.[21] Örneğin 1901'de yayımlanmış ve Clark Seminerlerine nüfuz etmiş *Psychopathology of Everyday Life*[22] çalışma, Freud'un aslında benliğimizle ve benliğimizin en derinlerindeki arzularla ilgili son derece önemli anlamlar deposu olduğunu söylediği en basit ve sıradan olaylara yani parapraksilere, dil sürçmelerine dayanarak yeni bir bilim dalı açtığını öne sürüyordu. Freud'un benlik kuramı kimliğin derin düşüncelere dalmış veya epik tanımlarından uzaklaşan ve onu günlük yaşam dünyasına, en çok da iş ve aile hayatına konumlandıran kapitalist kültürel devriminin bir parçasıydı.[23] Ancak Freudcu imgelem bir adım daha ileri giderek sıradan benliğe keşfedilmeyi ve biçimlendirilmeyi bekleyen yeni bir cazibe kattı. Sıradan, dünyevi benlik artık esrarengiz ve erişilmesi zor bir hal almıştı. Peter Gay'in, Freud'un biyografik ve felsefi portresinde öne sürdüğü gibi, "Cinsel davranışta herkesin 'normal' demeye alıştığı şey aslında uzun ve çoğunlukla sekteye uğrayan kutsal yolculuğun son noktası, birçok insanoğlunun hiçbir zaman ulaşamayacağı bir hedeftir. Olgunlaşmış –normal– cinsel istek *bir başarıdır*."[24] (vurgu bana aittir). Sıradan benliği imgelemin baştan çıkarıcı bir nesnesi haline getiren şey iki zıt kültürel imgelemi

21 Cavell, Stanley, 1996, "The Ordinary as the Uneventful," Stephen Mulhall (yay.), *The Cavell Reader* içinde, Oxford: Blackwell Publishers, s. 253-9.

22 Freud, Sigmund, 1948, *Psychopathology of Everyday Life*, New York: Macmillan. [*Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*, 1996, çev. Şemsa Yeğin, İstanbul: Payel Yayınları, 1996]

23 Taylor, Charles, 1989, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

24 Peter Gay, 1988, *Freud: A Life for Our Time*. London: J. M. Dent, s. 148.

sentezliyor olmasıydı: normallik ve patoloji. Freud'un sıra dışı kültürel başarısı hem normallik kapsamını önceden patolojik olarak tanımlanan bir şeyle (örneğin cinsel gelişimin homoseksüellikle başladığı görüşü) birleştirerek genişletmeyi, hem de normalliği sorunsallaştırmayı ve dolayısıyla ulaşılması için artık geniş bir dizi kültürel kaynağın harekete geçirilmesini gerektiren erişilmesi zor bir hedef haline getirmeyi içeriyordu; örneğin heteroseksüellik artık doğuştan gelen bir özellik değil ulaşılması gereken bir hedefti. Dolayısıyla eğer Faucault'nun öne sürdüğü gibi, 19. yüzyıl psikiyatri söylemi normal ve patolojik arasında kesin bir sınır çizdiyse[25] Freud sistematik olarak bu sınırı bulanıklaştırmış ve yeni bir patolojik mizaç, kişi için açık uçlu bir proje, tanımsız ancak kişi için zorlu bir hedefin hüküm sürdüğü yeni bir tür normallik ortaya koymuştur.

Son olarak Freud bu yeni imgelemin merkezine cinsiyeti, cinsel hazzı ve cinselliği koydu. Cinselliği düzenlemek için seferber edilmiş çok sayıdaki kültürel kaynak göz önüne alındığında cinsiyet ve cinselliğin patolojilerin altında yatan güçlü bilinçdışı nedenler olarak içinde belirdiği ve ayrıca olgun ve eksiksiz gelişimin bir işareti olan açık uçlu bir benlik projesinin Freud'un çağdaşlarının sansürlenmiş imgelemlerini alevlendirebileceğini öne sürmek son derece makul görünmektedir. Cinselliğin modern imgeleme bu denli sorunsuz bir şekilde dahil edilmesine izin veren şey, son derece modern başka bir dürtü olan dil ile birleştirilmiş olması ve dolayısıyla da cinselliğin 19.yüzyılın "ilkelci" çağrışım ve yan anlamlarından uzaklaşıyor olmasıydı. Dil sadece yeni ve var olduğu bilinmeyen cinsellikle yoğrulmakla kalmamıştı ("parapraksi" veya dil sürçmesi temasındaki gibi), aynı zamanda artık cinselliğin kendisi başlı ba-

25 Foucault, Michel, 1967, *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*, Toronto: New American Library.

şına dilsel bir mesele, ciddi boyutta kavramsal bir açıklığa kavuşturma ve söze dökme sonrasında erişilebilecek bir şey haline gelmişti.

Psikanalitik imgelemin Birleşik 'Devletler'deki sıra dışı başarısının altında birçok kurumsal ve örgütsel neden yatmaktadır. Amerikan ailesinin gitgide üçgen bir yapıya bürünmesi, John Demos'ın "sera" aile olarak adlandırdığı üzere, Ödipus kompleksinin[26] Freudcu üçgen kuramı ile paraleldi; Freud'un kuramları henüz olgunlaşmamış olan ve güçlü tüketici kültürünün can alıcı noktasında yer alan otantiklik arayışına hitap ediyordu;[27] Freud'un kuramları akademik, tıbbi ve edebi kurumların çeşitli üyelerince kabul gördü ve yayıldı;[28] tıp ve popüler kültür arasındaki kurumsal sınırların zayıf olması da doktorların Freudculuk[29] gibi yeni fikirleri yaygınlaştırmasına neden oldu; sonuç olarak bilimsel tıp ve ruhani tıp arasında şiddetli bir tartışma söz konusuydu ve Freudcu paradigma her ikisini de bağdaştırıyor gibi görünüyordu.[30] Ne yazık ki Freud'un fikirlerinin Amerikan kurumlarında alev almasının girift nedenleri üzerinde duramayacağım. Ancak en azından şunu söyleyebilirim ki psikanaliz bir yanda psikoloji, nöroloji, psikiyatri ve tıp gibi

---

26 Demos, John, 1997, "Oedipus and America: Historical Perspectives on the Reception of Psychoanalysis in the United States" ve "History and the Psychosocial: Reflections on 'Oedipus and America,' " J. Pfister ve N. Schnog (yay.), *Inventing the Psychological: Toward a Cultural History of Emotional Life in America* içinde, New Haven, CT: Yale University Press, s. 63-83.

27 Lears, T. J. Jackson, 1994, *No Place of Grace: Antimodernism and the Transformation of American Culture*, 1880-1920, Chicago: Chicago University Press.

28 Kurzweil, Edith, 1998, *The Freudians: A Comparative Perspective*, London: Transaction.

29 Hale, N., 1971, *Freud and the Americans: The Beginnings of Psycho-analysis in the United States*, New York: Oxford University Press; Hale, N., 1995, *The Rise and Crisis of Psychoanalysis in the United States: Freud and the Americans*, 1917-1985, New York: Oxford University Press.

30 Caplan, Eric, 1998, *Mind Games: American Culture and the Birth of Psychotheraphy*, Berkeley: University of California Press.

uzmanlık alanları ve diğer yanda da üst ve alt kültürler arasında köprü kurmak gibi benzersiz bir konumda bulunduğundan en bariz haliyle sinema filmlerinde ve öğüt edebiyatında olmak üzere Amerikan kültürünün tüm alanlarına geniş ölçüde yayılabildi.

1920'lerde öğüt edebiyatı, tıpkı sinema filmleri gibi yeni gelişmekte olan bir kültür endüstrisiydi ve psikolojik fikirlerin yayılmasında ve duygusal normların olgunlaşmasında en kalıcı platform olarak ortaya çıkacaktı. Öğüt edebiyatının birtakım zaruri koşulları vardır: İsmi gereği genel bir yapıya sahip olmalı yani kendisine otorite veren ve yasa benzeri açıklamalar yapmaya imkân sağlayan yasa benzeri bir dil kullanmalıdır; değindiği sorunları çeşitlendirmelidir ki düzenli olarak tüketilen bir meta olabilsin; dahası çeşitli değer yargıları ve bakış açılarına sahip farklı okuyucu kitlelerine hitap etmek istiyorsa amoral olmalı, yani cinsellik ve toplumsal ilişkilerin yürütülmesi ile ilgili sorunlara tarafsız bir bakış açısı getirmelidir. Son olarak güvenilir olmalı yani geçerli ve meşru bir kaynak tarafından sunulmalıdır. Psikanaliz ve psikoloji, öğüt endüstrisi için altın madeniydi çünkü bilim ruhuyla paketlenmişlerdi, çünkü son derece kişiselleştirilebiliyorlardı (her bir bireye ve herkese uyuyorlardı), çünkü çok çeşitli soruna değinebiliyor böylece de ürün çeşitliliğini sağlıyorlardı ve çünkü tabulaştırılmış konulara tarafsız bir bilimsel bakış sunuyor gibi görünüyorlardı. Tüketici piyasasının büyümesiyle birlikte kitap endüstrisi ve kadın dergileri açgözlü bir şekilde hem kuramsal hem öyküsel, hem genel hem özel, hem eleştirel olmayan hem de normatif olan bir dil benimsedi. Öğüt edebiyatı okuyucular üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmasa da kişi için kelime dağarcığı sağlama ve sosyal ilişkileri müzakere etmedeki önemi yeterince kabul görmemişti. Çağdaş kültür materyallerinin çoğu bize öğüt, ikaz ve bir şeyin nasıl yapılacağını açık-

layan formüller şeklinde ulaşır ve birçok toplumsal alanda modern benliğin kişinin kendisi tarafından yaratıldığı göz önüne alındığında –bir davranış biçimine karar vermek için çeşitli kültürel dağarcıklardan yararlanmak– öğüt edebiyatının kişinin kendisini anladığı kelime dağarcıklarını şekillendirme konusunda önemli rol oynamış olması mümkün görünmektedir.

Şirket imgelemini yeniden şekillendirmek

Psikologlar, ordudan çocuk yetiştirmeye, pazarlamadan cinselliğe hemen her alanda yavaş ama kesin adımlarla uzmanlık iddia ederek diğer uzmanlardan ve profesyonellerden (örneğin avukatlar veya mühendisler) farklılık gösterdiler[31] ve öğüt edebiyatını bu görevi ortaya çıkarmak için kullandılar. 20. yüzyıl ilerledikçe eğitim, suç davranışı, adli bilirkişi tanıklığı, evlilik, cezaevi rehabilitasyon programları, cinsellik, ırksal ve siyasi çatışmalar, ekonomik davranış ve askerlerin morali alanlarında çeşitli sorunlar hakkında rehberlik etme görevini giderek daha çok üstlendiler.[32]

Bu etki, psikologların üretime yeni bir radikal bakış açısı getirmek için ekonomik faaliyetler alanıyla duyguları iç içe geçirdiği Amerikan şirketinde başka hiçbir yerde olmadığı kadar kuvvetli oldu. 1880'lerden 1920'lere uzanan dönem "fabrika sisteminin kurulduğu, sermayenin merkezileştirildiği, üretimin standartlaştırıldığı, kuruluşların bürokratikleştirildiği ve işgücünün büyük firmalara dahil olduğu"[33] kapitalizmin altın çağı olarak adlandırıldı. En çok göze çar-

31 Bkz. Herman, Ellen, 1995, *The Romance of American Psychology: Political Culture in the Age of Experts*, Berkeley: University of California Press.

32 *A.g.e.*; Cushman, P., 1995, *Constructing the Self, Constructing America: A Cultural History of Psychotheraphy*, Boston, MA: Addison-Wesley.

33 Shenhav, Yehuda, 1999, *Manufacturing Rationality*, New York: Oxford University Press.

pan ise büyük ölçekli şirketlerin yükselişe geçmesi, binlerce hatta kimi zaman onbinlerce işçinin istihdam edilmesi ve böylece "şirketlerin bürokratik açıdan karmaşık ve hiyerarşik hale gelmesi"ydi.[34] 1920'lerle birlikte maaşlı çalışanların yüzde 86'sı üretim alanında çalışmaktaydı.[35] Daha da dikkat çekici olan ise Amerikan kuruluşlarının dünya çapında en çok idari eleman istihdam eden kurumlar olmasıydı (her 100 üretim çalışanı için 18 idari eleman).[36] Kuruluşlardaki bu patlama, üretim sürecini sistematize etmeyi ve akılcılaştırmayı hedefleyen yönetim kuramlarının güçlendirilmesi ile el ele ilerledi. Aslına bakılırsa yönetim sistemi artık geleneksel kapitalistlerin ellerinden, otoritelerini kurmak için bilim, akılcılık ve genel refah retoriğini kullanan teknokratlarınkine kaymış olan kontrol odaklarını değiştirdi, daha doğrusu çoğaltı. Bu değişim kimilerince yeni bir ideoloji dayatan profesyoneller zümresi gibi hareket eden mühendislerin yeni bir güç türü ele geçirmesi olarak görüldü.[37] Çoğunlukla açgözlü ve bencil olarak tanımlanmış kapitalistlerin aksine yeni yönetim ideolojisinde idareci akılcı, sağduyulu, öngörülebilir ve yeni standardizasyon ve akılcılaştırma kurallarını bünyesinde barındıran biri olarak ortaya çıkmaktaydı.[38] Mühendisler insanı makine ve şirketi de işlemesi gereken gayrı şahsi bir sistem olarak görme eğilimindeydi. Ancak bu görüşün önemli bir gerçeği gözden kaçırdığını söyleyebiliriz: Mühendislerin bu söz konusu retoriğine paralel olarak veya bunun sonrasında bireye, iş ilişkilerinin akıldışı yönlerine ve çalışanların duygularına oldukça

34 Firma sahipleri o zamana kadar üretim sürecini kontrol etmiş ve çalışanların denetlenmelerini, işten çıkarılmalarını ve işe alınmalarını yürütmüş olan yüklenici firmaları giderek bir kenara ittiler.

35 Shenhav, *Manufacturing Rationality*.

36 *A.g.e.*, s. 206.

37 *A.g.e.*

38 *A.g.e.*, s. 197.

fazla ilgi gösteren psikologların başını çektiği bir başka söylem ortaya çıktı.[39]

20. yüzyılın başından itibaren deneysel psikologlar yöneticiler tarafından kurum içindeki disiplin ve verimlilik sorunlarına çözüm bulmaları için teşvik ediliyorlardı.[40] 1920'lerde çoğunluğu Freudcu psikodinamik görüşlerden esinlenmiş ve özellikle orduda asker alımına yardımcı olma veya savaş travmalarını iyileştirme konusunda başarı göstermiş klinik psikologlar yeni yöneticilik görevi için gereken ana esasları oluşturmak amacıyla şirketler tarafından seferber edildiler.

Yönetim kuramı açıklamalarında Elton Mayo'nun hakkı teslim edilmelidir çünkü "tek bir çalışma veya tek bir araştırmacı ya da yazarın Mayo ve Hawthorne çalışmaları ile çeyrek yüzyıl boyunca olabildiği kadar etkili az sayıda disiplin ya da araştırma alanı olabilir."[41] İnsan ilişkileri hareketinden önce davranan deneysel psikologlar "sadakat" veya "güvenilirlik" gibi manevi niteliklerin kurum içinde verimli olabilecek kişilerin temel özellikleri olduğunu iddia ediyordu; Mayo'nun 1924 ile 1927 yılları arasında yapılan –ünlü Hawthorne– deneyleri tek başına duygusal alışverişe tarihte benzeri görülmemiş bir önem verdi, çünkü Mayo'nun esas bulgusu verimliliğin, iş ilişkilerinde çalışanların duygularına önem ve dikkat gösterilmesi ile doğru orantılı olarak arttığı yönündeydi. Viktoryen dönemin "karakter" hakkındaki manevi dili yerine Jung'cu psikanalizm eğitimi görmüş Mayo,

---

39 Kötü bir şöhrete sahip Frederick Taylor birçok fabrika çalışanının ortaya koyduğu öfke karşısında ne kadar şaşırdığından bahseder. Bkz. Stearns, Peter, 1994, *American Cool: Constructing a Twentieth-Century Emotional Style*, New York: New York University Press, s. 122.

40 Baritz, L., 1979, *Servants of Power: A History of the Use of Social Science in American Industry*, Middletown, CT: Wesleyan University Press.

41 Carey, Alex, 1967, "The Hawthorne Studies: A Radical Criticism," *American Sociological Review* sayı 32 Haziran: 403-16.

iş dünyasına psikanalitik imgelemi tanıttı.[42] Mayo'nun kurum içine müdahalesinin tam anlamıyla terapötik bir karakteri vardı. Örneğin Mayo'nun geliştirdiği görüşme yöntemi terapötik bir görüşmenin *tüm* niteliklerini (ismi dışında) taşıyordu. Mayo, kendisinin ve ekip arkadaşlarının müdahale ettiği General Electric'de görüşme yöntemlerini kurumdaki hoşnutsuz çalışanlara şöyle sunuyordu:

> Çalışanlar, (hiçbir zaman kötüye kullanılmamış olan) profesyonel gizlilik güvencesi altında şirket temsilcisi ya da yetkili olarak görülen biriyle konuşmak, özgürce konuşmak istiyordu. Yaşananlar alışılmadık türdendi; bu dünyada karşısındakinin söylediklerini kesmeden dinleyen zeki, dikkatli ve dinlemeye istekli birini bulma deneyimini yaşamış çok az insan vardır. Ancak bu noktaya ulaşmak için görüşmecilere nasıl dinleyecekleri, konuşmayı kesmekten veya nasihat vermekten nasıl kaçınacakları, konuşma sırasında özgürce ifadeye ket vurabilecek her şeyden genel olarak nasıl uzak duracakları konularında eğitim vermek gerekiyordu. Böylece görüşmeciye çalışmasında rehberlik edecek bazı tahmini kurallar belirlendi. Bunlar, aşağı yukarı, şöyleydi:
>
> 1. Tüm dikkatinizi görüşme yaptığınız kişiye yöneltin ve bunu açıkça belli edin.
> 2. Dinleyin – konuşmayın.
> 3. Asla tartışmaya girmeyin; asla tavsiyede bulunmayın.
> 4. (a) karşınızdakinin ne demek istediğine,
>   (b) karşınızdakinin ne demek istemediğine,
>   (c) yardım almadan neyi söyleyemediğine kulak verin.

42 Susman, Walter, 1984, *Culture as History: The Transformation of American Society in the Twentieth Century*, New York: Pantheon Books. Susman "karakter" odaklı bir toplumdan kişilik odaklı kültüre geçişi belgeledi. "Kişilik" kavramına yapılan vurgunun temelinde şirket olduğu ve psikologların kültürel arenaya müdahalesinin "kişilik" kavramının üzerinde "oynanacak", "çalışılacak" ve çıkarlar yönünde kullanılacak bir şey haline getirildiği görüşünü desteklemektedir.

5. Karşınızdakini dinlerken önünüze konan (kişisel) şablonun deneme amaçlı olarak ve sonrasında doğrulamak üzere taslağını çizin. Bunu test etmek için ara ara söylenenleri özetleyin ve yorum için zemin oluşturun (örneğin: "Anlatmak istediğiniz bu mu?"). Bunu her zaman azami dikkatle yapın; diğer bir deyişle ekleme ya da çarpıtma yapmaksızın söylenene açıklık kazandırın.
6. Söylenen her şeyin kişisel bir gizlilikle ele alınması ve hiç kimseye ifşa edilmemesi gerektiğini unutmayın.[43]

Ben kendi adıma amacı tam bir güven inşa ederek sansürsüz konuşmak ve duyguları açığa çıkarmak olan terapötik görüşmenin daha iyi bir tanımını bilmediğimi söyleyebilirim. Mayo, duyguların, ailenin ve yakın ilişkiler kurmanın önemini kazara bulmuş gibi görünüyordu ancak aslında yaptığı terapötik kategorileri işyeri ortamına ithal etmekten fazlası değildi. Mayo'nun ele aldığı orijinal vakaların analizi iki açıdan yol göstericidir: Birincisi, işyeri çatışmalarına yaklaşım biçimi psikolojik yöntemlerce şekillenmişti, ikincisi de izlediği yöntemle duygusal konuşma elde ediliyordu ve aile ruhunu işyerine davet ediyordu. Kadın çalışanlar arasında çözüme ulaştırdığı sorunların duygusal bir yapıya sahip olduğu ve aile geçmişlerini yansıttığı ifade ediliyordu: örneğin "Bir kadın çalışan ... amirini sevmiyor olmasının altında yatan nedenin nefret ettiği üvey babasına olan benzerliği olduğunu görüşme sırasında fark etti. Söz konusu amirin de görüşmeciyi kadın çalışanın 'baş etmesi zor' biri olduğu konusunda uyardığına şüphe yok."[44] Bir başka örnek vermek gerekirse görüşme yapılan bir kadın çalışanın performansında sorun olduğu çünkü annesinin ona terfi istemesi için baskı yaptığı ortaya çıkmıştı:

43 Mayo, Elton, 1949, *The Social Problems of an Industrial Civilization*, London: Routledge & Kegan Paul, s. 65.

44 *A.g.e.*, s. 69.

Durumunu görüşmeyi yapan kişiye anlattı ve ortaya çıktı ki ona göre terfi etmek demek her gün görüştüğü iş arkadaşlarından ve ilişkilerinden kopmak anlamına gelecekti. Şu an için tam anlamıyla ilişkili olmasa da ilginçtir ki durumu görüşmeyi yürüten kişiye anlattıktan sonra bunu annesine de duygularına kapılmadan ifade edebilmişti ... anne durumu hemen anlamış ve yükselmesi için yaptığı baskıya son vermiş ve kız da işe dönmüş. Bu olay görüşmenin iletişim hatlarındaki duygusal engelleri –hem şirket içinde hem dışında– nasıl ortadan kaldıracağının bir örneği olarak verilebilir.[45]

Aile bağlarının doğal olarak işe nasıl taşındığına ve ikinci örnekteki "duygusal engeller" ifadesinin duyguları ve psikanalitik imgelemi iş ilişkilerinin ve verimliliğin tam da merkezine koyduğuna dikkat çekmek isterim. Duygusallığın ve verimli bir randıman sağlamanın dili bir diğerini şekillendirerek gitgide daha iç içe geçen bir hale bürünüyordu.

Elton Mayo, yönetim kuramlarında bir devrim yaptı çünkü özbenliğin manevi dilini psikoloji biliminin tarafsız terminolojisiyle yeniden biçimlendirerek, mühendislerin o zamana dek hüküm sürmüş olan akılcılık retoriklerinin yerine yeni bir "insan ilişkileri" sözlüğü koydu. Çatışmaların sınırlı kaynaklar üzerine dönen bir rekabetle ilgili olmadığını, altüst olmuş duygulardan, kişilik özelliklerinden ve çözülmeyi bekleyen psikolojik çatışmalardan kaynaklandığını ileri süren Mayo, *aile ve işyeri arasında süreklilik* kurmuş oldu ve aslında psikanalitik imgelemi, ekonomik verimlilik dilinin tam da kalbine yerleştirdi. Dahası, iyi bir yönetici olmak giderek iyi bir psikoloğun özelliklerini sergilemek anlamına gelmeye başladı: Anlamak, dinlemek ve işyerindeki sosyal etkileşimlerin karmaşık duygusal yapısıyla tarafsız bir şekilde baş etmek gibi beceriler gerekli hale gelmişti. Örneğin çalışanlar şikâyetlerini dile getirdiğinde Mayo ve ekibi

45 A.g.e., s. 72.

bir yöneticinin onların öfkelerini dinlemesi gerektiği önerisinde bulundu çünkü bunun çalışanları sakinleştirici bir etkisi olacaktı.[46]

Ancak belki daha da ilginç olan Mayo'nun General Electric'deki deneylerinde deneklerin tümünün kadın olmasıydı ve kendisi fark etmese de Mayo'nun bulguları oldukça cinsiyetçiydi: Dolayısıyla eğer birçok feministin iddia etmiş olduğu gibi, maskülenliğin kültürel kategorilerimizin çoğuna dolaylı olarak işlemiş olduğu varsayılırsa Mayo'nun bulguları şüphesiz ki bunun tam tersine yani "evrensel" düşüncede feminenlik ibaresine örnek teşkil etmektedir. Mayo, Amerikan kurumlarındaki kadın deneklerinin özünde kişilerarası ve duygusal bir yapıya sahip olan sorunlarını çözmek için –konuşmaya ve duyguların iletişimine dayalı– kadınsı yöntemi kullandı. Araştırma ekibinin çalışanlarla konuşmasından sonra verimlilikte artış olduğunu iddia etti çünkü varsayımına göre çalışanlar, kendilerini önemli ve ayrıcalıklı hissetmiş, iyi kişilerarası ilişkiler geliştirmiş ve birbirleriyle çok daha hoş bir iş ortamı oluşmasına neden olan ilişkiler kurmuşlardı. Mayo, kadınlara psikolojinin kavramsal araçlarını uyguluyordu ve bulgularına dayanarak, kendisinin izinde çalışacak kurumsal danışmanlar grubu ile birlikte, kadınların duygusal deneyimlerinin ve kişiliklerinin modern iş yaşamında insan ilişkilerini yönetme ilkelerine dahil edildiği bir süreci farkında olmadan başlatmış oldu. Dolayısıyla Mayo da işyerindeki maskülenliği yeniden tanımlama sürecine önemli bir katkıda bulunmuş oldu.

Dahası duygulara yaklaşımdaki bu yeni bakış açısı *amirlerin karakterlerini yumuşattı*. Sosyal tarihçi Stephanie Coontz'un da belirttiği gibi: "Erkeklerin ... endüstriyel Amerika'da çalışmak için ihtiyacı olan özellikler adeta kadınsı özelliklerdi: nezaket, takım çalışması ve yönergeleri kabul-

46 Stearns, *American Cool*.

lenme becerisi. Maskülenliğin yeni tanımlarının doğrudan doğruya iş dünyasından kaynaklanmayacak şekilde yeniden düzenlenmesi ve yapılandırılması gerekiyordu."[47] 1920'lerden itibaren yeni yönetim kuramının gücü altında yöneticiler, farkında olmaksızın maskülenliğin geleneksel tanımlarını gözden geçirip değiştirmek ve kişilik özelliklerine –duyguları önemsemek, öfkeyi denetlemek ve karşıdakini ilgiyle dinlemek gibi– sözde kadınsı özellikleri dahil etmek zorunda kaldılar. Bu yeni tip maskülenlikte çelişkiler yok değildi, kadınsı özellikleri ortadan kaldıracağı varsayılmış olmasına rağmen kişinin kendi ve karşısındakinin duygularına kadınsı bir bilinçle ilgi gösterilmesi, endüstriyel işletmelerde daha önce hiç olmadığı kadar söz konusu olmuştu.

Dolayısıyla Viktoryen dönemin duygusal kültürünün kadın ve erkekleri kamusal ve özel alanlar ekseninde bölmesine rağmen 20. yüzyıl terapötik kültürü bu sınırları, duygusal hayatı işyerinin merkezine koyarak sarstı ve değiştirdi.

Yeni bir duygusal tarz

Psikoloji dili, kurumsal kişilik söylemini şekillendirmekte son derece başarılı oldu, çünkü kapitalist iş dünyasının dönüşümlerini anlamlandırabiliyor ve –tek başına psikolojik iknanın dışında yer almış olan ancak giderek psikolojik ikna tarafından düzenlenmiş olan– rekabet ve hiyerarşinin yeni biçimlerini etkisiz hale getiriyordu. Şirketler büyüyüp çalışanlar ve üst yönetim arasında giderek daha çok yönetici katmanı yarattıkça, Amerikan toplumu –sanayi sonrası toplum olma yolunda– hizmet ekonomisine yöneldikçe öncelikli olarak insanlarla, karşılıklı etkileşimle ve duygularla ilgilenen bilimsel bir söylem, özbenliğin işyerindeki dilini şekillendirmek için doğal bir adaydı. Psikolojik söy-

47 Coontz, *The Social Origins of Private Life*.

lem son derece başarılıydı çünkü mesleklerin yükselmesinin arka planında[48] psikologlar, Amerikan işyerinin geniş çaplı dönüşümleriyle örtüşecek ve onları anlamlandıracak bir dil öneriyordu – kişilerin, duyguların ve güdülerin dili. Karl Mannheim'ın klasikleşmiş *Ideology and Ütopi** çalışmasında ifade ettiği gibi: "[Bir] düşünce tarzı, tipik durumların ayırt edici özelliği olan belirli bazı karakteristik durumlara verilmiş sonsuz bir dizi yanıttır."[49] Şirket hiyerarşisi insanlara olduğu kadar metaya da yönelmeye başladığından, şirket de eşgüdüm ve işbirliği talep ettiğinden işyerinde kişinin yönetilmesi gitgide "sorun" haline geliyordu. 1920'lerin sonundaki ekonomik durgunluk ve beraberinde işsizlik oranındaki aşırı artışla iş dünyası daha belirsiz hale gelmişti.[50] Bu belirsizlik, uzman kuramlarına duyulan güveni besledi. Psikologlar, insan ilişkilerini daha iyi hale getirmek için düşünce ve yöntem geliştiren "bilgi uzmanları" gibi davranmaya ve böylece de "bilginin yapısı"nı ya da sıradan insanların düşüncelerini şekillendiren anlayışı değiştiren kimseler haline gelmeye başladılar. Dahası psikoloji dili yöneticiler ve şirket sahiplerinin çıkarlarıyla son derece örtüşüyordu: Psikologlar kârı arttırmayı, işçi-işveren arasındaki huzursuzlukla savaşmayı, yönetici-çalışan ilişkisinin uzlaşmacı şekilde düzenlenmesini ve duygular ile kişiliğin iyicil diliyle yoğurarak sınıf çatışmalarını etkisiz kılmayı vaat ediyordu. Psikoloji dili çalışanlar açısından da cazipti çünkü iyi liderliği doğuştan gelen bir ayrıcalık ve sosyal statüden ziyade ki-

48 Abbott, Andrew, 1988, *The System of Professions: An Essay on the Division of Expert Labor*, Chicago: University of Chicago Press; Capshew, James H., 1999, *Psychologists on the March: Science, Practice, and Professional Identity in America*, 1929-1969, Cambridge: Cambridge University Press.

(*) *Ideoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, Ankara: De Ki Yayınları, 2009 – ç.n.

49 Mannheim, Karl, 1936, *Ideology and Utopia*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, s. 3 (vurgu eklenmiştir).

50 Bkz. Kimmel, Michael, 1996, *Manhood in America: A Cultural History*, New York: The Free Press.

şilik yapısına ve başkalarını anlama kapasitesine dayanır hale getirdiğinden daha demokratik bir görüntü sergiliyordu. Ne de olsa çalışanların denetlenmesinde kullanılan eski sistemde "İşçiler işe alınma, işten çıkarılma, maaş ödemesi, terfi ve iş yükü konularında ustabaşının otoritesine tabi olmak durumundaydı. Çoğu ustabaşı 'gütme sistemi' denen katı bir denetim ve sözel istismar içeren bir yöntem kullanıyordu."[51] Birçok sosyolog, şirket içinde psikolojinin ilk kullanımlarını yeni bir üstü kapalı ve dolayısıyla daha güçlü bir kontrol biçimi olarak gördüyse de ben bu fikre katılmayıp bunun çalışanlar açısından ciddi bir cazibe taşıdığı çünkü çalışanlar ve yöneticiler arasındaki güç duygusuyla dolu ilişkileri demokratikleştirdiği ve kişinin karakter yapısının –sosyal statüden bağımsız olarak– toplumsal ve yönetimsel başarının anahtarı olduğuna dair yeni bir inanç aşıladığı iddiasındayım. Dolayısıyla psikoloji söylemi, merkezinde iki anahtar kültürel güdü bulunan yeni bir sosyalleşme ve duygusallık biçimi ortaya koymaktaydı: "eşitlik" ve "işbirliği"; çünkü eşit oldukları farz edilen insanlar arasında bir ilişki kuruluyordu ve bu ilişkilerin amacı işbirliği yoluyla daha verimli çalışmaktı. Eşitlik ve işbirliğinin ortak varsayımı artık şirket içinde sosyal ilişkiler kurmaya "yanlış bilinç", "denetleme" ya da "ideoloji" ile bir tutulamayacak yeni sınırlamalar getiriyordu.

Şirket ruhu olarak iletişim etiği

Psikologlar analiz edilecek yeni nesneler yaratarak yeni davranış modelleri geliştirdi ve bu da geniş bir dizi araç, uygulama ve kurumu harekete geçirdi. 1930 ve 1970 yılları arasında yönetim hakkında el kitapları yazan popüler psikologlar tarafından dikkatle hazırlanmış çeşitli kuramlar öncü bir kültürel model üzerinde birleşiyordu: "iletişim". Sosyo-

51 Shenhav, *Manufacturing Rationality*, s. 21.

loglar "iletişim"i Habermas ile ilişkilendirmeye o kadar alışmıştır ki iletişim fikrinin ve iletişimin kültürel idealinin yönetim literatüründe ve popüler kültürde son otuz kırk yıldır tedavülde olduğunu unutmuşlardır. Terapötik "iletişim" fikri, iyi bir yönetici ve şirketin rekabetçi bir üyesi olmak için gereken duygusal, dilsel ve elbette ki kişisel özellikleri belirlemek adına ortaya çıktı. "İletişim" –hatta "iletişim edinci" olarak adlandırmak istediğim– kavramı, Foucault'nun episteme adını verdiği şey gibi yeni bilgi araçları ve uygulamaları üreten yeni bilgi nesnesinin tam bir örneğidir.[52] Ancak Foucault insanların belirli bilgi türleriyle aslında ne *yaptığını*, bunların somut toplumsal ilişkilerde ne işe "yaradıklarını" sorgulamıyordu – kuramsal öncülleri dikkate alındığında belki de sorgulayamıyordu. Diğer bir deyişle burada psikolojik anlamları ve uygulamaları "disiplin", "denetleme" ve "yönetimsellik" başlığı altında birleştiren Foucault yanlısı yaklaşımların aksine pragmatik bir hamlede bulunmayı[53] yani insanların bilgiyle aslında ne yaptığını, farklı bağlamlarda ve sosyal alanlarda "işlerliği olan" anlamları nasıl ürettiklerini sorgulamayı öneriyorum.[54]

İletişimin dilsel modeli aktörlerin *kendi aralarında* ve *ken-*

52 Foucault, Michel, 1982, *The Archeology of Knowledge*, New York: Pantheon Books.

53 "Bu 'pragmatist sosyoloji'nin başlıca özelliği Amerikan pragmatizminin bazı varsayımlarını (oldukça değişken oranlarda) benimsemesidir: hipotezlerin reddedilmesi ve toplumsal olguların şeyleşmesi; çoğulculuk; agnostisizm; günlük yaşama ait bilgi ve sosyolojik bilgiyle arasındaki devamlılık kavramı (Bachelardcı 'epistelomojik kopma'nın aksine). 'Aktörleri takip etmek' ya da 'davranıştaki sosyal olguları gözlemlemek' gibi bazı düsturlar bu nebulanın içinde bulunan sosyologlar tarafından bir araya toplanma işareti olarak kullanılmışlardır". Lemieux, Cyril, New Developments in French Sociology (yayımlanmamış çalışma).

54 Dewey, John, 1929, *The Quest for Certainty: A Study of the Relation of Knowledge and Action*, New York: Minton, Balch; Joas, Hans, 1993, *Pragmatism in Social Theory*, Chicago: Chicago University Press; Rawls, Anne Warfield, 1997, "Durkheim and Pragmatism: An Old Twist on a Contemporary Debate," *Sociological Theory* 15 (1): 5-29.

di içlerinde işbirliği yapmalarına –örneğin eşit ve aynı haklara sahip olduğu varsayılan kişiler arasındaki ilişkileri düzenlemek– yardımcı olmanın bir yolu olarak ve bunun için gerekli olan kompleks bilişsel ve duygusal araçları düzenlemek için kullanılan kültürel bir araç ve dağarcıktır. Dolayısıyla "iletişim" büyük ölçüde dile ve duyguların usulüne uygun bir şekilde yönetimine dayanan ancak kişiler arasında ve içeride duygusal koordinasyon sağlama amacını taşıyan bir özyönetim teknolojisidir.

Popüler psikolojinin ileri sürdüğü iletişim şartına göre iyi bir yönetici ilk olarak kendisini "nesnel olarak" olarak değerlendirmek zorundadır yani kendisinin başkalarının gözünde nasıl göründüğünü anlamalıdır ve bu da oldukça karmaşık bir iş olan içebakış ile meşgul olmak anlamına gelir. Başarılı liderlik üzerine yazılmış birçok rehber kitap kişinin kendi gözündeki benlik imajını, karşısındakinin gözündeki imajıyla değerlendirerek ve karşılaştırarak Meadci[55] bir aktör olabileceğini belirtir. Bir öneri kitabında yazdığı üzere: "Yönetim eğitimi kursu [bir iletişim semineri] olmasaydı Mike'ın durağan bir kariyeri olabilirdi; becerileri olmadığından değil fakat *başka insanlara kendisi hakkında yanlış izlenim verdiğini anlamadığı için.*"[56] Başarılı yöneticilik hakkındaki literatür, başarıyı kişinin kendisine dışarıdan bakabilme kapasitesine bağlıyordu; deyim yerindeyse kişinin başka insanlar üzerindeki etkisini kontrol edebilmesi için. Ne var ki kişinin dış görünüşü hakkındaki bu yeni beceri başkalarına karşı soğuk ya da kuşkucu bir yaklaşıma davetiye çıkarıyor değildi. Tam tersi Mead-benzeri düşünümsel özbenliğin sempati ve empati becerilerini geliştirmesi şart koşulmuş-

55 ·Geleneksel davranışçılık biçimini eleştiren sosyolog George Herbert Mead, pragmatizmin önde gelen isimlerindendir – ç.n.

56 Fontana, D., 1990, *Social Skills at Work*, Leicester, UK: British Psychological Society, Routledge, s. 23 (vurgu yazara aittir).

tur. Örneğin 1937 yılında son derece popüler olan *How to Win Friends and Influence People** adlı kitabında Dale Carnegie şöyle yazar: "Eğer bu kitabı okuduktan sonra tek bir şeyi öğrenirseniz – karşınızdaki insanın gözünden görme becerinizin artması ve olan bitene kendi bakış açınızın yanı sıra onunkinden de bakma, eğer bu kitaptan sadece bunu alırsanız bu, kariyerinizin kilometre taşlarından biri olacaktır."[57]

Empati –karşınızdaki insanın bakış açısıyla ve hisleriyle özdeşleşme becerisi– hem duygusal hem de simgesel bir beceridir, çünkü empatinin ön koşulu kişinin başkalarının davranışlarındaki karmaşık ipuçlarını yorumlaması ve çözebilmesidir. İyi iletişim kurmak demek başkalarının davranışlarını ve duygularını yorumlayabilmek demektir. İyi iletişim sadece duygusal değil, bilişsel becerilerin de oldukça ayrıntılı ve özenli bir uyumunu gerektirir: Kişi sadece başkalarının kendilerini saklamak ve ortaya koymak için kullandığı karmaşık ipucu ve işaretler ağına hakim olabildiğinde başarılı bir empati gerçekleştirebilir. Şirket içinde başarıya ulaşmak için yazılmış çok sayıdaki rehber kitap "İşaret ve İşaretçiler" "İpuçlarını ve Anahtarları Tanımak" ya da "Kelimelerin Ardındaki Anlamlar"[58] gibi bölüm başlıklarıyla semiyotik alandaki kitapları andırır niteliktedir.

Gerçekte özfarkındalık, başkalarıyla özdeşleşme ve onları dinleme kuralına eşdeğerdir. Örneğin iletişim becerilerine yer veren bir internet sitesi şöyle diyor:

> İyi iletişim becerileri ciddi anlamda bir özfarkındalık gerektirir. Kendi kişisel iletişim tarzınızı tanımak, başkaları üze-

(*) *Dost Kazanma ve İnsanları Etkileme Sanatı*, çev. Nazlı Uzunali, İstanbul: Epsilon Yayınevi, 2009 – ç.n.

57 Carnegie, Dale, 1937, *How to Win Friends and Influence People*, New York: Simon and Schuster, s. 218.

58 Margerison, Charles J., 1987, *Conversation Control Skills for Managers*, London: Mercury Books.

rinde iyi ve kalıcı bir izlenim bırakma yolunda size son derece yardımcı olacaktır. Başkalarının sizi nasıl gördüğünün bilincinde olursanız onların iletişim tarzlarına daha kolay uyum sağlayabilirsiniz. Bukalemun olmanız gerektiğinden, görüştüğünüz her kişiye göre değişmenizden bahsetmiyoruz. Kendi kişiliğinize uyan ve karşınızdakine de hitap eden bazı davranış biçimleri seçerek ve bunlara vurgu yaparak karşınızdaki insanı rahatlatabilirsiniz. Bu şekilde kendinizi aktif bir dinleyici olmak üzere hazırlamış olursunuz.[59]

Dinlemenin ya da kişinin niyet ve yorumlarına ayna tutma kapasitesinin çatışmayı önleme ve işbirliği zinciri yaratma becerisi için şart olduğu varsayılır. Bunun nedeni karşıdakini dinlemenin, filozof Axel Honneth'ın "tanı(n)ma" veya "insanların kendisi hakkında sahip olduğu pozitif bir anlayış" dediği şeyi kişinin oluşturmasını sağlamasıdır. Çünkü "Kişinin imajı ... başkalarınca devamlı olarak desteklenmesi ihtimaline dayanır".[60] dolayısıyla tanı(n)ma, hem bilişsel hem de duygusal düzeyde bir kabul ve onaylama ve karşıdakinin taleplerinin ve konumunun pekiştirilmesini gerektirir.

"Aktif dinleme tekniği"nin birkaç işlevi vardır[61]. Birincisi dinleyici duygunun açığa çıkmasına izin verir. Konuşmacı dinlendiğini hisseder; gerginlik serbest bırakılır. Dinleyicinin bedensel duruşu ve hareketleri, örneğin başını sallaması, konuşmacının dinlendiği duygusunu onaylar. Duyguları dinleyici tarafından kendisine geri yansıtılır (örneğin "... senin için gerçekten önemliymiş"). Dinleyici konuşmacının söylediğini yeniden söyler ya da başka sözcüklerle tekrar ifa-

59 http://www.mindtools.com/CommSkll/CommunicationIntro.htm

60 Bkz. s. 39 Honneth, Axel (yay.), 2001, "Personal Identity and Disrespect," S. Seidman ve J. Alexander (yay.), *The New Social Theory Reader: Contemporary Debates* içinde, London: Routledge, s. 39-45.

61 Hocker, Joyce ve William Wilmot, 1991, *Interpersonal Conflict*, Dubuque, IA: William C. Brown Publishers, s. 239.

de eder ve yine doğru olup olmadığının kontrolü için konuşmacıya danışır. Sonrasında daha fazla bilgi almak amacıyla açıklık kazandıracak sorular yöneltir. Anlatma-dinleme, çatışma çözümlemesinde son derece önemlidir. Bu, özellikle de taraflar arasında devam eden bir iletişim olduğu durumlarda, ister boşanan ebeveynler isterse Bosna'daki etnik topluluklar olsun, önem kazanır.[62]

"İletişim" başkalarının duygularını kabul etmek, onaylamak ve tanımak için kurallar ve yöntemler geliştirerek "sosyal tanı(n)ma" teknikleri ve mekanizmaları aşılar. Ayrıca bir önceki alıntıda ifade edildiği üzere, sosyal tanı(n)ma aşılamak gibi sosyalleşme yöntemleri politik alanlar aracılığıyla, yurtiçinden uluslararasına çok çeşitli sosyal alanda uygulanabilir becerilerdir. Dolayısıyla iletişim; işbirliğini geliştireceği, çatışmayı engelleyeceği ya da çözümleyeceği, kişinin benlik ve kimlik algısını destekleyeceği varsayılan kültürel bir dağarcıktır. Yani terapötik ikna, işyerindeki sosyal etkileşimlerin giderek kişinin sahici iç dünyasını (duygular ve ihtiyaçlar biçiminde) ortaya koymasını talep etmesiyle birlikte sosyal tanı(n)ma mekanizmasını devreye sokar ve bu vasıtayla açığa çıkmış benlik korunabilir. Bu anlamda iletişim, kişinin her zaman güvende olmayan yanlarının korunması gereken bir sosyalleşme biçimini tanımlamanın bir yoludur. Dolayısıyla iletişim, duygusal ve dilsel özyönetimin sosyal tanı(n)ma modelleri oluşturmayı hedeflediği yeni bir sosyal yeterlik biçimi tanımlar.

Ancak işler aslında göründüğünden daha karmaşıktır çünkü "iletişim" güvenilmez bir sosyolojik sentordur:* Kişinin hedeflerine ulaşmasına ve hedeflerini sağlama almasına imkân sağladığına inanıldığından stratejik temelde kanıtlanmıştır. Ne var ki kişinin stratejik hedefinin başarıya ulaş-

62 http://www.colorado.edu/conflict/peace/treatment/commimp.htm

(*) Yunan mitolojisinde bedeninin yarısı at yarısı insan olan yaratık – ç.n.

masının ön koşulu, dinamik bir tanı(n)manın hayata geçirilmesidir. Şirket içinde kişiyi başarıya götürmekte yardımcı olacağı varsayılan da bu duygusal, dilsel ve son olarak da sosyal yeterliktir. Bir bakıma psikologlar Adam Smith'in felsefesinin çelişkili olduğu düşünülen iki yönünü –*The Theory of Moral Sentiments* (Ahlâki Düşünce Teorisi) ve *The Wealth of Nations*–* uzlaştırmayı başarmış gibi görünüyordu, çünkü empati ve dinleme becerilerini geliştirmekle kişinin, kişisel menfaatlerini ve mesleki yeterliğini daha ileri taşıyacağını öne sürüyorlardı. Mesleki yeterlik duygusal ifadelerle, başkalarını onaylama ve onlarla empati kurma kapasitesi şeklinde tanımlanmıştı. Toplumsal ilişkileri biçimlendirmek için bu tür bir duygusal kapasiteden bahsetmek profesyonel yeterlikle eşanlamlı hale geldi.[63]

Dolayısıyla başlangıçta hem bir yöntem hem de benliğin ideal bir tanımı olarak sunulmuş iletişim kavramı ve uygulaması, artık ideal şirketi tanımlamakta bile kullanılıyordu. Örneğin dev şirket Hewlett Packard kendisini şu şekilde sunuyor: "HP insanın iletişim ruhunu ve karşılıklı ilişkilerin güçlü ruhunu soluyabileceği, insanın iletişim kurduğu, başkalarına yaklaşabildiği bir şirkettir. Bu etkin bir iletişimdir..."[64] İletişimin kurumsal kişilik modelini tanımlama noktasına geldiği yönündeki iddiamın bir başka örneği olarak aşağıdaki alıntıya yer verebiliriz:

> 50.000'den fazla çalışanı olan şirketlerin personel müdürleriyle yapılmış yeni bir ankette yönetici seçiminde tek önemli belirleyici faktör olarak iletişim becerileri gösterili-

(*) Ulusların Zenginliği, 2004, çev. A. Yunus - M. Bakırcı, İstanbul: Palme Yayınevi, 2004 – ç.n.

63 Bkz. Brunel, Valerie, "Le 'Developpement Personnel': de la figure du sujet á la figure du pouvoir dans l'organization liberale" (yayımlanmamış taslak çalışma).

64 Aubert, Nicole ve Vincent de Gaulejac, 1991, *Le Coût de l'Excellence*, Paris: Seuil, s. 148.

yordu. Pittsburgh Üniversitesi Katz Ticaret Okulu tarafından yapılan anket ortaya koyuyor ki yazılı ve sözlü sunumlar dahil iletişim becerileri ve buna ek olarak başkalarıyla birlikte çalışabilme becerisi iş yaşamındaki başarıya katkıda bulunan ana faktörlerdir.[65]

İletişimin yetenekli kurumsal kişilik tanımında bu kadar merkeze oturmasının birçok nedeni vardır. Sosyal ilişkilerin demokratikleşmesine neden olmuş normatif yapının değişmesiyle kurumsal örgütlerin giderek daha hiyerarşik hale gelen yapısını sosyal ilişkilerin gitgide demokratikleşmesiyle uzlaştırmak için yönetsel kurallar belirlenmesi gerekti; dahası mesleki yeterlik ve performansın giderek kişinin iç dünyasının sonuçları ve yansımaları olarak görüldüğü düşünüldüğünde, iş hayatına sadece beceriler değil "tüm kişilik" dahil olduğundan ve değerlendirmeye alındığından, "tanı(n)ma" son derece önemli bir yer edindi. Son olarak ekonomik çevrenin gitgide daha karmaşık hale gelmesi, yeni teknolojilerin durmaksızın devam eden büyüme hızı ve becerilerin buna bağlı olarak önemini ve değerini yitirmesi başarı kriterini değişken ve çelişkili hale getirdi; kişinin belirsizlik ile aşırı yüklenmesi ve salt çağdaş iş yaşamının değişkenliğinin ve gerginliklerinin üstesinden gelmekten sorumlu hale gelmesi gibi etkilere neden oldu. Dolayısıyla iletişim, belirsizlikler ve çelişkili zorunluluklar ile dolu bir ortamda seyrederken kişinin eşgüdüm ve tanı(n)ma becerilerini kullanmak yoluyla başkalarıyla işbirliği yaparken kullanabileceği duygusal bir beceri haline geldi.[66]

Duygulardan hiç de yoksun olmayan ekonomik alan, işbirliği zorunluluğunu ve anlaşmazlıkları "tanı(n)ma"ya dayanarak gidermek gibi bir duyguya derinden bağlıydı. Ay-

65 http://www.mindtools.com/CommSkll/CommunicationIntro.htm

66 Bratich, Jack, Jeremy Packer ve Cameron McCarthy, 2003, *Foucault, Cultural Studies, and Governmentality*, Albany: State University of New York Press.

rıca kapitalizm karşılıklı dayanışma ağları talep edip yarattığı[67] ve işlemlerinin tam merkezinde duygu yer aldığı için başlangıçta oluşmasına yardımcı olduğu cinsiyet kimliklerinin yok edilmesini de beraberinde getirdi. Başkalarının bakış açısıyla özdeşleşmek için zihinsel ve duygusal becerilerimizi kullanmamızı şart koşan "iletişimsel ethos", yöneticinin benliğini geleneksel kadın kişiliği modeline yönlendirir. Daha açık bir ifadeyle iletişim ethosu erkekleri ve kadınları olumsuz duygularını denetlemeye, dostane davranmaya, kendilerini başkalarının gözünden görmeye ve başkalarıyla empati kurmaya davet ederek *cinsiyet ayrımlarını bulanıklaştırır*. Örnek vermek gerekirse "Profesyonel ilişkilerde erkeklerin her zaman 'sert' maskülen niteliklerle ve kadınların da 'yumuşak' feminen niteliklerle özdeşleştirilmeleri gerekmez. Erkekler duyarlılık ve şefkat ... ile işbirliği ve ikna sanatı açısından kadınlar kadar donanımlı olabilir ve olmalıdır, öte yandan kadınlar da kendini ortaya koyma ve liderlik becerilerine ve rekabet ve yönetim sanatına erkekler kadar sahip olmalıdır."[68] Duygusal kapitalizm, ekonomik benliği duygusal hale getirerek ve duyguları araçsal davranışa daha yakından koşumlandırarak duygusal kültürleri yeniden düzenledi.

Elbette öğüt edebiyatının kural ve yönergelerinin iş dünyasını doğrudan şekillendirdiğini ya da iş hayatının sert ve çoğunlukla acımasız gerçekliğini ve erkeklerin kadınlar üzerindeki hakimiyetini mucizevi şekilde ortadan kaldırdığını söylemeye çalışmıyorum. Söylemek istediğim yönetimdeki ve insan ilişkilerindeki psikolog ve danışman ordusunun açık ve kesin olarak ortaya koyduğu yeni duygusallık modellerinin, orta sınıf iş dünyasındaki sosyalleşme biçimlerini

67 Bkz. Elias, Norbert, 2000, *The Civilizing Process*, Oxford, UK: Blackwell Publishing.

68 Fontana, *Social Skills at Work*, s. 8.

ve modellerini zarif ama kesin bir şekilde değişime uğrattığı ve cinsiyet farklılıklarını düzenleyen bilişsel ve uygulamalı duygusal sınırları yeniden değiştirdiğidir. Böylelikle duygular prizmasından bakıldığında kapitalist iş dünyasının geleneksel olarak varsayıldığından, duygudan çok daha az yoksun olduğu görülmektedir.

Bu görüşün izinde ilerleyip özel alanın da duygular prizmasından bakıldığında değişip değişmediğini sorabiliriz. Geleneksel tanımında kapitalizm, özel ve kamusal alan arasına kesin bir çizgi çizer. Kadın şefkat, duyarlılık ve bencillikten uzak bir fedakarlık gibi duygular içeren hatta bunları simgeleyen özel alanı yönetir durumdadır. Nancy Cott'un orta sınıf özel alanı hakkındaki önemli çalışmasında kadınlar "Maddi heyecan ve hırslı rekabet arenasından uzaklaştırıldılar... [eğer] erkeğin 'yaşamın sıkıntılı olaylarıyla 'uğraşmaktan bitap düşmüş' amansız bir savaşçı olduğu söylenebilirse kadınların da erkeklerin bu görevlerini kolaylaştırmak üzere yollarına gül döktükleri söylenebilir."[69] Ancak duygular prizmasından bakıldığında ailenin özel bahçelerinde yetiştirilmiş bu güllerin garip derecede dikenli oldukları görülmektedir.

Çağdaş ailenin gül ve dikenleri

Psikologların evliliğe müdahalesi

Terapötik dilin aileyi tartışmak için ayrıcalıklı bir dil olduğunu ileri sürmek neredeyse herkesçe bilinen bir gerçek gibi görünmektedir. Terapötik dil başlangıçta bir aile anlatısı yani benliğin dayanak noktası olarak çocukluk dönemini ve kişinin temel aile ilişkilerini gösteren bir benlik ve kimlik

69 Cott, Nancy F., 1977, *The Bonds of Womanhood: "Woman's Sphere" in New England*, 1780-1835, New Haven, CT: Yale University Press, s. 231

anlatısı olmakla kalmaz, aynı zamanda aileyi (belki de özellikle orta sınıf aileyi) değiştirmeye koşumlanmış bir dildir.

İlginçtir ki 20. yüzyıl, terapötik anlatı gibi benliğe şekil verme konusunda ailenin rolü üzerine yeni anlamlar bulduklarını ileri süren bir başka anlatı olan feminist anlatının ortaya çıkışına da tanıklık etti. Hem terapötik söylemlerde hem de ikinci dalga feminist söylemlerde aile, benliğin patolojilerinin anlaşılmasındaki temel metafordur ve aynı zamanda bu iki iknanın gerektirdiği kişisel değişimler için en temel ve en önemli alandır. 1946 yılında Ulusal Ruh Sağlığı Yasası çıktı.[70] Psikologların iş alanları bu zamana dek ordu, iş yeri ve ciddi ruhsal bozukluklarla sınırlı kalmış olsa da 1946 yasasıyla birlikte sıradan vatandaşların ruh sağlığı psikologların yetki sınırlarını genişletti ve profesyonel bir grup olarak güçlerinin ciddi olarak artmasına damgasını vurdu. Elton Mayo'nun kurum içindeki verimliliği ve sosyal uyumu geliştirme isteğine paralel olarak kendilerini insan ruhunun iyileştiricileri olarak tayin etmiş şifacılar, aile içinde çok daha fazla uyum geliştirmeyi vaat ediyordu. İyi bir yaşama sahip olmak gibi sıradan bir sorunla baş etmeye çalışan sıradan orta sınıf giderek psikologların uzmanlık alanı dahiline çekiliyordu. Doğrusu, Helen Herman'ın da belgelediği üzere toplumun ruh sağlığı daha eğitimli ve daha orta sınıf olan hastaya yeni –psiko-terapötik– hizmetler sağladı.[71] 1950'ler ve 60'lar boyunca federal kanunlar toplum odaklı psikoloji ve psikiyatriyi desteklemek için gerekli olan altyapıyı sağladı ve bu da psikolojinin etki alanını "normal" nevrotik orta sınıf insanını da içine alacak şekilde genişletmesine yardımcı oldu.[72] Diğer bir deyişle psikologların profesyonel menfaatleri ve hastaların "normal insan" yönünde kes-

70 *A.g.e.*

71 *A.g.e.*

72 *A.g.e.*

kin bir şekilde değiştirilmesi, terapötik hizmetler piyasasını genişletmekle kalmadı, aynı zamanda bu hizmetlerden faydalanan grupların sosyal kimliklerinde bir değişime damgasını vurdu. 1960'larla birlikte psikoloji tamamen kurumsallaşmış ve Amerikan popüler kültürünün temel bir yönü haline gelmişti.

Psikolojinin Amerikan kültüründe tamamen kurumsallaşması, feminizmin 1970'lerde aynı şekilde tamamen kurumsallaşmasıyla oldukça benzerdir. Aslında 1970'lerin ortalarından itibaren geniş bir feminist örgüt ağı söz konusuydu: "Kadın klinikleri, kredi birlikleri, tecavüz kriz merkezleri, kitabevleri, gazeteler, kitap yayınevleri ve spor ligleri"[73] mevcuttu. Feminizm, üniversitelerde kadın çalışmaları bölümlerinin kurulması ve sonrasında üniversite içinde ve dışında bir dizi kurumsal uygulamayı şart koşmasıyla gücü artan kurumsallaşmış bir uygulama haline geldi.[74]

Psikoloji ve feminizm arasındaki ilişkiyi anlamak adına birçok araştırmacı müşterek husumet geçmişlerine dikkat yöneltmiştir. Bununla birlikte aralarında örtüşen noktalar bulmak da bir o kadar kolaydır. Yüzyıl ilerledikçe feminizm ve psikoloji büyük kültürel müttefikler haline geldi çünkü kadınlar terapötik öğütün başlıca tüketicileri olmuştu ve böylece terapi, feminizmle giderek daha fazla ortak şema paylaşır hale geldi yani temel fikir kategorileri kadınların deneyimlerinden ortaya çıktı. Öte yandan ikinci dalga feminizm ailede ve cinsellikte bu derece yoğun yer bulduğundan ve özgürleşme anlatısını bu çevrelerde konumlandırdığından terapötik anlatı ile doğal bir akrabalığa sahipti. Şemalar bir deneyim alanından diğerine veya bir kurumsal

73 Schulman, Bruce, 2001, *The Seventies: The Great Shift in American Culture, Society and Politics*, New York: Free Press, s. 171.

74 1970 yılında Amerikan üniversitelerinde kadınlar ile ilgili ders sayısı 20'den az iken; yirmi yıl sonra sadece lisans düzeyinde verilen ders sayısı 30.000'i geçmişti. *A.g.e.*, s. 172.

alandan diğerine aktarılabileceği ya da dönüştürülebileceği için feminizm ve psikoloji birbirinden alıntı yapabiliyordu; örneğin hem psikoloji hem de feminizm kadın bilincine dayandırılan düşünümselliği talep ediyordu. Sanat tarihçisi John Berger'ın ifade ettiği gibi kadın hem "*gözleyen* hem de *gözlenendir*" ki bunlar "kadın kimliğinin iki bileşeni ancak aynı zamanda iki bağımsız öğesidir."[75] Hem feminizm hem de psikoloji kadınların hem gözleyen hem de gözlenen olmasını gerektiriyordu. Dahası feminizm gibi terapötik söylem de kadınları, birbiriyle zıt iki değeri yani bir yanda bakmak ve beslemek diğer yanda bağımsızlık ve kendi kendine yetmek, sentezlemek için sürekli teşvik ediyordu. Bağımsızlık ve bakıp besleme aslında feminizm ve terapinin ana temalarıydı ve gerektiği gibi sentezlendiklerinde duygusal sağlığı ve politik özgürlüğü oluşturabilirlerdi. Son ve belki de en önemli nokta hem feminizm hem de terapi, kişisel deneyimi kamusal konuşmaya dönüştürme görüşünü ve uygulamasını paylaşıyordu çünkü bu konuşma, hem bir izleyici kitlesi ile hem de onlar içindi, üstelik norm ve değerlerin tartışmasına bağlı özel bir yapıdan ziyade genel bir yapıya sahipti. Kişisel konuşmanın kamusal olana dönüştürülme sürecinin açık örneği, ikinci dalga feminizmin tabanını oluşturan sıradan insanlar için çok önemli olan bilinçlendirme gruplarıdır.

Terapötik anlatının feminist harekette ne kadar derinlere uzandığının örnekleri çoktur: Tecrübeli feminist eylemci ve Ms. Dergisi editörü Gloria Steinem, 1992'deki *Revolution From Within** isimli otobiyografisinde, psikolojik engellerin kaymak tabaka ve alt sınıf mensubu kadınları eşit derecede etkilediğini ve kendine saygı eksikliğinin kadınları rahatsız

75 Berger, John, 1972, *Ways of Seeing*, London: British Broadcasting Corporation, s. 46-7.

(*) *İçimizdeki Devrim*, çev. Füsun Doruker, İstanbul: Altın Kitaplar, 1993 – ç.n.

eden başlıca sorun olduğunu dile getirir.[76] Daha güncel ve daha geniş yer bulan bir örnek vermek gerekirse barış ve feminizm eylemcisi Jane Fonda kaleme aldığı otobiyografisinde onu yeterince kucaklamamış olan mesafeli babası Henry Fonda ve üç ilgisiz koca seçiminin ciddi anlamda yıpratıcı etkilerinden kurtulmak için hem feminist hem de terapötik jargonu kullanır. Gerçek düşünce ve ifade biçimini bulması, duygusal ve siyasi bir eylem haline gelir.[77]

Terapi ve feminizmin müşterek etkisi en bariz şekilde, geniş çapta yer bulan Kinsey raporlarıyla ve sonrasında Masters ve Johnson'ın cinsellik çalışmasıyla ilgili olup arka planında cinsel terapi alanının ortaya çıkmasının bulunduğu duygusal ve cinsel yakınlığın kültürel model detaylandırmasında görülebilirdi.[78] Yakınlık kavramı hem psikolojik söylemin hem de feminizmin özelliklerini bünyesinde barındırıyordu çünkü özgür cinsellik, duygusal sağlık ve politik özgürlüğün ortak ifadesi haline gelmişti. Örneğin yeni kültürel yakınlık modeli, sonunda kadınların çoğunlukla "özgürlüklerini" ve cinselliklerini buldukları parçalanan ilişkilere odaklanan sinematik bir formülde görülebilirdi. (Woody Allen bu türü *Annie Hall, Another Woman, Manhattan, Alice* gibi filmlerle sağlamlaştırmıştır.)[79]

Bu yeni yakınlık modelinin neler barındırdığını netleştirmek adına Masters ve Johnson'ın 1974'de yayınlanmış, ka-

---

76 "Daha fazla sayıda kadın ve erkekle konuştukça eksiklik, boşluk, kişinin kendisine inanmaması ya da güvenmemesi ve kendinden nefret etme gibi duyguların, bu duyguyu hissedenler kim olursa olsun ve kültürel olarak zıt şekillerde ifade edilseler bile, aynı olduğunu gördüm." Steinem, Gloria, 1992, *Revolution From Within: A Book of Self-Esteem* içinde, Boston, MA: Little, Brown & Company, s. 5.

77 Fonda, Jane, 2005, *My Life So Far*, New York: Random House.

78 Bkz. D'Emilio, John ve Estelle B. Freedman, 1988, *Intimate Matters: A History of Sexuality in America*, New York: Harper and Row.

79 Bkz. Shumway, R., 2003, *Modern Love: Romance, Intimacy, and the Marriage Crisis*, New York: New York University Press.

dınların ve erkeklerin cinselliği üzerine önceki bulgularını yeniden değerlendiren ve onlara daha geniş çaplı bir çekicilik kazandıran *The Pleasure Bond* (Haz Bağı) kitabı örnek olarak verilebilir.[80] Masters ve Johnson'a göre yakınlığın ilk adımı kişinin duygu ve düşüncelerinin farkında olmasından geçer ve:

> Düşünce ve duygularınızın farkına vardığınızda partnerinizin de bunu bilmesine izin verin. Korkuyorsanız bunu dile getirin. Belki de birlikte neyden, neden korktuğunuzu keşfedebilirsiniz ve belki de partneriniz adım adım korkularınızın üstesinden gelmenize yardımcı olabilir. Sonrasında siz yolunuzda ilerlerken duygularınıza göre hareket ediyor olacaksınız, onlara rağmen değil.[81]

19. yüzyıl ve modern "gerçek benlik" kavramı arasında Masters ve Johnson'ın yakınlık kavramında örneklediği üzere önemli bir fark vardı: Viktoryenler için gerçek benliği bulmak ve ifade etmek özel bir sorun teşkil etmiyordu – gerçek benlik her zaman oradaydı ve yalnızca kişinin kendisini açmasına değecek birine emanet edilebilirdi. Ancak yeni psikolojik imgelemde gerçek benlik kişinin kendisi tarafından anlaşılmaz hale gelmişti ve artık özel bir sorun teşkil eder durumdaydı. Kişinin birtakım duygularının –korku, utanç ya da suçluluk– üstesinden gelmesini gerektiriyordu ki bunlar çoğunlukla söz konusu kişi tarafından bilinmiyordu ve dil kullanımında yeni bir beceri gerektiriyordu.[82] Ancak bu duyguların ifade edilmesi ve "kazıp çıkarılması" için başlıca gerekçe yakın ilişkilerin temelde eşitlikçi olması gerekliliğiydi. Yakınlık deneyimini hem psikolojik hem de po-

80 Masters, William H. ve Johnson, Virginia E. in association with Levin, Robert J., 1974, *The Pleasure Bond: A New Look at Sexuality and Commitment*, Boston, MA: Little, Brown & Company.

81 A.g.e., s. 24-5.

82 Rothman, Ellen, 1984.

litik bir mesele haline getiren ise partnerlerin birbirleriyle eşitlikçi şekilde iletişim kurmasını şart koşmasıydı. Yakınlıktaki eşitlik düşüncesi iki yönden oldukça net görülebiliyordu. Birincisi erkekler artık, onları bir bakıma kadınlara benzer kılarak iç dünyalarına ve duygularına çok daha fazla dikkat ve ilgi göstermeye çağrılıyordu. Örneğin Warren Farrell'ın *Liberated Man* (Özgürlüğüne Kavuşan Erkek) isimli 1974 tarihli kitapta geleneksel erkek değerlerine dayanan bir sistemin habis etkileri şiddetle kınanır. Baştan sona kullandığı terapötik dille Farrell, erkeklerin ağlamalarının, duygularını dışa vurmalarının ve "hassaslık, empati ya da tereddüt" [83] göstermelerinin yasaklandığını savunuyordu. Farrell erkeklerin gerçek benlikleriyle temasta olması ve kişiliklerinin tüm yönlerini ifade etmeleri için bir içebakış geliştirmeleri gerektiğini dile getiriyordu.

Bu yeni eşitlik standartlarının yakınlığın tanımlarını etkilemesinin bir diğer biçimi, kadın cinselliğinin yeni tanımlarında göze çarpıyordu. Ne Masters ne de Johnson feminist olduğunu açıkça söylemediyse de cinselliğe yaklaşımlarında feminist hareketin damgası olmuş özgürlük ve eşitlik diline yer verdiler: "Birçok erkek ve kadın bilmelidir ki iki tarafın da arzu ettiği hazza, cinselliğin erkeğin kadın için ya da kadına yaptığı bir şey değil, kadın ve erkeğin birlikte *eşit olarak* yaptıkları bir şey olduğunu anlayana dek ulaşılamaz."[84]

Dolayısıyla cinsel haz, terapötik yakınlığın haklar dilini harekete geçirdiğini ve iyi cinselliği partnerlerin birbirinin haklarını onaylamasıyla eşit hale getirdiğini öne sürerek, eşit ve adil bir ilişkiye dayandırılıyordu. Sonuç olarak böylesi bir cinsel haz ideali cinsiyet farklarını bulanıklaştırdı. "[Virginia Johnson:] Kadın ve erkek arasındaki farklara dikkat çekmenin popüler olduğunu biliyorum fakat size şunu

83 Schulman, *The Seventies*, s. 181.

84 *A.g.e.*, s. 84.

söylemeliyim ki işin başından itibaren bizi en fazla etkileyen şey, cinsler arası farklılıklardan ziyade benzerliklerdir."[85] Yakınlık ideali aracılığıyla kadınlar giderek sadece eşitliği değil erkeklere benzerliği talep ediyordu.

Yakınlığın kültürel modeli kadınların 20. yüzyıldaki özbenliklerini şekillendirmiş iki büyük kültürel iknanın (psikoloji ve liberal feminizm) kilit gerekçe ve sembollerini içerir: Eşitlik, adalet, tarafsız uygulamalar, duygusal iletişim, cinsellik, gizli duyguların üstesinden gelme ve onları ifade etme ve kendini dilsel olarak ifade etmenin önemi, yakınlığın modern idealinin kalbindedir. Eğer terapi dilinin şirket içinde benliğin kadınsı kavramları çevresinde erkekliğin yeniden düzenlenmesi sürecini başlattığı söylenebilirse aile içinde de kadınları (erkeksi) özerk ve otokontrollü özneler statüsü talebinde bulunmak için yüreklendiriyordu. Eğer psikologlar şirket içinde verimliliği duygusal bir mesele haline getirdiyse yakınlık alanında adil yöntemler yürürlüğe konmasında ve kadınların temel haklarının onaylanıp korunmasında hazzı ve cinselliği baz aldılar. Daha açık bir dille "duygusal sağlık" veya "sağlıklı ilişkiler" düşünceleri aracılığıyla psikologlar yakın ilişkileri güç ve asimetrinin uzun gölgesinden zorla da olsa kurtarmayı amaçladılar. Bu şekilde yakınlık –ya da genel anlamda sağlıklı ilişkiler– "adil değiş tokuş" sorunuyla ve spontane duygusallığı benliğin araçsal iddiaları ile uzlaştırma sorunuyla boğuşur hale geldi.

Bu noktaya kadarki analiz, yakınlıkta eşitlik ve özgürleşmeye doğru bir hareketin farkına varan Giddens ve diğerleri ile benzer gibi görünebilir.[86] Ancak Giddens'ın analizi birçok açıdan yalnızca yakın ilişkilerde eşitliği yücelten psikolojik inanca hitap eder ve tanımlama iddiasında olduğu

85 Masters ve Johnson, Levin'in katkılarıyla, *The Pleasure Bond*, s. 36.

86 Giddens, Anthony, 1992. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love, and Eroticism in Modern Societies*, Cambridge: Polity.

yakınlığın değişimlerini sorgulamakta yetersiz kalır. Genellikle takipçisi olduğum Weberci gelenek bize toplumsal dönüşümleri değerlendirmek için özgürlük ve eşitlik elde etme başarısını nihai kıstas olarak almamayı öğretir. Aksine, eşitliğin ya da özgürlüğün yeni biçimlerinin yakın ilişkilerin "duygusal doku"sunu ne şekilde değişikliğe uğrattığını sorgulamamız gereklidir. Aslına bakılırsa terapi ve feminizmin iç içe geçmesinin yakın ilişkilerin muazzam akılcılaşma sürecini hazırladığına inanıyorum. Feminizm ve psikoterapi benliği dönüştürmek için çok sayıda psikolojik, fiziksel ve duygusal strateji öne sürdüğünden ve gerektirdiğinden insan ruhunu yeniden kodlamaları, kadınların tutumlarının özel alanda "akılcılaştırılmasını" da beraberinde getirdi.

Demek istediğimi en kısa yoldan, 1980'lerden itibaren yakınlık hakkında oldukça tipik olan iki öğüt edebiyatı örneğiyle anlatacağım. Psikolog Dr. Bessel'ın, *Redbook* dergisinde yayınlanmış bir kitabını ele alan bir makalede yazar, Dr Bessell'ın geliştirdiği bir ankete yer verir; bu anketin amacı "insanların ne kadar uyumlu ve evliliklerinin ne kadar romantik olduğunu değerlendirmektir. Romantik Çekim Anketini, RÇA, bir çiftin birbirine ne kadar uygun olduğunu tahmin etmek için kullanır. RÇA 60 ifadeden oluşur ... İdeal RÇA skoru 220 ila 300 puandır ve bu bir ilişkiyi sürdürmek için gerekli ölçüde romantik çekim olduğunun göstergesidir."[87]

İkinci örnek de şudur:

> Ama Frankie isteklerini ona belirtmedikçe Sheila onları nasıl yerine getirebilir ki? Siz ve partneriniz aynı zamanda birbirinize nasıl sevilmek istediğinizi de söyleyebilmelisiniz. Aşağıda bahsedilen egzersiz size bu açıdan yardımcı olabilir.

87 Crain, Mary Beth, "The Marriage Check Up," *Redbook* (tarih bilinmiyor), s. 88.

1. Aşağıdaki cümlelerin her birinin sonunu kendinize uygun şekilde bir kağıda yazın. Yanıtlarınızın açık, net ve yapıcı olmasına dikkat gösterin.
   - Partnerinizin yaptığı ve size sevildiğinizi ve önemsendiğinizi hissettiren şeylerin bir listesini yapın. " ... yaptığında sevildiğimi ve önemsendiğimi hissediyorum."
   - Partnerinizle ilişkinizin ilk dönemlerini düşünün. Partneriniz şimdi söylemediği ya da yapmadığı neler söylüyor ya da yapıyordu? " ... yaptığında sevildiğimi ve önemsendiğimi hissediyorum."
   - Şimdiyse partnerinizin yapmasını her zaman istemiş olduğunuz ama dile getirmekten çekindiğiniz şeyleri düşünün. " ... yapsaydın sevildiğimi ve önemsendiğimi hissederdim."
2. Yanıtlarınızı gözden geçirin ve önem sırasına göre numaralandırın.
3. Yanıtlarınızı partnerinize okuyun. Partnerinizin sizin için şu anda yapamayacağını düşündüğü şeylerin yanına X işareti koyun.
4. Partneriniz kendi listesini sesli okurken dinleyin ve şu anda yapamayacağınız şeyleri belirleyin.
5. Listeleri değişin. Partnerinizin listesinden, sonraki üç gün içinde yerine getirebileceğiniz üç istek seçin.

Partnerinizin listesini saklayın ve her hafta üç yeni isteği yerine getirmeyi kararlaştırın. Başlangıçta yerine getirmek konusunda isteksiz olduğunuz şeyleri yapabilmek için çaba gösterin. İstek ne kadar zorsa yerine getirdiğinizde kendinizi o kadar iyi hissedeceksiniz. Birçok çift yerine getirilmesi en zor olduğunu düşündükleri isteklerin, sonunda birbirleri için yapmaktan en zevk aldıkları istekler haline geldiğini dile getirir.[88]

88 Hendrix, Harville, 1985, "Work at Your Marriage: A Workbook," *Redbook*, Ekim, s. 130.

Bu egzersizleri ciddiye almak için kişisel gelişim edebiyatı okuyucuları tarafından eksiksiz benimsendiklerini ve uygulandıklarını düşünmek ya da farz etmek gerekmez. Dikkate değer olmalarının nedeni yakın ilişkilerde kişilerin sergilediği tutumun önemli kültürel dönüşümüne işaret etmeleridir. Gerçekte evlilik içinde eşitlikçi normların yükselişi (feminist ikna bu tür normların başlıca savunucusudur) ile psikoloji yöntemi ve sözlüğünün yakınlığın şekillenmesinde oynamış olduğu rolün sonucu olduğunu öne sürdüğüm yakın ilişkilerin akılcılaştırılması sürecine işaret ederler.

Akılcılaştırma beş bileşene sahiptir:[89] yöntemlerin yerinde kullanımı; daha etkin yöntemlerin kullanılması; akılcı bir zeminde seçim yapmak (yani bilgiye ve eğitime dayanarak); genel değer ilkelerinin kişinin yaşamına rehberlik etmesini sağlamak ve son olarak, önceki dört bileşeni akılcı metodolojik bir yaşam tarzı ile bütünleştirmek. Ancak akılcılaştırmanın bir başka önemli anlamı daha vardır: Akılcılaştırma, bilginin formel sistemlerinin genişletilme sürecidir ki bu da günlük hayatın "düşünselleştirilmesine"* yol açar.

Yukarda bahsedilen egzersizlerin göze çarpan tarafı, kişiliğin *değer akılcılaştırmasını* gerektiriyor ve ima ediyor olmalarıdır. *Wertrationalitat* kişinin değerlerini ve inançlarını netleştirmesi ve hedeflerimizi önceden belirlenmiş değer yargılarına uygun hale getirme sürecidir. Ne istiyorum? Tercihlerim nelerdir ve nasıl bir kişiliğe sahibim? Maceracı mıyım yoksa güvende mi olmak isterim? Ekmek parası kazanacak birine mi yoksa günün siyasi meselelerini tar-

89 Ancak vurgulamak gerekir ki Weber'in analizindeki kaçınılmazlık ruhuna rağmen akılcılaştırma tek bir doğrultusu olan bir süreç değildir, aksine gerginlik ve çelişki ile doludur. Bkz. Johannes Weiss, "On the Irreversibility of Western Rationalization and Max Weber's Alleged Fatalism," Lash ve Whimster, *Max Weber* içinde, s. 154-63.

(*) Intellectualization. Psikolojide bir savunma mekanizması türüdür – ç.n.

tışabileceğim birine mi ihtiyacım var? Eğer bu sorular öğüt edebiyatında yer alıyorsa bunun nedeni, hedefleri özerk ve kendine yeten bir kişilik ortaya koymak olan kadınlara, değerlerini ve tercihlerini netleştirip bu değerlere uygun ilişkiler kurmak için hem feminizm hem de terapinin empoze edilmesidir. Ve bu süreç yalnızca kadınlar kendilerini inceleme nesneleri olarak gördüklerinde, duygularını denetleyebildiklerinde, seçenekleri değerlendirebildiklerinde ve tercih ettikleri eylemleri seçtiklerinde meydana gelebilecektir.

Dahası Weber akılcılaştırmanın en önemli özelliğinin hesaplama yöntemlerinin daha derin bir şekilde düzenlenmesi ve geliştirilmesi olduğunu düşünüyordu. Aslında, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, özel hayat ve duygular nicel olarak ele alınabilecek, ölçülebilir ve hesaplanabilir nesneler haline dönüştürüldüler. "Başka bir kadınla ilgili göründüğünde huzursuz olurum" ifadesinden 10 puan aldığımı bilmek, olasılıkla 2 puan aldığım bir durumdan farklı bir benlik anlayışına ve farklı bir düzeltme stratejisi benimsememe yol açacaktır. Bu tip psikolojik testler sosyolog Wendy Espeland ve Mitchell Stevens'ın "orantı" adını verdiği, belirli modern bir kültürel biliş kullanır. Tanımlarına göre, "orantı şeyler arasında ilişki kurmak için rakamların kullanılmasını içerir. Orantı nitel farkları, farkın bir takım ortak ölçülere göre ifade edildiği rakamsal ayrımlara dönüştürür."[90] Yakın ilişkiler, psikoloji ve feminizmin himayesi altında gitgide belirli bir takım ölçülere göre (ki bu ölçüler çeşitli psikolog ve psikoloji okullarına göre değişir) değerlendirilebilecek ve ölçülebilecek hale geldi.

Son olarak bu iki örnekte metinselliğin duygusal deneyimle iç içe geçmişliği açıkça görülebilir. Ortaçağ bilim ada-

90 Espeland, Wendy N., 2001, "Commensuration and Cognition," Karen Cerulo (yay.), *Culture in Mind* içinde, New York: Routledge, s. 64.

mı Brian Stock'dan alıntı yapacak olursak metinselliğin duygusal deneyimin önemli bir tamamlayıcısı haline geldiğini söyleyebiliriz.[91] Bir duyguyu "yazıya dökmek" o duyguyu uzayda "hapseder" çünkü bir duygunun hissedilmesi ile kişinin o duygu hakkındaki farkındalığı arasında bir mesafe yaratır. Okuryazarlık kişinin konuşma dilini, dili (duymaktan ziyade) "görmesine" ve konuşma eyleminden bağlamsızlaştırmasına imkân verecek bir araç ise benzer şekilde bu egzersizler, kadınları, ortaya çıktıkları orijinal bağlamdan koparıldıktan sonra duygular üzerinde derinlemesine düşünmeye ve tartışmaya davet eder. Duygulara onları yönetmek adına isimler verilmesi şeklindeki düşünümsel eylem duygulara bir ontoloji verir yani duyguları gerçeklikte ve o duyguların sahibinin iç dünyasında sabitler ve bunun da duyguların değişken, kısa süreli ve bağlamsal doğasına ters düşen bir durum olduğu söylenebilir.

Aslına bakılırsa okuryazarlık, konuşma ve düşünceyi bağlamından koparır ve konuşma eyleminden konuşma üreten kuralları ayırır.[92] (Konuşmanın konuşmaktan farkının en bariz modelsel örneği dilbilgisidir.) Okuryazarlığa hapsolduğunda duygular gözlemlenebilecek ve yönlendirmeye açık nesneler haline gelir. Duygusal okuryazarlık kişinin kendisini tecrübenin akışından ve düşünümsel olmayan yapısından ayırır ve duygusal tecrübeyi duygusal kelimelere ve bir dizi gözlemlenebilir ve yönlendirilebilir öğeye dönüştürür. Matbaanın Batı düşünü üzerindeki etkisinden bahseden Walter Ong okuryazarlık ideolojisinin "saf metin" düşünce-

91 "Benim çabam söylemin yardımcıları olarak görülen metinlerin hangi noktada insan davranışına nüfuz ettiğine açıklama getirmektir." Stock, Brian, 1990, *Listening for the Text: On the Uses of the Past*, Baltimore and London: John Hopkins University Press, s. 104-5.

92 Goody, J. ve I. Watt, 1968, "The Consequences of Literacy," Jack Goody (yay.), *Literacy in Traditional Societies* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, s. 27-68.

sine yani metinlerin ontolojisi olduğu, anlamlarının yazarlarının ve bağlamlarının anlamlarından koparılabileceği fikrine yol açtığını öne sürer. Benzer şekilde duyguları yazılı dile hapsetmek "saf duygu", duyguların sabit bağımsız öğeler oldukları ve bir şekilde kişinin içinde kilitli ve hapis oldukları, düşüncesini ortaya atar ve metne dökülebilen ve kişiden kopuk olabilecek, gözlemlenebilecek, yönlendirilebilecek ve denetlenebilecek sabit öğeler olarak görülebileceklerini iddia eder.

Duyguların denetlenmesi, kişinin değerlerinin ve hedeflerinin açığa kavuşturulması, hesaplama yönteminin kullanılması ve duyguların bağlamlarından koparılması ve nesneleştirilmesi, yakın bağların daha kapsamlı bir manevi proje adına *düşünselleştirilmesi*ne yol açar: kişinin ihtiyaçları, duyguları ve hedefleri hakkında amansız bir sözlü iletişime girerek eşit ve adil bir değiş tokuş yaratmak. Kurum içinde olduğu gibi iletişim burada da ilişkileri tanımlamanın ve ilişkilere kurallar koymanın bir modeli olduğu gibi aynı zamanda bunun için de bir modeldir. Cinsel uyuşmazlık, öfke, maddi anlaşmazlıklar, evle ilgili işlerin eşitsiz dağılımı, karakter uyuşmazlığı, gizli duygular, çocuklukta yaşanmış olayların tümünün anlaşılması, söze dökülmesi, tartışılması, anlatılması ve böylelikle, iletişim modeline göre, çözüme ulaştırılması gerekir. *Redbook*'da yer alan bir makaleye göre: "İletişim her ilişkinin can damarıdır ve özellikle de bir aşk ilişkisinin büyüyüp gelişmesi için iletişim şarttır."[93]

İletişimle ilgili seminerler veya el kitapları evli insanların gizli varsayımlarını ve beklentilerini açığa çıkarmayı, konuşma kalıpları hakkında bilinçli ve farkındalık sahibi olmalarını sağlamayı, bunların zaman içinde nasıl yanlış anlaşılmalara ve yabancılaşmaya neden olduğunu anlamayı, dinleme

93 Branden, Nathaniel, 1985, "If You Could Hear What I Cannot Say: The Husband/Wife Communication Workshop," *Redbook*, Nisan, s. 94.

sanatını ve bilimini öğretmeyi ve belki de en önemlisi nötr konuşma kalıpları kullanmayı (olumsuz duyguları azaltmak adına) amaçlayan çok sayıda "egzersiz" sunar. Görüldüğü gibi evlilikteki iletişimi kuvvetlendirecek bu yöntemler, kullanılan dili hem duygusal hem de dilsel açıdan nötr hale getirmeyi hedeflemektedir.

Biyografilerde ve kişiliklerde kaçınılmaz olarak ortaya çıkan zorlu farklılıklar karşısında terapötik ikna, evlilik hayatında nötr bir nesnel anlam zemininin elde edilebileceğini ileri sürer. Bu nötr zemin hem duygusal hem de dilsel bir zemindir. Örneğin,

> [Yazar Vesuvius'un adlandırdığı üzere] bu yöntem öfkenizin yanardağ boyutlarına yaklaştığını saptamanıza ve onu ritüelleştirmenize yardımcı olur; böylece odak nokta öfkenizi bünyenizden çıkarıp uzaklaştırmaktır. Partnerinizin rolü yalnızca öfkenizin dışavurumuna, kendisinin bir parçası olmadığı, karşı konulamaz doğal bir olaymış gibi, saygılı bir şekilde tanıklık etmektir... İçinizi dökmek istiyorsanız, "Neredeyse patlamak üzereyim. Beni birkaç dakikalığına dinleyebilir misin?" gibi bir şey söyleyin. Karşı taraf ne kadar istiyorsa dinleyebilir ancak iki dakika bile hem anlatan hem de dinleyen için şaşırtıcı derecede uzun bir süre olabilir. Partneriniz evet derse yapacağı tek şey bir yanardağın patlamasını izler gibi huşu içinde dinlemek ve sürenizin dolduğunu size söylemek olacaktır.[94]

Bu yöntem bünyemizde olumsuz duygular barındırdığımızı ve bunları dışarıdan izlenebilecek şekilde, deyim yerindeyse kişinin dışındaki nesneler haline dönüştürmemizi öğütler. Duyguları, nötr ifade ve konuşma yöntemleri kulla-

94 Gordon, Lori H. ve Jon Frandsen, 1993, *Passage to Intimacy: Key Concepts and Skills from the Pairs Program Which Has Helped Thousands of Couples Rekindle Their Love*, New York: Simon & Schuster, s. 114.

narak yönetmek, iletişimin ve terapötik ethosun kalbidir. Bu bir sonraki örnekte görülmektedir.

"Ortak Anlam Yöntemi [yakın ilişkileri geliştirmek için bir yöntem] duyduklarınızın anlamını paylaşmanıza ve duyduğunuz şeyin partnerinizin demek istediği şey olup olmadığını anlamanıza imkân verir. Çoğunlukla değildir."[95] Postyapısalcılıktan beri anlamların başlangıçta amaçlanmamış, karar verilemez ve duygusal ton değişiklikleri ile yüklü oldukları söylense de aksine terapötik iletişim teknikleri, anlam bulanıklığının ve belirsizliğinin yakınlığın baş düşmanı olduğunu ve günlük dili belirsiz ve çelişkili ifadelerden ve bunların muhtemel olumsuz duygusal dalgalanmalarından arındırdığımızı ve iletişimi ifade edilen anlama indirgediğimizi ifade eder. Bu kısmen çelişkili bir görüş ileri sürer: Terapötik ikna kişinin ihtiyaçlarının ve duygularının farkında ve bilincinde olmasına olanak sağlamak için çeşitli yöntemler önerir fakat aynı zamanda duyguları, öznenin dışında, incelenebilen ve denetlenebilen nesnelere dönüştürür. Dolayısıyla duyguların karşılıklı olarak ifade edildiği dil aynı anda hem nötr hem de oldukça özneldir – nötrdür çünkü kişinin, cümlenin nesnel ve düzanlamsal içeriğiyle meşgul olacağı ve bu süreçte gizlenebilecek öznel yanlış yorumlamaları ve duyguları nötrleştirmeye çalışacağı farz edilir; özneldir çünkü bir istekte bulunmanın ya da bir şeye ihtiyaç duymanın ya da bir duyguyu yaşamanın gerekçesi her zaman eninde sonunda kişinin kendi öznel ihtiyaçlarına ve duygularına dayanır. Bu duyguların "geçerli kılınması" ve onaylanması için özne tarafından hissediliyor olmasının dışında daha ileri bir gerekçeye gerek yoktur. Karşıdakini "tanımak" demek tam olarak kişinin hisleri hakkında münakaşa ya da çekişmeye girmemek demektir.

Kısaca özetlemek gerekirse kaos, fikrimce, yakınlığı sa-

95 *A.g.e.*, s. 91.

dece yüzeysel olarak düzenleyen bir ilkedir.[96] Gerçekte feminizm ve terapi, orta sınıf kadınları geleneksel aile düzeninin boyunduruğundan azat etmeyi vaat eden iki ana kültürel oluşum olduğundan yakın ilişkilerin akılcılaştırılmasına yani yakın ilişkilerin kişinin kendi kendisini incelemesi gibi yoğun bir işi ve müzakereyi temel alan bir inceleme ve tartışmanın nötr yöntemlerine teslim edilmesine katkıda bulundular. Duygusal bağların akılcılaştırılması "duygusal ontoloji"ye ya da duyguların denetlenmek ve açıklık kazandırılmak için özneden koparılabileceği düşüncesine yol açtı. Böyle bir duygusal ontoloji, yakın ilişkileri orantılandırmaya açık yani kişiden bağımsız olmaya müsait ya da özellikten yoksun ve soyut kriterlere göre değerlendirilmesi mümkün hale getirdi. Bu, sonraki aşamada ilişkilerin birbirleriyle karşılaştırılabilecek ve maliyet-fayda analizine elverişli bilişsel nesnelere dönüştürülmesini akla getirir. "Karar vermemize yardımcı olması için orantıyı kullandığımızda değer, alınacak kararın farklı unsurları arasında yaptığımız karşılaştırmalara ve değerlendirmelere dayanır."[97] Gerçekte orantılandırmanın süreçleri, yakın ilişkileri misli mal (*fungible*) yani tazmin edilebilir ve takas edilebilen nesneler haline getirir.

Sonuç

Bana göre bu kapsamlı ve detaylı çerçeveden çıkarılabilecek birkaç sonuç vardır. İlki terapi, ekonomik verimlilik ve feminizmin kültürel iknaları birbirine bağlıdır ve iç içe geçmiştir ve duyguları kişinin iç dünyasından koparmak için bir gerekçe, yöntem ve manevi güç sağlayıp bunları oldukça yaygın bir kültürel model yani iletişim modeli biçi-

96 Beck, U. ve E. Beck-Gernsheim, 1995, *The Normal Chaos of Love*, Cambridge: Polity.

97 Espeland, "Commensuration and Cognition," s. 65.

minde kişinin ve sosyalleşmenin merkezine koymuşlardır. "İletişim"in psikolojik modelinin kalkanı altında duygular üzerinde düşünülecek, ifade edilecek, hakkında konuşulacak, tartışılacak, görüşülecek ve gerekçelendirilecek nesneler haline gelmiştir; hem şirket içinde hem ailede. Kimileri televizyon ve radyonun kamusal alanın duygusallaştırılmasından sorumlu olduğunu iddia etse de ben, duyguları bir mikro kamusal alan yani konuşma biçimleri ile eşitlik ve adalet değerlerinin düzenlediği kamusal eylem alanları haline getirenin –ekonomik açıklanabilirlik ve feminizm diliyle birlikte– terapi olduğuna inanıyorum.

İkinci görüşüm, 20. yüzyıl boyunca kapitalizmin hizmet çalışanlarının duygusal kaynaklarından istifade edip ve bu kaynakları harekete geçirmesine ve kadınların işgücüne girişleriyle birlikte feminizmin kadınların özerk, özgüven sahibi ve özel alanda sahip oldukları haklar hakkında bilinçli olmaya davet etmesine bağlı olarak kadınların ve erkeklerin duygusal anlamda çift cinsiyetli olmasında giderek artış olduğudur. Dolayısıyla üretim alanının duyguyu sosyalleşme modellerinin merkezine koyduğu söylenebilirse yakın ilişkiler de gitgide merkezlerine pazarlığın ve değiş tokuşun politik ve ekonomik bir modelini koymuşlardır.

Şimdiye dek değindiğim noktaların olası bir diğer yorumu da psikolojik bilginin özgürleştirici yapısının, feminizmin ve iş dünyasının demokratikleşmesinin ortak etkileri sayesinde duygusal yaşam, "tanı(n)ma" dinamiğinin kapsamına dahil edildi; bu dinamik, Axel Honneth'ın ileri sürdüğü üzere her zaman tarihsel olarak yani haklar ve haklar dili tarafından şekillendirilmiştir. Diğer bir deyişle iş ve evlilik ilişkilerine hakim olan iletişim modelinin yeni bir ihtiyacı, başkalarını tanıma ve onlar tarafından tanınma talebini, içerdiği ve uygulamaya koyduğu öne sürülebilir.[98] Eğer, Ha-

98 Honneth, "Personal Identity and Disrespect."

bermas'ın da ortaya koyduğu gibi, "iletişimsel eylem ... karşılıklı anlayışa yönlendirilmiş dil kullanımına bağlı"[99] ise olumsuz duyguların kontrol altında tutulması, empati ve kişinin kendisinden emin olmasının neden tanı(n)mamn duygusal önkoşulları olarak görüldüğünü anlamak zor değildir. Ancak durumun böyle olduğundan emin değilim ve burada sizlerle tereddütlerimi paylaşmak istiyorum. İş ve yakın ilişkiler alanına hakim olan "iletişim" modeli çelişkilerle doludur çünkü başkalarıyla diyaloğa girmeyi içerdiği kadar aynı zamanda kişilerarası duygusal ilişkiler alanıyla çok da örtüşmeyen haklar dili ve ekonomik verimlilik dilini içerir. Şöyle açıklamama izin verin: Duygular doğaları nedeniyle durumsal ve özneldir; kişinin belirli bir etkileşimde konumlanma biçimlerine işaret ederler ve bu açıdan bakıldığında kişinin belirli bir durumda nasıl ve nerede konumlandığını anlaması için bir tür kısa yol oldukları söylenebilir. Duygular belirli bir nesnenin üstü kapalı ve somut kültürel bilgisini kullanarak, bizi bu nesneyi değerlendirmek için kestirme yolları kullanmaya ve o doğrultuda davranmaya sevk ederek harekete geçmeye yönlendirirler (bu konuya bölüm 3'te daha ayrıntılı değinilecektir). Aksine, iletişim modelinin akıcı bir şekilde kullanılmasını gerektiren değer akılcılığı, bilişsel ve araçsal akılcılık ve "orantı" süreci; ilişkileri özelliklerinden yoksun bırakan ve, adalet, eşitlik ve ihtiyaçların giderilmesi kriterleri ile değerlendirildiklerinden dolayı, alınıp satılan metaların akıbetini bilmesi daha muhtemel nesneler haline dönüştüren bir bilişsel tarz oluşturur.[100]

Bahsettiğim bu süreç, bir yanda yoğun bir öznel yaşam ve bir yanda da duyguların ifade edilmesi ve alış verişi için kul-

99 Habermas, Jürgen, 2001, "Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy," S. Seidman ve J. Alexander (yay.), *The New Social Theory Reader: Contemporary Debates* içinde, London: Routledge, s. 30-8.

100 Espeland, "Commensuration and Cognition," s. 83.

lanılan araçların gitgide nesneleşmesi arasında yeni ve kesin bir bölünme yarattı. Terapötik iletişim, duygusal yaşama yöntemsel bir nitelik aşılayarak duyguların bağlamsallıklarını ve günlük ilişkilerimiz ağında bizi aslında olmadığımız bir şekilde yansıtıp hızlı bir şekilde yönlendirme kapasitelerini kaybetmelerine neden olur. Duyguları yönetmek adına bir dizi yöntem ve onların yerine konacak uygun ve standart konuşma kalıpları kullanmak, duyguların giderek somut ve belirli eylem ve ilişkilerden bağımsız ve kopuk olmasını da beraberinde getirir. "İletişim"in ön koşulu, çelişkili bir şekilde, *kişinin sosyal bir ilişkideki duygusal engellerinin askıya alınmasıdır*. İletişim kurmak somut ve belirli bir ilişkideki konumumdan kopmam ve özerkliğimi ya da anlayışımı tasdik eden soyut bir konuşmacı pozisyonu üstlenmem demektir. Sonuç olarak iletişim kurmak bizi başkalarına bağlayan duygusal tutkalı açığa ya da paranteze almak demektir. Ancak aynı zamanda bu nötr ve akılcı konuşma yöntemleri kişinin hislerini geçerli ve meşru kılmanın son derece öznel biçimini de beraberinde getirir. Çünkü bir duyguyu hisseden kişi, kendi hislerinin nihai efendisi olarak kabul edilir. "... hissediyorum" ifadesi kişinin bu şekilde hissetmeye hakkı olduğunu göstermekle kalmaz, aynı zamanda kişinin sadece belirli bir şekilde hissetmesi nedeniyle kabul görmesi ve tanınması için de hak tanır. "İncinmiş hissediyorum" demek aslında incinmenin hemen o anda tanınmasını talep eder ve tartışmaya çok da yer bırakmaz. Dolayısıyla iletişim modeli, ilişkileri zıt yönlere çeker: Duygusal dinamiğin öfke, gücenme, mahcup olma ya da hayal kırıklığı gibi yönlerini gidermeyi amaçlayan konuşma yöntemlerini sunar; bununla birlikte duygularımızın ifade edilmeleri durumunda kendi geçerliklerini kazandığını düşünmemizi sağlayarak öznelciliği ve duygusalcılığı pekiştirir. Bunun tanınmaya yardımcı olduğundan emin değilim çünkü Judith Butler'ın

da ifade ettiği gibi, "tanı(n)ma kişinin bir diğerinde kaybolduğu, hem kişinin kendisi olan hem de olmayan bir diğerinde ve diğeri tarafından benimsendiği anlayışıyla başlar..."[101]

Dolayısıyla iletişimin sosyal ilişkiler modellerimize bu derece nüfuz etmiş ve işlemiş çağdaş ideali, antropolog Michael Silverstein'in "dil ideolojisi" adını verdiği şey olabilir. Dil ideolojisi, "bir grubun söylemine katkıda bulunan, üyelerinin toplumsal deneyimlerinde dilin rolü hakkında sahip olduğu açık düşünceler ve amaçlar" dizisidir. Dolayısıyla modernitenin dil ideolojisi, dilin sosyal ve duygusal çevremizi anlamamız ve denetlememizi sağladığı yönündeki özel inanca dayanıyor olabilir.[102] Bunun sonraki aşamalarda kimliğimizi nasıl değiştirdiği bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

101 Butler, Judith, 2001, "Can the 'Other' Speak of Philosophy?," Joan Scott ve Debra Keates (yay.), *Schools of Thought: Twenty-Five Years of Interpretative Social Science* içinde, Princeton: Princeton University Press, s. 58.

102 Woolard, Kathryn, A., 1998, "Introduction: Language Ideology as a Field of Inquiry," Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard ve Paul V. Kroskrity (yay.), *Language Ideologies: Practice and Theory* içinde, Oxford: Oxford University Press, s. 4.

Acı, Duygusal Alanlar ve Duygusal Sermaye

2

Giriş

1859'da *Self-Help** adındaki oldukça popüler kitabında Samuel Smiles üne ve servete kavuşmuş erkeklerin bir dizi biyografisine yer vermişti (kişisel gelişim erkeklere özgüydü ve başarı ve özgüven anlatılarında kadınların yeri çok azdı ya da hiç yoktu). Son derece popüler olan kitap bireysel sorumluluğun Viktoryen kavramlarını güçlü bir şekilde açıklayarak ortaya koyuyor ve savunuyordu. 19. yüzyılın tipik iyimserlik ve manevi iradecilik inancı ile birlikte Smiles "bireylerin aktif eylemlerinde kişisel gelişim ruhu"nu[1] uyandırdı. Smiles'a göre, söz konusu kişilerin yaşamları, alicenap düşünceye esin kaynağı oluyordu ve azimle çalışma, dürüstlük ve "gerçek anlamda asil ve erkeğe yakışır karakter"in birer örneğiydi. Kişisel gelişimin gücü, diye devam ediyordu Smiles, kişinin kendisi için başarılı olmasının gücüydü. Dolayısıyla kişisel gelişim idealinin altında "en mütevazi adamın bile saygıdeğer bir yeterlik ve sağlam bir itibar için çaba göstermesine"[2] imkân verecek tereddütsüz demokratik fikirler yatıyordu.

(*) *Kendine Yardım*, 1998, çev. Zafer Meşe, İstanbul: Hayat Yayınları, 1998 – ç.n.

1 Smiles, Samuel, 1882, *Self-Help*, London: John Murray, s. 6.

2 *A.g.e.*, s. 8.

Altmış yıl kadar sonra, Birinci Dünya Savaşı travmasının sonrasında, Freud çağdaşı olan psikanalistlere seslendi ve psikanalizi bekleyen görevin muazzam ancak karamsar boyutuna değindi:

> Dünyada var olan, ve belki de olmasına gerek olmayan, ciddi orandaki nevrotik acıyla karşılaştırılınca icabına bakabileceğimiz kısım neredeyse önemsiz kalıyor. Bunun yanında, varoluşumuzun gereklilikleri işimizi varlıklı sınıf ile sınırlıyor ... nevrozlardan ciddi anlamda muzdarip olan geniş bir sosyal tabakayı göz ardı ediyoruz.

Psikanalizin demokratikleşmesi çağrısına rağmen Freud yoksul adamın nevrozundan kurtulma isteğinden kuşku duyuyordu "... çünkü iyileştiklerinde onları bekliyor olan zorlu yaşamın hiçbir cazibesi yok ve hastalık sosyal yardımlaşma talebi için onlara bir hak daha tanıyor."[3] Smiles basit ya da yoksul adamın gösterişten uzak bir yaşam, tahammül ve enerji sayesinde günlük yaşamın sıradan zorluklarının üstesinden gelebileceğine inanırken Freud, "ciddi orandaki nevrotik acıyı" ne psikanalistin ne de yoksul adamın iyileştirebileceğine dair endişe verici olasılığı öne sürdü; Çünkü, diye açıklıyordu Freud, işçilerin sosyal şartları öyledir ki nevrozdan kurtulmak sadece acılarını daha vurgulu kılmaya yarayacaktır. Smiles'ın manevi gücün kişinin sosyal konumunu ve sosyal kaderini geliştirebileceğini öngören kişisel gelişim ethosunun aksine Freud, karamsar ruhsal ve sosyolojik görüşe yani kişinin kendisine yardım etme kapasitesinin o kişinin sosyal sınıfına bağlı olduğu ve ruhsal gelişimin diğer yönleri gibi bu kapasitenin de zarar görebileceği ve gördüğü taktirde de salt kararlılık ve irade gücü sayesinde tamir

3 Freud, Sigmund, 1919, "Lines of Advance in Psychoanalytic Theraphy," *Standard Edition of the Complete Psychological Works*, cilt 17, London: Hogarth Press, ss. 159-68.

edilemeyeceği inancına sahipti. Freud burada incelikli bir sosyolojik ve psikolojik iddiada bulunur: İyileşmenin gerçekleşmesi için, der, iyileşme sosyal faydaya dönüştürülebilir olmalıdır. Böylelikle sadece ruhsal rahatsızlık, iyileşme ve kişinin sosyoekonomik durumu arasında bir ilişki öne sürmekle kalmaz, aynı zamanda ruhsal acıdan menfaat sağlanabileceğini de üstü kapalı söylemiş olur.

Buradan bakıldığında 19.yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında, Smiles ve Freud özbenliğin manevi söyleminde birbirine zıt noktalarda yer alıyordu: Smiles'ın kişisel gelişim ethosuna göre, istem ve manevi iradenin ortak etkisiyle edinilen erdemin kullanılması hareketliliğe ve piyasa bağlılığına imkân tanıyordu. Buna karşılık kişisel gelişim ve erdemin Freud'un genel kavramsal çerçevesinde yeri yoktu. Bunun nedeni Freudcu görüşün kalbinde yer alan aile anlatısının doğrusal değil, Erich Auerbach'ın ifadesiyle, figüratif olmasıydı. Figüratif bu anlamda yatayın zıttıdır çünkü "Birbirinden rastlantısal ve kronolojik olarak uzak olan iki olayı ortak bir anlam atfederek birleştirir."[4] Kişisel gelişim, yaşamın bir dizi başarı birikimi olduğunu ve yatay bir zaman düzleminde aşamalı olarak geliştiği şeklinde anlaşılabileceğini varsayarken Freudcu benlik görüşü, kişinin, çocukluk dönemindeki kilit olaylar ve sonrasındaki ruhsal gelişimi arasında çok sayıda dikey çizgi çizmesi gerektiğini çünkü kişinin yaşamının doğrusal değil döngüsel olduğunu öne sürüyordu. Dahası, Freud'a göre, insan ruhunun yeni hedefi başarıdan ziyade sağlıktır ve sağlık salt kişinin iradesine bağlı olamaz çünkü şifa bulma, deyim yerindeyse, hastanın cogito ve iradesinin ardında gerçekleşir. Yalnızca aktarım, direnç, düş çalışması, özgür çağrışım –"istem" ve "oto-

4 Woody, Melvin J., 2003, "The Unconscious as a Hermeneutic Myth: Defense of the Imagination," J. Phillips ve J. Morley (yay.), *Imagination and It's Pathologies* içinde, Cambridge, MA: MIT Press, s. 191.

kontrol" değil– ruhsal ve nihayetinde sosyal dönüşüme yol açabilir. Son olarak Freud'a göre ruhsal iyileşme demokratik olamaz ve sosyal yapı genelinde eşit şekilde dağılım göstermesi mümkün değildir. Aslında Freud terapinin sosyal ayrıcalıkla gizli bir yakınlık içinde olduğunu öne sürer.

Ne var ki çağdaş Amerikan kültürünün anlık durum görüntüsünü alacak olursak, gelinen noktanın ironik yansımalarını görebiliriz: Amerikan toplumunu istila etmiş kişisel gelişim kültüründe Smiles'ın kendini geliştirme ethosu ve Freudcu kavramların telkinleri neredeyse ayırt edilmesi imkânsız şekilde iç içe geçmişti. Dahası özellikle kişisel gelişim ethosu ve psikoloji arasındaki böylesi bir ittifak nedeniyle –benliğin zarar gördüğü bir anlatı biçimindeki– ruhsal acı, hem işçi sınıfında hem de varlıklı insanlarda ortak olarak bulunan bir kimlik özelliği haline gelmişti. İhmal edilmiş bir çocukluk, aşırı korumacı ebeveynler, gizli bir kendine saygı eksikliği, çalışma mecburiyeti, cinsellik, yemek, öfke, fobiler ve kaygı "demokratik" illetlerdir çünkü açıkça belirlenmiş sınıf üyelikleri yoktur. Ruhsal acının demokratikleşmesi sürecinde şifa bulma ilginç bir şekilde son derece karlı bir sektöre ve gelişen bir endüstriye dönüştü.

Kişisel gelişim ethosunu hiç olmadığı kadar çok destekleyen ancak çelişkili bir biçimde aynı zamanda bir acı anlatısı olan kimlik anlatısının ortaya çıkışını nasıl açıklayacağız? Duygusal acı ve sosyal sınıf arasındaki eklemlenme nedir? Duygusal yaşam, sınıf eşitsizliği ve sınıfların yeniden üretimi arasındaki ilişkiler hakkında neler söyleyebiliriz? Bunlar ne yazık ki çok geniş kapsamlı sorulardır ve bir bölüm çerçevesinde eksiksiz yanıtlar vermeyi ümit edemem; burada sadece bu kapsamlı sorulara değinmek için bazı genel düşünce hatları çizeceğim.

Kendini gerçekleştirme anlatısı

Amerika bağlamında terapi, belli başlı kategorilerden biri olan kimlik anlatısını yani kişisel gelişim anlatısını yeniden değerlendirdiğinde ve bünyesine kattığında bir özbenlik anlatısı olabildi. Terapi, birtakım faktörler de işin içine girdiğinde daha eski kişisel gelişim anlatısının bir başka versiyonu haline gelebilmişti. Birincisi psikoloji kuramında Freudcu determinizmden yola çıkan ve kendini geliştirmenin daha iyimser ve açık uçlu görüşünü ortaya koyan içsel değişimler söz konusuydu. Heinz Hartmann, Ernst Kris, Rudolph Loewenstein, Alfred Adler, Erich Fromm, Karen Horney ve Albert Ellis, bakış açıları farklı da olsa, ruha Freudcu bir determinizm ile yaklaşmayı reddettiler ve benzer şekilde benlikle ilgili daha esnek ve açık uçlu bir görüş benimsemeyi tercih ettiler; böylelikle psikoloji ve insanların kendi kaderlerini şekillendirebileceklerini ve de şekillendirmeleri gerektiğini savunan (belirgin biçimde Amerikan) manevi görüş arasında daha büyük bir uzlaşı sağlamak için yeni olasılıklar geliştirmiş oldular. Bu, özellikle 19. yüzyılda oldukça popüler olmuş ve zihnin hastalıkları iyileştirebileceğini taahhüt eden zihin tedavisi hareketine hitap etmekteydi.

Kişinin değişebileceği ve kendini şekillendirebileceği olasılığının kabul gördüğü bu yeni psikolojik anlatılar, 1939 yılında Pocket Books'un başlattığı ve düşük maliyetli kitapları okurlara kolayca edinebilecekleri şekilde ulaştıran "kağıt kapaklı kitap devrimi" sayesinde yayılabildi. Popüler psikoloji bu ciltsiz kitap devriminden faydalanarak giderek daha çok sayıda orta ve alt-orta sınıf insana hitap edebildi ve ulaşabildi. Bu tür kitaplar mahalle dükkanları, tren istasyonları ve eczaneler gibi her yerde bulunabiliyordu ve böylece de hâlihazırda gelişmekte olan kişisel gelişim endüstrisini güçlendiriyordu.

Psikologların otoritesi gittikçe yaygınlaştı; o kadar ki 1960'ların sonlarında bireyciler ve benliğin psikolojik görüşlerine karşı olması muhtemel politik ideolojiler gücünü kaybetmekteydi. Sosyolog Steve Brint'in ifade ettiği gibi, "Profesyonel güçlerin en yoğun olduğu ortam ... profesyonel uzmanların itiraz edilemeyecek önermelerinin siyasetle ilişkisi olmayan bir ortamda faaliyet gösterdiği durumlardır ... profesyonel etki, profesyoneller güçlü bir karşıt görüş bulunmayan bir durumda belli başlı bir kültürel değer ortaya koyabildiklerinde yaygınlaşabilir."[5] Daha açık bir ifadeyle, 1960'ların politik bir mesajı olduğundan söz edilebilirse cinsellik, kendini geliştirme ve özel hayatın bunda önemli rolü olduğu söylenebilir. Tüketici piyasasının olgunlaşması ve genişlemesi, 1960'ların "cinsel devrim"iyle birleşince psikologların görünürlüğünün ve otoritesinin artmasına katkıda bulundu çünkü bu iki kültürel ideolojik iknanın –tüketicilik hareketi ve cinsel özgürlük– ortak noktası, kimliğin oluşturulması ve ifadesi için benliği, cinselliği ve özel hayatı kritik alanlar haline getiriyor olmalarıydı. Bu bağlamda psikologların özellikle cinselliği ve cinsler arasındaki ilişkiyi irdeleyen yeni politik söyleme dahil edilmeleri kolay olduğu kadar doğaldı da. Özgür cinsellik ve kendini gerçekleştirme talebi, hakların uygulanma alanını genişleten ve bunlarda hak sahibi olan grupları genişleten söylemlerle yakından ilişkili hale geldi. Psikolojinin popüler kültürde kendine ciddi bir yer açmasına yardımcı olacak ve benlik kavramını önemli ölçüde değiştiren hareket, en çok Abraham Maslow ve Carl Rogers isimlerinde fark edilen Hümanist hareketti.

Carl Rogers, insanları temelde iyi ya da sağlıklı ve ruh sağlığını da yaşamın normal bir durumu olarak görüyor; ruh

5 Brint, Steven, 1990, "Rethinking the Policy Influence of Experts: From General Characterizations to Analysis of Variation," *Sociological Forum* sayı 5 (1): 373-5.

hastalığı, suç ve insana ait diğer sorunların ise sağlığa yönelik doğuştan gelen doğal eğilimin bozuklukları olduğuna inanıyordu. Dahası kuramının tamamı, potansiyelini olabilecek en büyük ölçüde geliştirmek için her yaşam formunda var olan doğuştan gelen bir dürtü olarak tanımlanabilecek, kendini gerçekleştirme eğilimine dayandırılmıştı. 1954'de Oberlin Kolejindeki bir konuşmasında Carl Rogers şunları öne sürüyordu:

> İster gelişme eğilimi densin ister kendini gerçekleştirme doğrultusunda bir dürtü, isterse ileri doğru bir yönelim, bu, yaşamın temel kaynağıdır ve son tahlilde psikoterapinin bağlı olduğu bir eğilimdir. Kişinin tüm kapasitesini dışa vurma ve harekete geçirme eğilimi tüm canlıların ve insanların yaşamında apaçık var olan bir dürtüdür –büyümek, yayılmak, özerk olmak, gelişmek ve olgunlaşmak–... [bu eğilim] sadece açığa çıkacağı ve ifade edileceği uygun koşulları bekler.[6]

Rogers'a göre, gelişme hiçbir zaman yok olmayan, sadece üzeri örtülen evrensel bir eğilimdir. Gelişme dürtüsüne sahip olmanın temeli, Rogers'a göre, "kişinin kendisine karşı koşulsuz bir olumlu bakış sahibi olmasıdır. Tüm 'değer koşulları' –babamı memnun ettiğim sürece değerliyim ya da iyi not alırsam değerliyim– kendini gerçekleştirme için engel oluşturur." dolayısıyla kişinin amansız bir kişisel gelişim için çaba göstermeye zorlandığını iddia eder.

Ancak bu ve buna benzer fikirleri Amerikan kültüründe en başarılı şekilde yaygınlaştıran Abraham Maslow olacaktı. Kendini gerçekleştirmeye ihtiyaç olduğu fikri Maslow'un, Amerikan kültüründe yankı uyandıran bir başarıya sahip olacak bir hipotezi yani insanı mükemmelliği ve kişisel tatmini

6 Rogers, Carl R., 1961, *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotheraphy*, Boston, MA: Houghton Mifflin Company, s. 35.

amaç edinmekten alıkoyan şeyin başarı korkusu olduğunu öne sürmesine neden oldu. Sonuç olarak yeni bir insan kategorisinin tanımı yapılıyordu; kendini gerçekleştirmeyle ilgili bu psikolojik ideallere ayak uydurmayan insanlar artık hasta olarak kabul ediliyordu. " 'Hasta' olarak adlandırdığımız insanlar kendileri olmayan, insan olmaya karşı türlü nevrotik savunmalar geliştirmiş kişilerdir."[7] Ya da Maslow'un bir başka deyişiyle: "Yaratıcılık kavramı ve sağlıklı, kendini gerçekleştiren, tam insan kavramı gitgide birbirine daha da yakın hale geliyor ve belki de aynı şeye dönüşebilirler."[8]

İnsan gelişimiyle ilgili bu görüşler benliğin kültürel algılanma biçimine nüfuz edebildi ve bunları dönüştürebildi çünkü kendini geliştirmenin bir hak olduğu yönündeki özgürlükçü bakış açısına hitap ediyorlardı. Bu, sonrasında, psikologların faaliyet alanının olağanüstü bir şekilde genişlemesini temsil eder; psikologlar ciddi psikolojik bozukluktan nevrotik acının çok daha geniş sahasına kaymakla kalmadılar. Artık sağlık ve kendini gerçekleştirmenin tek ve aynı şey olduğu görüşünü benimsemişlerdi. Yaşamlarında kendilerini gerçekleştiremeyen kişiler artık ilgiye ve terapiye muhtaç olarak görülüyordu. Şüphesiz ki kendini gerçekleştirme fikri, 1960'ların kapitalizmin politik eleştirisini ve kendini ifade etmenin yeni biçimlerini ve maddiyatçı olmayan ifadelerle tanımlanmış bir mutluluk ve esenlik talebini tekrarlar nitelikteydi. Ancak terapötik ikna mutluluk ve esenlik konusunda tıbbi metaforlar kullanarak daha ileri gitti ve sıradan yaşamları sorunsallaştırdı.

"Tam" ve "kendini gerçekleştirmiş" olmanın tanımında, tam bir benliği eksik olandan ayırt edenin ne olduğunu belirlemeğe yardımcı olacak hiçbir yönerge ortaya konmamış-

7 Maslow, Abraham, 1971, *The Farther Reaches of Human Nature*, London: Penguin Books, s. 52.

8 *A.g.e.*, s. 57.

ti. Psikologlar, kendini gerçekleştirmiş insanlar ve sorunlarla boğuşan kişiler arasına yeni bir duygusal hiyerarşi oluşturdu. Ancak bu, şüphesiz ki terapötik kültürün en çarpıcı özelliklerinden biridir, aynı zamanda sağlık ve kendini gerçekleştirmeyi benlik anlatısının merkezine koymasıyla birlikte birçok davranışı "nevrotik", "sağlıksız", "kendi kendini engeller" yönde davranmanın işaret ve belirtileri haline getirmiştir. Gerçekte terapötik dili kullanan birçok kitabın temelinde yatan varsayımlar incelendiğinde terapötik düşünceyi biçimlendiren net bir model ortaya çıkar: Sağlık ya da kendini gerçekleştirme ideali *tam tersine* çok çeşitli işlev bozuklukların tanımını yapar niteliktedir. Bir diğer deyişle duygusal açıdan sağlıksız davranışlar "yaşamda tam anlamıyla kendini gerçekleştirme" modeline ve idealine yapılan üstü kapalı göndermeden ve bunların karşılaştırılmasından anlaşılır. Bu ideali fiziksel sağlık alanına aktaracak olursak kaslarını tam kapasite kullanmayan bir kişinin hasta olduğunu[9] söylemeye benzetilebilir.

Bu tür bir anlatıya somut bir örnek verelim. Bir önceki bölümde öne sürdüğüm gibi psikologlar yakınlığı, cinsel ilişki ve evliliğe ulaşmak için bir ideal olarak ortaya koyuyordu. Yakın ilişkiler bağlamında yakınlık, psikologların icat ettiği kendini gerçekleştirme ve diğer kategoriler gibi, "sağlık" için bir şifre kelime haline gelmişti. Sağlıklı ilişkiler yakın ilişkilerdi ve yakınlık sağlıklıydı. Yakınlık kavramı sağlıklı ilişkiler için bir kural ve ölçü olarak ortaya konduktan sonra yakınlık eksikliği, benliğin yeni terapötik anlatısını düzenleyen genel çerçeve haline geldi. Bu anlatıda yakınlık eksikliği artık kişinin kusurlu duygusal yapısına, örneğin yakınlık *korkusu*, işaret ediyordu. *Redbook* bir terapistten yaptığı alıntıyla son derece yerinde bir tespitte bulunur: "Toplu-

9 Reznek, Lawrie, 1991, *The Philosophical Defense of Psychiatry*, New York: Routledge.

mumuzda insanlar yakınlıktan, cinsellikten olduğundan daha fazla korkuyor.... Genel olarak bakıldığında yakınlık sorunu olan insanlar, günlük ilişkilerinde gayet iyi işlevsellik gösterseler de ikili ilişkilerinde cinsel yakınlık hissetmekte sıkıntı yaşarlar."[10] Terapötik anlatılar totolojiktir çünkü bir duygusal durum sağlıklı ve makbul olarak tanımlandığında bu idealin dışında kalan tüm davranış veya durumlar sadece kişinin sağlığa ulaşmasını engelleyen bilinçdışı duygulara işaret etmekle kalmaz, aynı zamanda bundan kaçmasına yönelik gizli bir tutkuya da işaret eder. Örneğin Oprah Winfrey'nin (29 Nisan 2005 tarihinde yayınlanmış) bir bölümünde evliliğinde sorunlar yaşayan hafif kilolu bir kadın konu ediliyordu (adam evlendikten sonra karısının kilo almış olmasından hoşlanmıyordu). Yakınlığın sağlıklı olduğu yönündeki üstü kapalı önerme göz önüne alındığında ve kadının kilosunun yakınlık için bir engel olarak görüldüğü farz edildiğinde kadının kilo verememesi psikolojik sağlık anlatısı için bir başlangıç olabilir: Aslına bakılırsa programa bu kadının hikâyesini psikolojik bir sorun olarak sunmak gibi açık bir amaçla davet edilen psikolog da kadının kilosunu kocasına karşı bilinçsiz bir intikam olarak barındırdığını savunuyordu. "Kilolu" kadın aynı fikirde değildi ancak sadece görünüşte: Kilosunun altında yatan bilinçaltı nedenler olduğunu kabul ediyordu ancak kadına göre, bu durum potansiyel talipleri uzak tutmanın ve kocasına sadık kalmanın bir yoluydu. Dini anlatılardaki gibi terapötik anlatılarda da her şeyin gizli anlam ve amaçları vardır. İnsanın acılarının gizli bir ilahi tasavvur varsayımı ile açıklanmasına benzer olarak bize zararı dokunuyormuş gibi görünen seçimler terapötik anlatıda bazı gizli ihtiyaç ve amaçlara hizmet eder. Kişisel gelişim ve acı anlatıları bu noktada kesişir çünkü gizliden gizliye acı çekmeyi arzuluyorsak, o zaman kişi

10 Botwin, Carol, 1985, "The Big Chill," *Redbook*, Şubat, s. 105.

bunu dindirmekten doğrudan doğruya sorumlu tutulabilir. Sürekli olarak güvenilmez ya da sevgisiz erkeklere aşık olan bir kadının, suçlayacağı değilse bile, değiştireceği yalnızca kendisidir. Kişisel gelişim anlatısı dolayısıyla sadece ruhsal başarısızlık ve acı anlatısı ile iç içe geçmekle kalmamış, aynı zamanda bu anlatı tarafından harekete geçirilmiştir. Çağdaş Freudcu miras, ne ironiktir ki evimizin tek hakiminin, evde bir yangın çıktığında bile ve hatta belki de özellikle böyle durumlarda, kendimiz olduğunu öne sürer.

Birçokları kurumların, kültürel ahengi daha çok benzerlik kurmaya çalışarak değil, farklılık oluşturmaya çalışarak inşa ettiğini iddia eder. Kurumlar, Bill Sewell'in ifadesiyle, "onaylanmış ideallerden sapan uygulamaları ve kitleleri yalnızca normalleştirmek ya da homojen hale getirmek için değil; aynı zamanda bunları hiyerarşik hale getirmek, içermek, dışarıda bırakmak, suçlamak, üzerlerinde egemenlik kurmak ya da ötekileştirmek için çaba harcamakla sürekli olarak meşguldür."[11] Terapötik iknada ilginç ve belki de örneğine rastlanmamış olan şey, benliği, normal olmanın manevi ve bilimsel idealinin arka planında sahnelenen genelleştirilmiş "farklılık" aracılığıyla kurumsallaştırmış olmasıdır. Tam bir tanımı yapılmamış ve durmadan genişleyen sağlık ideali önerilirse tüm davranışlar *tersine* "patolojik", "hasta", "nevrotik" ya da daha basitçe, "uygun olmayan", "sorunlu" ya da daha genel biçimde "kendini gerçekleştirmemiş" olarak yaftalanabilirdi. Terapötik anlatı normalliği ve kendini gerçekleştirmeyi benlik anlatısının hedefi olarak konumlandırır ancak bununla birlikte bu hedef net bir pozitif içeriğe sahip olmadığından aslında kendini gerçekleştiremeyen ve dolayısıyla çok sayıda hasta insan üretir. Kendini gerçekleştirme,

11 Sewell, William H., 1999, "The Concept(s) of Culture," Victoria E. Bonnell ve Lynn Hunt (yay.), *Beyond the Cultural Turn: New Directions in the Study of the Society and Culture* içinde, Berkeley: University of California Press, s. 56.

Derridacı farklılıkların nafile bir gösterisini üreten kültürel bir kategori haline gelir.

Salt zihinde var olduklarında kültürel kavramlar güçsüzdür. Nesnelerin, etkileşim ritüellerinin ve kurumların çevresinde belirginleşmeleri gerekir. Kültür, bir diğer deyişle, sosyal uygulamalarda somutluk kazanır ve hem uygulamalı hem de kuramsal bir işlerliğe sahip olmalıdır. Kültürün işi tam da bu zeminleri birbirine bağlama yollarında yatar. Dolayısıyla kültür, düşüncenin girift sistemlerinden günlük yaşamın sıradan eylemlerine yayılır.[12] Kuramsal bir söylem sadece uygulamalı bir çerçeve bağlamında benliğin sıradan kavramlarına dahil olabilir.

Kendini gerçekleştirmenin terapötik anlatısı oldukça yaygındır çünkü destek grupları, talk showlar, danışmanlık, rehabilitasyon programları, kar amaçlı seminerler, terapi seansları ve internet gibi oldukça çeşitli sosyal alanlarda kullanılır ve bu alanların tümü de benliğin performansı ve geliştirilmesi içindir. Bu alanlar bir benliğe sahip olmanın ve onu ortaya koymanın süregiden uğraşısı için gözle görülmeyen, ancak varlığı her zaman hissedilen ekler haline geldiler. Bu alanlardan bazıları sivil toplumda kişilerin kendi kendilerine örgütlenmeleri biçiminde gerçekleşirken (örneğin Adsız Alkolikler) diğerleri metalaşmış sosyal formlar olarak ortaya çıkar. İkincisi için verilebilecek en iyi –ve uluslararası– örnek Landmark Education Corp. şirketidir. Genel merkezi San Francisco'da olan LEC'in 11 ülkede 42 şubesi vardır ve bu da kendini gerçekleştirmenin ve bunun metalaşmasının global bir yatırım haline geldiğinin göstergesidir. Ciddi miktarda para karşılığında bir dizi atölye çalışması sunan The Landmark Corporation şirketi, amacını katılımcılarına "iletişim ve başkalarıyla ilişki kurma becerilerinde kayda değer bir gelişme ve kendi yaşamlarında onlar için önem-

12 Eagleton, Terry, 1991, *Ideology: An Introduction*, London: Verso, s. 48.

li olan şeyleri başarmayı"[13] sağlamak olarak tanımlar. Bu çalışma için söz konusu atölye çalışmalarından birine katıldım. Üç gün boyunca katılımcılardan yaşamlarının sorunlu bir yanına odaklanmaları istenerek (bu anlatının üretilmesi şunları içeriyordu "Bekarım ve bir partner bulamıyorum", "Birçok kız arkadaşım oldu ama hiçbirine bağlanamıyorum", "Babamla beş yıldır konuşmuyorum çünkü yaşama biçimimi onaylamıyor", "İşimden memnun değilim ve bununla ilgili bir şey yapamıyorum") ve katılımcıların yaşamlarının farklı, büyük olasılıkla tekrarlayan, yönleri arasında benzerlikler kurmaları ve yaşamlarını yeniden şekillendirmek için bir kişisel gelişim anlatısı benimsemeleri istendi. Örneğin Landmark Corporation'a katılan Daniel internette şu hikâyeyi anlatıyor:

> Otomatik davranış biçimlerimden biri on bir yaşındayken yaşadığım bir olaydan dolayı, sokağın karşısında oturan bir kızı öpemeyecek kadar utangaç olduğumu arkadaşlarımın önünde kabul etmeye mecbur edildiğimde ortaya çıktı. Kendimi küçük düşmüş hissettim ve kızlarla hiçbir zaman sosyal açıdan gerçekten de cesur olamayacağıma kanaat getirdim. Bu yüzden de bunu telafi etmenin bir yolu olarak kendimi gayretli, ağırbaşlı, çalışkan ve sorumluluk sahibi biri olarak yeniden yarattım. Bir şeyleri kendim, kendi başıma yapmalıydım. Bu benim başarı formülüm oldu. Hâlâ da öyle ama şimdi bunun farkında olduğumdan ve bunu görebildiğimden artık beni yönetmesine gerek yok. Eski halimin devre dışı bırakacağı ya da fazlasıyla tehditkâr olarak yasaklayacağı şekilde davranmak ve bunları yapmak için özgürüm. Artık daha esnek olduğumu ve sosyal çevreme ve iş yaşamıma çok çeşitli türde insan ve aktivite dahil etmekten zevk alabildiğimi düşünüyorum.

13 Landmark Corporation/Şirketi, http://www.landmarkeducation.com

Bu hikâyede terapötik anlatının iş başında olduğunu görüyoruz: Anlatı çerçevesi burada kişinin patolojiyi "otomatik" davranış biçimi (kişinin kendi belirlediğinin karşıtı şeklinde yapılanmış, otomatik) olarak tanımlamasını gerektirir. Otomatik davranışın tanımı yapıldıktan sonra kişi geçmişle nedensel bağlantılar kurar. Böylece çocukluğunda kendisini küçük düşüren bir olay belirler. Bu olayın kişinin yaşamı boyunca çok önemli sonuçlara yol açtığı farz edilir. Bu hikâye herhangi bir davranışın, hatta çalışkan olmak, ağır başlılık ve gayretli olmak gibi toplumca onaylanan davranışların bile "patolojik" olarak yeniden çerçevelendirildiğinin iyi bir örneğidir. Standart olarak çalışkan olmanın övgüye değer olduğu düşünüldüğünde burada patoloji olarak "nitelendirilmesi" için "zorunlu" olarak yeniden yorumlanmaktadır. Forumun ortaya koyduğu anlatı biçimine uygun olarak bu adam, aynı zamanda "patolojik" davranışının çoğalttığı olumlu yanları belirlemeye çalışıyor, dolayısıyla davranışın ona kendisini neden kötü "hissettirmediğini" açıklıyor ve kendini bunu değiştirmekten, kişisel değişim ve kişisel gelişim anlatısını harekete geçirmekten sorumlu kılıyor.

Piyasada yaygınlaşmasıyla birlikte terapötik ethos bir bilgi sistemi olmaktan Raymond Williams'ın deyimiyle "duygu yapısı" olmaya kaymıştı. Duygunun yapısı kavramı iki zıt olgu belirler: "Duygu" tam gelişmemiş türde bir deneyime yani kim olduğumuzu "kim olduğumuzu" söze dökmeye gerek kalmadan tanımlayan bir deneyime işaret eder. Öte yandan "yapı" kavramı da bu seviyede bir deneyimin altında yatan bir yapısı olduğunu yani gelişigüzel olmaktan çok sistematik olduğunu iddia eder.[14] Aslına bakılırsa terapötik kişisel gelişim kültürü, sosyal deneyimimizin resmi olmayan ve neredeyse tam oluşmamış bir yanı olmakla birlikte, kişinin kendisini ve başkalarını algılayışını, kişinin yaşam hikâ-

14 Eagleton, *Ideology*.

yesini ve kişilerarası etkileşimi düzenleyen son derece içselleşmiş bir kültürel düzendir.

Aynı doğrultuda terapötik anlatı; konuşma ve itiraf biçimlerini son 15 yıl içinde ortaya çıkan ve televizyon dünyasını yani (belki ya da en belirgin olarak) televizyondaki talk showları bütünüyle dönüşüme uğratan bir üslupla şekillendirir. Bu televizyon türünün en başarılı ve herkesçe bilinen örneği günde 33 milyondan fazla insanın izlediği Oprah Winfrey talk show programıdır. Oprah Winfrey röportajlarında terapötik tarzı baştan sona kullanır ve terapötik bir tarzda bir kendini geliştirmeyi ciddi olarak teşvik eder.[15] Oprah Winfrey şovun, Forum gibi, konuklarına kendileriyle ilgili algılarını bir çerçeve içine oturtmak için terapötik anlatı sağladığı yöntemlere bir örnek verelim. Sue boşanma davası açmak istemektedir. Kocası Gary gelecekte olabileceklerden dolayı sıkıntı içindedir ve karısına dönmeyi çok istemektedir. Ayrı olduğu karısına dönme arzusu psikolojik bir sorun olarak, burada "insanlar neden ayrıldıkları partnerlerine dönmek isterler" genel başlığı altında, çerçevelendirilir. Psikoterapist Bayan Carolyn Bushong'un başlıca görevi Gary'nin hikâyesini bir sorun olarak değerlendirmek ve davranışına açıklama getirmek için genel bir anlatı ortaya koymak olarak karşımıza çıkar:

> *Winfrey*: Programımızın konuğu Carolyn Bushong. Bushong bir psikoterapist ve *Loving Him Without Losing You* (Kendinizi Kaybetmeden Onu Sevmek) isimli kitabın yazarı. Ayrıca eski eşi unutamamanın altında yatan nedenin çoğunlukla sevgi olmadığını ifade ediyor, doğru mu?
>
> Ms. *Carolyn Bushong*: Aslında çok neden var ama öne çıkan neden reddetmek. Ve burada Gary'yi de bağlayan şe-

15 Illouz, Eva, 2003, *Oprah Winfrey and the Glamour of Misery: An Essay on Popular Culture*, New York: Columbia University Press.

yin bu olduğunu düşünüyorum; kişi –Gary– iyi olduğunu hissetmek için onu geri kazanmaya ihtiyacı olduğunu düşünür ... [ilerleyen dakikalarda] Gary buna bağımlı ve "bu" dediğim şey, kötü bir insan olduğu hissi. Eski eşim kötü bir insan olduğumu söylüyor. Belki gerçekten de kötü biriyimdir. Dolayısıyla karımı kötü bir insan olmadığıma ikna edebilirsem, tekrar iyi olabiliriz ... yanlışı düzeltmek için hangi davranışlarımdan dolayı suçlu hissettiğimi bulmak ve belki de bunu o insana karşı düzeltmek ki suçluluktan kurtulabileyim.

Winfrey: Sen de bu suçluluğu duyuyor musun, Gary?

Gary: Elbette hissediyorum.

Ms Bushong: Evet, [Sue'yu kontrol etmeye çalışmanla] ilgili.

Winfrey: Yani şunu demek istiyorsun: Beni tekrar kabul edecek olursan aynı şeyleri tekrarlamayacağımı sana gösterebilirim.

Gary: Geçmişte böyle hissediyordum, evet.

Winfrey: Evet, doğru, onunla ya da – ne onunla ne onsuz yaşayamıyorsun.

Ms. Bushong: Ve bu bağımlı olmaya girer – bağımlı ilişkiler. İnsanların "Bu insanı istiyorum, onları seviyorum ama onlardan nefret ediyorum." dediği o kadar çok ilişki var ki.[16]

Burada bahsetmeye değer birkaç nokta söz konusudur: Terapötik anlatılar piyasa talebi yaratır; izleyiciler aynı anda hem potansiyel hastalar hem de tüketiciler olarak tanımlanırlar. "Çok fazla seven" bir grup insan ya da "eski eşleri/sevgilileri olmadan yaşayamayan" insanlar terapi mesleği, yayın endüstrisi ve televizyon talk showları tarafından eş zamanlı olarak tüketiciler ve hasta kimseler olarak kurgula-

16 "Can't Get Over Your Ex," *Redbook*, Mart 28, 1995.

nır. Dahası terapötik anlatının duyguları, bu durumda suçluluk, açığa vurulacak, konuşulacak ve üzerinde tartışılacak kamusal nesneler haline nasıl getirdiğini de gözlemleyebiliriz. Özne, "kişiye özel" duyguların inşa edilmesi ve ortaya konması yoluyla kamusal alana katılabilir. Sonuç olarak kişinin kendi yaşam hikâyesini terapötik bir anlatı olarak tekrar yazmasına yardımcı olan şey, hikâyenin hedefidir.[17] Şöyle ki "cinsel özgürlük", "kendini gerçekleştirme", "yakınlık" ya da "dostane bir şekilde boşanma" gibi anlatı hedeflerinin dikte ettiği komplikasyon –yaşamımda hedefime ulaşmamı engelleyen şey nedir– ise kişinin geçmişindeki hangi olayları dikkate alacağını ve bu olayları birbirine bağlayacak duygusal mantığı dikte eder ("Yakınlık kuramıyorum çünkü ben aslında yakınlıktan korkuyorum; bunun nedeni ben çocukken annemin ihtiyaçlarımla asla ilgilenmemiş olması ve benim ondan ilgi görmeye her zaman can atmış olmam" ya da "dostane bir şekilde boşanmayı istemeliyim; bunu yapamazsam bunun nedeni bende bir sorun olmasıdır ki bu da boşanmayı istemememin gerçek nedenidir"). Bu anlamda terapötik anlatı geçmişe dönük bir şekilde geriye doğru yazılır. Terapötik kültürün çelişkili olarak acıya ve travmaya ayrıcalık tanımasının nedeni de budur. Kendini gerçekleştirmenin terapötik anlatısı yalnızca hikâyedeki sorunu belirlemek –mutlu, insanlarla yakın, başarılı olmamı engelleyen nedir– ve kişinin geçmişindeki bir olaya göre anlamlandırmak suretiyle işlerlik gösterebilir. Bu anlatı utanç, suçluluk, korku, yetersizlik gibi olumsuz duyguları öne çıkarmakla birlikte manevi şemaları ya da birini suçlu olarak belirlemeyi harekete geçirmez.

Terapötik anlatı otobiyografi türüne özellikle uygundur

17 Bkz. s. 18 Gergen, Kenneth J. ve Mary Gergen, 1988, "Narrative and the Self as Relationship," L. Berkowitz (yay.), *Advances in Experimental Social Psychology* içinde, New York: Academic Press, cilt 21, s. 17-54.

ve bu türü önemli ölçüde dönüştürdüğü söylenebilir. Aslında terapötik otobiyografide kimlik, acının yaşanmasından ve hikâyenin anlatılmasından kazanılan duyguların anlaşılmasıyla bulunur ve ifade edilir. 19.yüzyıl otobiyografik anlatılarının çoğunlukla ilginç olmasının nedeni, konularının "sıfırdan zirveye" gidişi içermeleridir, çağdaş otobiyografiler zıt bir karaktere sahiptir: Ruhsal acı hakkındadırlar, ün ve varlık içinde bir yaşam söz konusu olsa bile. Demek istediğimi üç örnek net olarak anlatacaktır, ilki şöhretinin zirvesindeki yaşamını aşağıdaki gibi çizen Oprah Winfrey ile ilgili:

> Kitaptan [yazması beklenen otobiyografik kitap] önce kendinden şüphe duymanın bulanık ve boğucu sularına kapılmıştı.... Önemli olan iç dünyasında, ruhunun en derin koridorlarında neler hissettiğiydi. Ve orada hiçbir zaman yeterince iyi hissetmiyordu. Her şeyin kaynağı şunlardı: obeziteyle aralıksız mücadelesi ("Kilolar yaşamımın ağırlığını temsil ediyor"), cinsel açıdan aktif ergenlik dönemi ("Ortalıkta dolaşıp seks yapmayı sevdiğimden değil. Sadece bir kez başladığımda diğer oğlanların bana öfkelenmesini istemiyordum"), aşk adına bir erkek için kendini aptal durumuna düşürmesi ("beni inciten bir ilişkiden diğerine geçiyordum çünkü hak ettiğimin bu olduğunu düşünüyordum"). "Her şeyim varmış gibi göründüğünü biliyorum." diyor Oprah Chicago'nun merkezinin batısındaki 20 milyon dolarlık, 8.200 metre karelik alana yayılmış film ve TV kompleksine göz gezdirerek. "Ve insanlar televizyonda olduğunuz için dünyanın iplerinin sizin elinizde olduğunu düşünüyor. Ama yıllar yıllar boyunca *kendi* özdeğerimle boğuştum. Ve bununla ancak yeni yeni uzlaşabiliyorum."[18]

18 Randolph, Laura B., 1993, "Oprah Opens Up About Her Weight, Her Wedding, and Why She Withheld the Book," *Ebony*, Ekim 48 (12): 130.

Ruhsal acı anlatısı; başarı biyografilerini, benliğin asla bütünüyle "üretilmiş" olmadığı ve kişinin acısının kişinin kimliğinden kaynaklandığı biyografiler olarak yeniden biçimlendirir. Yeni terapötik otobiyografide hikâyeyi güden başarı değildir; aksine kişinin dünyevi başarının tam orta yerinde dağılabileceği olasılığıdır. Örneğin Brooke Shields gibi genç ve başarılı bir aktris doğum sonrası yaşadığı depresyonu anlatan bir otobiyografi kaleme almıştır.[19] Benzer şekilde Jane Fonda'nın biyografisi[20] soğuk ve mesafeli bir babayla geçirilen mutsuz bir çocuklukla başlayan ve üç eşit derecede başarısız olmuş evlilikle devam eden duygusal bir dramayı gözler önüne serer. Fonda'nın otobiyografisi *New York Times* kitap eleştirmeni tarafından alaycı bir üslupla şöyle ele alınmıştır:

> Fonda kaybettiği ve sonrasında tekrar bulduğu benliklerinin altmış yıl değerindeki etraflı kazısını okuyucuya sunuyor. *My Life So Far* lirik bir isim sayılmaz ama Jung'cu Jane'in acısını ele almak, işlemek ve şeytanlarını defetmek için boşuna bir çabayla akıntıya karşı kürek çeken, Oprahcı mücadelesini içerir. Kitap ... bedel olarak gerçekliğini kaybeden ve bedeninden koptuğunu hisseden, sonrasında ise "sahici benliği"nin ortaya çıkabilmesi için bedenini yeniden ele geçirmeye çalışmasını ve kadınlığını, yerini ve vajinasını, liderliğini, kırışıklıklarını ve annesini "kabullenmesini ve sahiplenmesini" kaleme alıyor.[21]

Güçlü, başarılı ve şöhretli bu üç kadının biyografisi de aralıksız bir iç dünya arayışının, kişinin duygusal yaşamıyla mücadelesinin ve sonunda duygusal prangalarından ruhsal

19 Shields, Brooke, 2005, *Down Came the Rain: My Journey Through Postpartum Depression*, New York: Hyperion Press.

20 Fonda, Jane, 2005, *My Life So Far*, New York: Random House.

21 Dowd, Maureen, 2005, "The Roles of a Lifetime," *The New York Times Book Review*, Nisan 24, s. 13.

olarak kurtuluşun öyküleri olarak anlatılır. Michel Foucault *History of Sexuality** isimli kitabında ironik olarak ifade ettiği gibi, sağlığın tıbbi metaforlarında kullanılan benlik kaygısı, çelişkili bir biçimde ıslah edilmeye ve değişime muhtaç "hasta" kişi görüşünü destekler.[22]

Kişisel gelişim ve kendini gerçekleştirme anlatısı, özünde anı ve acı anısı anlatısıdır. Yani bu anlatının can alıcı noktası kişinin acıyla ilgili anısını kullanma amacının kendini bundan kurtarmak için olduğu kuralıdır. Bu tür anlatının kültürel olarak ayırt edici özelliğini daha açık ifade etmek gerekirse Abraham Lincoln'ün kendi yaşamı hakkındaki açıklamasına yer verilebilir: "Yaşamımın ilk yıllarından bir şeyler çıkarma çabası koca bir ahmaklıktır. Tümü tek bir cümleyle özetlenebilir... Yoksulların kısa ve basit yıllıkları."[23] Terapötik anlatı kişinin biyografisini bu şekilde anlatmaya temelden karşıdır çünkü tam anlamıyla her şeyi "yaşamın ilk yıllarından" "üretmeye" dayanır. Dahası Lincoln yoksulluğu anlamla donatmayı reddederken terapötik anlatı tam anlamıyla sıradan yaşamları (gizli veya açık) acı anlatımı olarak anlamlandırmaya dayanır. Terapötik anlatının, Amerikan kültürüne kısa süre öncesine dek egemen olmuş olan özveri ve feragat ethosuna temelden karşı duruyor gibi göründüğü düşünülürse bu kadar yaygın olmasını nasıl açıklayabiliriz?

Terapötik anlatının geniş kültürel yankı bulmasının altında yatan birkaç neden vardır:

(*) *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010, 3. Basım – ç.n.

22 Foucault, Michel, 1994, "Le Souci de Soi," *Histoire de la Sexualité: le souci de soi* içinde, cilt 3, Paris: Gallimard.

23 Lincoln'ün John L. Scripps'e yorumu, 1860, Amerikan Anayasa Merkezi (Center of the American Constitution). Ulusal Anayasa Merkezi tarih müzesinde (National Constitution Center), Philadelphia, Abraham Lincoln bölümü süreli sergisi.

1. Birbirine zıt duyguları ele alır ve açıklar – çok fazla sevmek ya da yeterince sevmemek; fazla agresif olmak ya da hakkını yeterince savunmamak. Pazarlama diliyle ifade edecek olursak hem sigara içenleri hem de içmeyenleri memnun eden bir sigara icat edilmesi ve farklı marka sigara kullanıcılarının aynı marka sigarayı kullanmasına benzetilebilir.
2. Bu anlatılar dini anlatının kültürel şablonlarını kullanır, bu hem geriye dönük hem de ileriye yönelik bir şablondur: Geçmişe dönüktür çünkü deyim yerindeyse insanların yaşamında hâlâ mevcut ve geçerliği olan geçmiş olaylar hakkındadır; geleceğe dönüktür çünkü anlatının amacı olası bir kefaret, bu durumda duygusal sağlık, ortaya koymaktır. Dolayısıyla bu anlatılar kişi için tutarlık ve süreklilik sağlamak ve yaşam döngüsünün çeşitli evrelerini kapsayabilecek bir anlatı oluşturmak için oldukça etkili araçlardır.
3. Anlatı, kişiyi kendisinin ruhsal mutluluk ve esenliğinden sorumlu kılar ancak bunu herhangi bir manevi kusur ya da eksiklik kavramını ortadan kaldırarak yapar. Dolayısıyla kişinin kültürel şemaları ve manevi bireycilik, değişimin ve kendini geliştirmenin değerlerini harekete geçirmesine imkân verir. Ancak bunları çocukluk dönemine ve sorunlu ailelere yükleyerek kişiyi tatmin edici olmayan bir yaşam sürmekten suçlu olmanın ağırlığından kurtarır. Bu sonrasında, David Held'in deyimiyle "kader toplulukları" ya da acı topluluklarının, en iyi örneği destek gruplarıdır, ortaya çıkmasını sağlar.
4. Anlatı edimseldir ve bu anlamda bir hikâyeden fazlasıdır: Yaşananları anlatırken yeniden düzenler. Edimsel fiillerin sundukları eylemi yerine getirmeleri gibi destek grupları da anlatının sonu ve hedefi olan iyileşme-

nin ta kendisini yerine getiren edimsel bir sembolik yapı ortaya koyar.

5. Terapötik söylem bulaşıcı bir kültürel yapıdır çünkü kopyalanarak gelecek nesle, çocuklara ve torunlara aktarılabilir. Örneğin ikinci ve üçüncü nesil Yahudi soykırımı kurbanlarının, büyükanne ve babalarının soykırımın asıl kurbanları olmaları nedeniyle şimdilerde kendi destek grupları var.[24] Bunun mümkün olmasının nedeni kimliklerini şifa bulmaları gereken hasta özneler olarak oluşturmalarına olanak sağlayan bir sembolik yapı kullanmalarıdır. Bu açıdan terapötik anlatı aile soyunu ve devamlılığını harekete geçirebilir.
6. Terapötik biyografi neredeyse ideal bir metadır: Ya çok az ekonomik yatırım ister ya da hiç istemez – tek talebi kişinin ruhunun derin köşelerini gözetlememize izin vermesi ve bir hikâye anlatmaya gönüllü olmasıdır. Anlatma ve birinin anlatısından dönüşüme uğramak, bir dizi profesyoneller grubunun (terapistler, psikiyatrlar, doktorlar ve danışmanlar gibi) ve medya kanallarının (kadın ve erkek dergileri, talk showlar, telefon bağlantılı radyo programları vs.) ürettiği, işlediği ve tedavüle çıkardığı metalardır.
7. Son olarak ve belki de en önemlisi, terapötik anlatı bireyin haklar kavramıyla dolu bir kültür içinde bulunması gerçeğinden ortaya çıkar. Hem bireyler hem de gruplar giderek "tanı(n)ma" talebinde bulunmaya yani kişinin acısının kurumlar tarafından kabul görmesi, onaylanması ve tedavi edilmesini talep etmeye başladılar.

---

24 Kidron, Carol, 1999. "Amcha's Second Generation Holocaust Survivors: A Recursive Journey into the Past to Construct Wounded Carriers of Memory." Yüksek lisans tezi, Hebrew University of Jerusalem.

Terapötik anlatı, piyasa ve sivil toplumu dolduran haklar dili arasındaki müphem, çatışma ve anlaşmazlıkların yoğun olduğu, istikrarsız bir kesişme noktasında yer alır. Birçoklarının mağduriyet ekolü ve şikâyet kültürü olarak adlandırdığı şeyin kalbinde olan da bu anlatıdır. Örneğin hukukçu bilim adamı Alan Dershowitz, "gündüz saatlerinde, başarısız olmuş yaşamlarını geçmişteki gerçek veya hayali bazı istismarlarla ilişkilendirerek haklı çıkarıp hıçkırarak ağlayan bir grup kadın ve erkeğe rastlamadan TV kanallarında gezinmenin imkânsız"[25] olduğu gerçeğini dile getirir. Benzer şekilde sanat eleştirmeni Robert Hughes şunları söyler: "kültürümüz *acı demokrasisinin* hüküm sürdüğü giderek artan oranda itirafçı bir kültürdür. Herkes zengin ve ünlü olmayabilir ama herkes acı çekmiştir."[26] Bu eğilimin işaretlerini felsefe akımlarında bile görebiliriz. Žižek bunu Richard Rorty'nin insanı "acı çekebilen ve sembolik hayvanlar olduğumuz için bu acıyı anlatıma dökebilen" olarak tanımladığını ifade ederek özetler. Žižek şöyle devam eder: Potansiyel kurbanlar olduğumuz göz önüne alınacak olursa "en temel hak, Homi Bhabha'nın deyişiyle, anlatmaktır; hikâyenizi anlatma hakkı, kendi acınızın kendine has anlatısını açık ve kesin olarak ifade etme hakkı."[27]

Acının bireysel kimliğin popüler ve entelektüel tanımlarında yaygınlaşması şüphesiz ki 1980 sonrası dönemin en çelişkili olaylarından birine denk düşer: Büyük başarı kazanmış, özgüvenli bireycilik söyleminin daha önce hiç olmadığı kadar yayılması ve baskın olmasıyla birlikte kişinin acısını ifade etme ve ortaya koyma talebi, ister destek grup-

25 Dershowitz, A., 1994, *The Abuse Excuse: And Other Cop-Outs, Sob Stories, and Evasions of Responsibility*, Boston, MA: Little, Brown & Co., s. 5.

26 Moore, B., 1972, *Reflections on the Causes of Human Misery and Upon Certain Proposals to Eliminate Them*, Boston, MA: Beacon Press, s. 17.

27 Žižek, Slavoj ve Glyn Daly, 2004, *Conversations with Žižek*, Cambridge: Polity, s. 141.

larında, talk showlarda, terapide, mahkeme salonlarında ister yakın ilişkilerde olsun, hiçbir zaman bu kadar hissedilir olmamıştı. Pekâlâ, bu anlatı nasıl oldu da kendimizi ifade etme biçimimizin, bir benlik sahibi olmanın ve bunu ifade etmenin başlıca yolu haline geldi?

Bu iki talebin, kendini gerçekleştirme ve acı, kurumsallaşmış biçimler olarak görülmesi gerektiğini savunuyorum. Fikirlerin eylemlere rehberlik etmesi için kurumsal bir temele gereksinimleri vardır. Benliğin ciddi anlamda kurumsallaşmış bir form olduğu görüşündeyim.[28] Anlatının benliği düzenleyen temel bir şema olması için ciddi anlamda bir kültürel kurumsal yankı bulması gereklidir yani devlet ya da piyasa gibi birçok kültürel ve sosyal kaynağa hakim olan kurumların rutin işlemlerinin bir parçası olmalıdır. Diğer yandan bir benlik anlatısının kurum gibi görülmesi gerektiğinin bilişsel simgeleri zihinsel çerçevelerde "birikmiştir".[29]

Amerikan kültüründe terapinin güçlenmesinden sorumlu olan ilk ve belki de en belirgin kurumsal alan devletti. Terapötik söylemin devlet tarafından geniş çapta benimsenmesinin nedeni, 1946'da Ulusal Ruh Sağlığı Enstitüsü'nün kurulmasıyla elle tutulur olmuş sosyal uyum ve refah[30] hakkında savaş sonrası dönemin ruhsal durumunda duyulan ciddi kaygıydı. Ulusal Ruh Sağlığı Enstitüsü kurulduktan sonra finansmanında çarpıcı bir artış oldu.

---

28 Meyer, John W., 1986, "The Self and the Life Course: Institutionalization and Its Effects," A. B. Sorensen, F. E. Weinert ve Lonnie R. Sherrod (yay.), *Human Development and the Life Course: Multidisciplinary Perspectives* içinde, Hillsdale, NJ: LEA, s. 206.

29 DiMaggio, Paul, 1997, "Culture and Cognition," *Annual Review of Sociology* sayı 23: 263-87.

30 Herman, Ellen, 1995, *The Romance of American Psychology: Political Culture in the Age of Experts*, Berkeley: University of California Press, s. 241; ruh sağlığı ile ilgili bu tür kaygıların temelinde yatan Veterans Administrations gibi bazı devlet kurumları ruh sağlığı alanında yeni programlar uygulamaya koyma konusunda hevesliydiler.

1950 yılında kuruluş 8.7 milyon dolarlık bir bütçeye sahipken, 1967'de bu rakam 315 milyona ulaşmıştı ve dolayısıyla ruh sağlığı ve ilgili hizmetlerin ulusal değer ve uygulamalar üzerine olduğuna inanılıyordu. Bu çarpıcı artış devletin sunduğu sosyal hizmetler, cezaevi rehabilitasyon programları, eğitim ve hukuk gibi hizmetlerde terapiyi gitgide daha fazla kullanmasına bağlanıyordu. Gerçekte Michel Faucault ve John Meyer'ın farklı ancak benzer biçimde ifade ettiği üzere modern devlet, gücünü kültürel kavramlar ve bireyin manevi görüşleri etrafında örgütledi. Psikolojik söylem, devletin benimsediği ve propagandasını yaptığı bireycilik için temel modellerden birini sağlıyordu.[31] Bu modeller, Meyer ve meslektaşlarının da iddia ettiği gibi, gündemde olan ve devletin eğitim, iş, bilim, politika ve uluslararası ilişkiler gibi çeşitli alanlara müdahale tarzında mevcuttur. Ancak insana ilişkin sorunların terapötik yolla yapılandırılmasındaki artışta rol oynayan tek aktör, en etkilisi de olsa, devlet değildir. Sivil toplumdaki aktörler de terapötik anlatıyı desteklemişlerdir.

1920'lerden itibaren ve en etkili olarak 1960'larda cinselliğin özgürlük alanı (bkz. bir önceki bölüm) olarak görülmesini savunan ve 1980'lerde ataerkil aile yapısının çocuk istismarı üzerindeki baskıcı etkilerini ifşa etmesiyle birlikte feminizm, terapötik söylemi benimseyen başlıca politik ve kültürel oluşumlardan biri olmuştur. İstismara uğrayan çocukların savunmasını kullanarak feminizm, terapide aileyi ve ataerkil yapıyı eleştirecek yeni bir taktik geliştirdi. Sanırım bunun nedeni, "çocuk istismarı" kategorisinin feminizmin daha genel ve daha evrensel bir çekiciliğe sahip kültürel kategorileri –örneğin çocuğa ait olanları– harekete geçirmeye olanak sağlamasıdır.

31 Meyer, John, 1997, "World Society and the Nation State," *American Journal of Sociology* 103(1): 144-81.

Çocuk istismarı aleyhindeki en etkin savunuculardan biri olan Alice Miller, geniş yankı bulmuş *The Drama of the Gifted Child** kitabında terapötik mantığın izinden giderek bir çocuğun istismar edildiğinde yaşamını sürdürebilmek ve katlanılmaz acıyı uzak tutabilmek için zihinde bu yaşananları bilinç dışında tutan olağanüstü bir mekanizma olan "bastırma" "yeteneği" bulunduğunu savundu.[32] Miller travmayı yaşam anlatısının merkezine koydu ve istismara uğramış ve ihmal edilmiş bazı çocukların yetişkin olduklarında kendilerini travma mağduru olarak hissetmemelerinin açıklaması olarak bastırma mekanizmasını öne sürdü. Ayrıca Hümanist anlatıda olduğu gibi, Miller sahiciliğin kişinin ulaşması gereken gerçek hedefi olduğunu ifade etti. Terapötik mantığın izinden giderek aynı zamanda ruhsal sorunların bir nesilden diğerine aktarıldığını da ortaya koydu: "Çocuklarını istismar eden herkes çocukluğunda bir şekilde travma geçirmiştir."[33] Feministler aileyi eleştirmek, çocuğu korumak, yeni yasalar geçirmek ve erkeklerin hem kadına hem de çocuğa uyguladığı şiddetle savaşmak için travma kategorisini kullandı. Feministler ailenin siyasi eleştirisinin kapsamını genişletip "duygusal hasar" kategorisini tamamıyla benimseyince, kaçınılmaz olarak psikoloji dilini kullandılar ve giderek buna bağlı hale geldiler.

Terapötik anlatının teşvik edilmesinde etkili olan üçüncü grup, sosyal ve kültürel çıkar elde etmek için travma kategorisini kullanan Vietnam gazileriydi. 1980 yılında Amerikan Psikiyatri Birliği travma kategorisini resmen tanıdığını açıkladı:

(*) *Yetenekli Çocuğun Dramı*, 2006, çev. Emine Avşar, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2006 – ç.n.

32 Miller, Alice, 1981. *The Drama of the Gifted Child*, New York: Basic Books.

33 Miller, Alice,1990, *Banished Knowledge: Facing Childhood Injuries*, New York: Anchor Books.

> PTSD kurumu, kısmen de olsa, Vietnam Savaşı gazileri adına faaliyet gösteren ruh sağlığı çalışanlarının ve eylemcilerin yoğun lobileri sonucu ortaya çıktı. PTSD tanısı Amerikan gazilerinin psikolojik acılarını, parçalanmış ve savaş mağduru halk tarafından karşılanmalarıyla tanıdı ve yüceltti. Gazilerin karmaşık araz ve davranışlarını, onları akıl hastalığı damgasından kurtarmayı taahhüt ederek ve (en azından teoride) ilgi, tıbbi bakım ve telafi güvencesi vererek somut olaylara dayandırdı.[34]

PTSD, terapötik söylemin kurumsal ve epistemolojik mantığının izinden giderek tecavüz, terör saldırıları, kazalar, suç gibi çok çeşitli olaya giderek daha çok uygulanır hale geldi.

Ruhsal acı arenasına katılan en son ve belki de en önemli aktörler, ruh sağlığı alanına dikkate değer bir piyasa gücü veren, ilaç sanayisi ve DSM idi. DSM, 1954'de yayımlandı ve sigorta şirketleri ya da diğer ödeme yapan muhatapların hak taleplerini daha etkin şekilde değerlendirmeleri için teşhis ve tedavi arasındaki ilişkiyi daha sıkı hale getirme ihtiyacından doğmuş bir tanı kılavuzudur. Şimdilerde DSM yalnızca ruh sağlığı alanındaki klinik hekimlerinin çoğu tarafından kullanılmakla kalmıyor, aynı zamanda "yasama organları, düzenleme kurumları, mahkemeler, ruhsat daireleri, sigorta kurumları, çocuk esirgeme yetkilileri, polis güçleri vs."[35] tarafından da giderek daha çok kullanılıyor. Ruh sağlığının sigorta kapsamı ile giderek daha yakından ilişkili olması nedeniyle patolojilerin kodlanmasında artış oldu. Sigorta ödemeleri için yapılan hak taleplerinde listelenecek kod numaralarını hazırlayan DSM, ruh sağlığı uzmanları ve

---

34 Micale, Mark S. ve Paul Lerner (yay.), 2001, *Traumatic Pasts: History, Psychiatry, and Trauma in the Modern Age*, 1870-1930. New York: Cambridge University Press, s. 2.

35 *A.g.e.*, s. 261.

Medicaid, Sosyal Güvenlik Engellilik Geliri (Social Security Disability Income), gaziler için destek programları ve Medicare gibi büyük ödemeler yapan kurumlar arasındaki köprüdür.[36] Kutchin ve Kirk'ün ifadesiyle, "DSM, sigorta ödemesi için psikoterapistin kullanıcı şifresidir."[37]

DSM'nin farklı versiyonlarının –özellikle de DSM III– başlıca kültürel etkisinin, ruhsal bozukluk olarak adlandırılan bir dizi davranışın kapsamını önemli ölçüde genişletmek olduğu inancındayım. DSM III'te (313.81 kodlu) "karşı gelme bozukluğu" davranışının, "otorite figürlerine karşı asi, olumsuz ve tahrik edici şekilde karşı çıkma"[38] ya da (301.50 kodlu) "histriyonik kişilik bozukluğu" olan kişilerin "deli dolu, coşkulu ve her zaman dikkatleri üzerlerine çeken"[39] kimseler oldukları veya temel özelliği "olası bir reddedilme, küçük düşme ya da utanmaya karşı aşırı duyarlılık; eleştirilmeden kabul edilecekleri yönünde son derece ciddi bir garanti olmadıkça ilişki kurmakta isteksizlik"[40] olan (301.82 kodlu) "çekingen kişilik bozukluğu" gibi ruhsal bozuklukların tanımı yapılmıştı. Tek başına bu örnekler DSM'nin ruh sağlığı kategorisini önemli ölçüde genişlettiğini ortaya koymak için yeterlidir. DSM'nin ortaya çıkışı sadece –psikiyatrlar, klinik psikologlar, sosyal hizmet çalışanları gibi– ruh sağlığı alanını daha yakından düzenlemek isteyen çok çeşitli klinik çalışanının ve sigorta şirketlerinin menfaatleriyle denk düşmekle kalmamış, aynı zamanda duygusal ve ruhsal hastalık piyasasından istifade etmeye can atan ilaç sanayisinin çıkarlarıyla da örtüşmüştür. İlaç sanayilerinin psikiyat-

36 A.g.e., s.12.

37 Kutchins, Herb ve Stuart A. Kirk, 1997, *Making Us Crazy: DSM: The Psychiatric Bible and the Creation of Mental Disorders*, New York: The Free Press, s. 17.

38 *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM III)*, 1980, 3. baskı, Washington DC: American Psychiatric Association, s. 63.

39 A.g.e., s. 313.

40 A.g.e., s. 323.

rik ilaçlarla tedavi edilebilecek ruhsal patolojilerin artmasında ciddi menfaat sahibi olduğu söylenebilir.[41] "İlaç şirketleri açısından ... yaftalanmamış kitleler istifade edilmeyen çok büyük bir pazardır, ruhsal bozuklukların bakir Alaska petrol sahalarıdır."[42] Dolayısıyla DSM, isteyerek ya da istemeyerek, ilaç şirketlerinin pazarlarını genişletmelerine yardımcı olacak yeni ruhsal alanların ve tüketici alanlarının yaftalanmasına ve planlanmasına katkıda bulunmuştur.

Bunun Bruno Latour ve Michel Callon'ın "tercüme etme süreci" olarak adlandırdığı şeye, aktörlerin bireysel ya da kolektif olarak kendi dillerini, problemlerini, kimliklerini ya da menfaatlerini başkalarınınkine sürekli tercüme etmeğe çalıştıkları fikrine çok iyi bir örnek olduğunu düşünüyorum.[43] Feministler, psikologlar, devlet ve devletin sosyal hizmet görevlileri, ruh sağlığı alanında çalışan akademisyenler, sigorta şirketleri ve ilaç şirketleri ordusu terapötik anlatıyı "tercüme etti" çünkü farklı nedenlerden ötürü hepsi de kişinin patoloji yoluyla tanımlandığı bir anlatıyı destekleme ve genişletme, dolayısıyla aslında hastalık anlatısını teşvik etme taraftarıydılar. Çünkü daha iyi olmak –bu yeni alanda teşvik edilen ya da satılan başlıca meta– için kişi ilk önce hasta olmalıdır. Dolayısıyla bu aktörler sağlığı, kişisel gelişimi ve kendini gerçekleştirmeyi teşvik ederken aynı zamanda, zorunlu olarak, ruhsal sorunlar alanını desteklediler ve genişlettiler. Bir diğer deyişle terapötik kişisel gelişim

41 Kutchins ve Kirk, *Making Us Crazy*, s. 247. DSM hakkındaki birçok görüşün çoğu bu kitaba dayanmaktadır. DSM'nin geliştirilmesine bazı ilaç şirketlerinin doğrudan payı olduğunu bile iddia edenler olmuştur.

42 *A.g.e.*, s. 13.

43 Çalışmalarının bir örneği de Pasteur'ün mikroplarla ilgili teorilerini destekleyen ve böylece de sağlıksız yaşam alanlarına karşı savaşlarını haklı çıkaran hijyenistlerdir. Latour, Bruno, 1988, *The Pasteurization of France*, Cambridge, MA: Harvard University Press; Callon, Michel, 1986, "Some Elements of a Sociology of Translation," John Law (yay.), *Power, Action and Belief* içinde, London: Routledge & Kegan Paul, s. 196-233.

anlatısı, yapısalcıların düşündüğü gibi, zıt kutuplar kavramında "hastalık"ın zıttı değildir. Aksine kişisel gelişimi teşvik eden anlatı aynı zamanda bir hastalık ve ruhsal acı *anlatısıdır*. Kültürel şemalar yeni durumlara yayılabileceğinden ya da aktarılabileceğinden feministler, gaziler, mahkemeler, devlet hizmetleri, ruhsal bakım uzmanları benliği düzenlemek adına bu hastalık ve kendini gerçekleştirme şemalarını benimsedi ve tercüme etti ve kendini gerçekleştirme anlatısının dışarıda bırakmak istediği şeyi yani hastalık, acı çekme ve acıyı içeren ve aynı anda yürürlüğe koyan tam bir Derridacı unsur yarattı.

Philip Rieff, Robert Bellah, Christopher Lash, Philip Cushman ya da Eli Zaretsky gibi birçoklarının ortaya attığı terapötik ethosun kişiyi kurumsal olmaktan uzaklaştırdığı görüşünden kuşkuluyum. Aksine kültürel bir form nadiren bu derece kurumsallaşmıştır. Dahası Faucault'nun aksine, terapötik anlatı zevk değil, çok çeşitli acı türleri üretir. Faucault, "Biz ... farklı türde bir haz icat ettik: hazzın hakikatinin hazzı, gerçeği bilmenin, bunu keşfetmenin ve ortaya koymanın hazzı."[44] derken, ben terapötik anlatının çok çeşitli acı biçimleri ürettiğini savunuyorum çünkü antropolog Richard Schweder'ın deyimiyle "Kişinin acı çekmesinin nedensel ontolojisi, anlattığı acıya neden olan bir rol üstlenir, tıpkı insanların acılarını sunmalarının ortaya koyduğu acının bir parçası olabileceği gibi."[45] Bir diğer deyişle psikolojinin başlıca görevi, çok çeşitli ruhsal acıyı belirsiz bir sağlık ideali ve kendini gerçekleştirme aracılığıyla dindirmek olduğundan ve terapötik ikna aslında kişisel bir acı anısı yaratılmasına katkıda bulunduğundan, ne ironiktir ki dindireceği

44 Foucault, Michel, 1990, *The History of Sexuality: An Introduction*, New York: Vintage, s. 71.

45 Bkz. s. 488 Schweder, Richard A., 1988, "Suffering in Style," *Culture, Medicine and Psychiatry* içinde 12(4): 479-97.

varsayılan acıların çoğuna neden olmuştur. Bu acı türlerini, salt kişinin kendisini tanıması veya kişisel gelişim projesiyle iç içe geçmiş olmalarından dolayı haz altında sınıflandırmanın, manevi ve epistemolojik olarak yanlış olduğuna inanıyorum.

Özetleyecek olursak acı anlatılarını kişisel gelişim anlatılarından ayrı tutmak mümkün değildir ve bu ikisini birleştiren bağlar sayıca çok ve çelişkilidir: İnsan haklarının çocuk hakları ve kadın cinselliği gibi yeni alanlara yayılması, ruh sağlığının ilaç şirketlerince metalaştırılması, psikoloji mesleğinin sigorta şirketlerince düzenlenmesi, devletin eğitici sıfatıyla özelden tutun da kamusal alana dek çok çeşitli alanlara giderek artan müdahalesi mağduriyet anlatısının nasıl bu derece yaygın hale geldiğini ve böylesi bir anlatının kişisel gelişim anlatısıyla nasıl sorunsuz şekilde bir arada var olabildiğini açıklayan gizli dinamikleri oluşturur.

Duygusal alanlar, duygusal habitus

Bu farklı aktörler, ruhsal ve duygusal sağlığın tedavülde olan başlıca meta olduğu bir eylem alanı yaratılması noktasında birleştiler. Benim duygusal alan adını verdiğim şeyin ortaya çıkmasına topluca katkıda bulundular: Devlet, akademik çevre, kültürel endüstrilerin farklı dalları, devlet ve üniversitenin yetkilendirdiği uzman grupları ve ilaçla tedavinin geniş piyasası ve popüler kültür bir eylem alanı ve söylem yaratmak üzere kendi kuralları, hedefleri ve sınırları ile kesişti. Farklı psikoloji okulları arasındaki hatta psikoloji ve psikiyatri arasındaki rekabet, duygusal yaşamı yönetilmeye ve denetlenmeye muhtaç olarak tanımlamak ve bunu sürekli olarak büyüyen sağlık ideali altında düzenleme konusunda nihayetinde hemfikir oldukları gerçeğini gizlememelidir. Çok çeşitli sosyal ve kurumsal aktörler kendini gerçekleştirme,

sağlık veya patolojiyi tanımlamak için birbiriyle yarış halindedir ve buna bağlı olarak duygusal sağlığı bir alana, sosyal ve ekonomik alanlarda üretilen, dolaşımda olan ve yeniden işleme koyulan yeni bir metaya dönüştürdüler. Acı anlatısı, ruh sağlığı alanında konumlanmış farklı aktörler arasındaki sıra dışı yakınlaşmanın sonucu olarak görülmelidir.

Alanlar, der Bourdieu, varlıklarını habitus mekanizması aracılığıyla ya da "eyleyicilerin bünyesinden kaynaklanarak işlevsellik gösteren yapılandırıcı mekanizma"[46] ile sürdürürler. Duygusal alanlar salt patoloji alanını yapılandırıp genişletmekle ve duygusal sağlık alanını metalaştırmakla kalmaz, aynı zamanda benim duygusal yeterlik olarak adlandıracağım yeni sosyal yeterlik biçimlerine erişim ve bunlardan faydalanma imkânını düzenler. Kültürel alanların kültürel yeterlik –insanların meydana getirdiği kültürel eserlerle üst sınıflarca onaylanmış yüksek kültür ile aşinalığı işaret edecek şekilde ilişkili olma kapasitesi– tarafından şekillendirilmesi ve düzenlenmesine benzer olarak duygusal alanlar da duygusal yeterlik yani psikologların tanımladığı ve desteklediği duygusal tarzı sergileme kapasitesi tarafından düzenlenir.

Kültürel yeterlik gibi duygusal yeterlik de sosyal faydaya profesyonel gelişme ya da sosyal sermaye olarak tercüme edilebilir. Gerçekte belli bir kültürel davranışın bir sermaye haline gelebilmesi için ekonomik ve sosyal faydaya dönüştürülebilir olması gereklidir; eyleyicilerin bir alanda oynayabileceği, onlara giriş hakkı verecek veya men edecek ya da o alanda neyin söz konusu olduğunu değerlendirmelerinde ve anlamalarında onlara yardımcı olacak bir şeye dönüştürülebilir olması gereklidir.[47] Kültürel sermayenin geleneksel bi-

46 Bourdieu, Pierre ve Loïc Wacquant, 1992, *An Invitation to Reflexive Sociology*, Chicago: University of Chicago Press.

47 Bourdieu, Pierre, 1979, *La Distinction: Critique sociale du jugement*, Paris: Editions de Minuit.

çimlerinden çok –şarap tatma ya da yüksek kültür ile yakınlık gibi– duygusal sermaye habitusun en asgari düşünümsel yönlerini harekete geçirir gibi görünmektedir. "Beden ve zihnin kalıcı eğilimleri" biçiminde ortaya çıkar ve kültürel sermayenin somutlaştırılmış biçimlerinin en "somutlaştırılmış" parçasıdır.[48]

Amerika bağlamında duygusal yeterlik, en çok iş yerinde özellikle de şirketlere eleman alımı için kullanılan kişilik testlerinde resmiyet kazanır. Kişilik testleri duygular için neyse, akademik testler de kültürel sermaye için odur yani sonrasında psikanalitik ikna tarafından şekillendirilmiş olan belirli bir duygusal tarzı onaylama, meşrulaştırma ve yetkilendirme yoludur. Kişilik araştırmaları alanında uzman olan Walsh ve Betz'in öne sürdüğü gibi, "psikanalitik kavramlar ve psikanalizin kendisi değerlendirme sürecinde oldukça büyük bir etkiye sahiptir."[49] Diğer bir deyişle kişilik testlerine hakim olan ruh, psikanalizden uzak duruyor gibi görünse de psikanalitik kavramların, kişilik değerlendirmeleri ile duygusal değerlendirmelerin eleman alımı ve iş performansı değerlendirme aracı haline gelmesinde önemli rol oynadığı açıktır. Duygusal davranış ekonomik davranışın merkezine o kadar yerleşti ki duygusal zeka kavramı 1990'larda ortaya atıldığında Amerikan şirketlerini ele geçirdi. Klinik psikoloji eğitimi almış gazeteci Daniel Goleman *Emotional Intelligence** adlı kitabında 20. yüzyılda duygusal davranışın sınıflandırılması için formel araçlar yaratılmasına ve duygusal yeterlik kavramının detaylandırılmasına katkıda bulundu. Bu ki-

48 Bkz. s. 243 Bourdieu, Pierre, 1986, "The Forms of Capital," John G. Richardson (yay.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* içinde, New York: Greenwood Press, s. 241-58.

49 Walsh, Bruce ve Nancy Betz, 1985, *Tests and Assessments*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, s. 110.

(*) Duygusal Zeka, çev. Banu Seçkin Yüksel, İstanbul: Varlık Yayınları, 2007 – ç.n.

tap neredeyse tek başına duygusal zeka kavramını bir gecede Amerikan kültürünün kilit kavramı haline getirdiyse bunun nedeni, klinik psikolojinin duygusal yeterlik kavramının olgunluğa erişmiş benliğin çok önemli bir özelliği olduğu fikrini önceden işlemiş ve benimsetmiş olmasıdır. Duygusal zeka, "Kişinin kendisinin ve başkalarının duygularını gözlemleyebilme, bunları birbirinden ayırt edebilme ve bilgiyi düşüncelerinde ve davranışlarında rehberlik edecek şekilde kullanması becerilerini de içinde bulunduran bir sosyal zeka türüdür."[50] Duygusal zeka, beş alanda sınıflandırılabilecek beceriler içerir: özfarkındalık, duyguların yönetimi, kişinin kendini motive etmesi, empati ve ilişkilerin yürütülmesi. Duygusal zeka kavramı aracılığıyla kişi artık psikologlar tarafından ciddi anlamda değiştirilmiş sosyal ve kültürel dünyanın niteliklerini ölçebiliyordu ve böylece insanları sınıflandırmak için yeni yollar ortaya çıkıyordu.

Duygusal zeka, IQ gibi, sosyal grupları örgütsel roller, gelişme ve sorumluluklara dönüştürülebilir olmaları sayesinde sınıflandırabilen bir sınıflandırma[51] aracıdır. Orduda ve iş yaşamında verimliliği arttırmak amacıyla insanların sınıflandırılmasını sağlayan IQ gibi EI de kısa sürede verimli ve daha az verimli elemanların, bu kez bilişsel becerilerden çok duygusal becerilere dayanarak, sınıflandırılmasının bir yolu haline geldi. EI iş yerinde bir sınıflandırma aracına dönüştürülmüştü ve performans kontrolü, tahmini ve artırımı için kullanılıyordu. Böylelikle duygusal zeka kavramı duyguları derecelendirilebilecek, sınıflandırılabilecek ve nicel olarak değerlendirilebilecek kategoriler haline dönüştü-

50 Bkz. s. 433 Meyer, J. D. ve P. Salovey, 1993, "The Intelligence of Emotional Intelligence," *Intelligence* içinde 17: 433-42; ayrıca bkz. Salovey, Peter ve John D. Mayer, 1990, "Emotional Intelligence," *Imagination, Cognition, and Personality* 9: 185-211.

51 Fass, Paula S., 1980, "The IQ: A Cultural and Historical Framework," *American Journal of Education* 4: 431-58.

rerek duyguların tamamıyla ölçülebilmesine ve orantılandırılmasına neden olur (Bölüm 1'de değinildiği üzere). Örneğin bir iş makalesinde yazar şunu iddia eder: "Çokuluslu bir danışmanlık firmasındaki deneyimli ortaklar EI yeterlikleri açısından ve buna ek olarak üç farklı alanda değerlendirmeye tabi tutuldular. 20 yeterlikten 9'unda ortalamanın üstünde puan alan ortaklar diğerlerine kıyasla 1,2 milyon dolar daha fazla kar elde ettiler – yüzde 139 marjinal kazanç."[52]

Referansların artışına eşlik eden zeka kavramı çevresinde ortaya çıkan yeni yöntemler ve sınıflandırma araçları (sonrasında farklı sosyal konumları sınıflandırma ve hiyerarşikleştirme yolu olarak kullanılıp, herkesçe bilinen IQ'ya neden olması) gibi açıklamakta olduğum duygusal kapitalizm, duygusal zeka kavramının ortaya çıkmasına neden olur ve yeni sınıflandırma ve ayırt etme yolları ortaya koyar. Kişiliği ve duyguları yeni sosyal sınıflandırma biçimleri haline getiren psikologlar sadece duygusal tarzı sosyal bir para birimine –bir sermaye– dönüştürmeye katkıda bulunmakla kalmadı, aynı zamanda bu sermayeyi ele geçirmek için yeni bir benlik dili ortaya koydu. Örneğin:

> L'Oreal firmasında belirli duygusal yeterlikler temel alınarak seçilen satış temsilcilerinin –şirketin eski yöntemlerine göre seçilmiş satış personellerinden– önemli ölçüde daha fazla satış yaptığı görüldü. Yıllık bazda bakıldığında duygusal yeterlik temel alınarak seçilmiş satış elemanları fazladan 91.370 dolarlık satış yaptı ve bu da 2.558.360 dolar net gelir artışı demek oluyordu. Duygusal yeterlik temel alınarak seçilmiş satış elemanlarında aynı zamanda diğer elemanlara kıyasla ilk yıl içinde işten ayrılma oranı yüzde 63 daha düşüktü.[53]

52 Cherniss, Cary, "The Business Case for Emotional Intelligence" http://www.eiconsortium.org/research/business_case_for_ei.htm

53 http://managementconnection.com_resilience_ei_business_case_html

Bu örneğin çarpıcı olmasının nedeni duygusal yeterliğin insanların sadece işe alımı ve terfisi için gerçekten de formal bir kriter haline geldiğini göstermekle kalmayıp aynı zamanda sermayenin duygusal formlarının maddi formlara dönüştürülebildiğini de ortaya koymasıdır.

Duygusal zeka salt kişinin performansının ekonomik verimlilik için elzem olduğu bir ekonominin gerektirdiği bir yeterlik değildir, aynı zamanda geçmişte duygusal yaşamın ne olduğu ve kuralları hakkında tekel iddia etme hususunda olağanüstü başarılı olmuş ve böylece duygusal hayatı ele geçirmek, yönetmek ve ölçmek için yeni kriterler oluşturmuş psikologların ciddi şekilde uzmanlaşması sürecinin bir ürünüdür. Duygusal açıdan zeki olmak özellikle duyguların yönetilmesinden sorumlu olan meslek sahibi sınıfın –özellikle yeni orta sınıfların– sahip olduğu bir hak haline gelmiştir ve duygusal açıdan becerikli olmak, klinik psikologların ustaları olduğu bilişsel ve duygusal becerileri sergilemeye bağlıdır. Duygusal zekanın ara görevlerde bulunan yani hem denetleyen hem de denetlenen olan, meslekleri kişinin dikkatli bir şekilde yönetimini gerektiren, işbirliğine dayalı çalışmaya sıkı sıkıya bağlı olan ve kendilerini hem yaratıcı hem de verimli şekilde kullanmak zorunda olan yeni orta sınıfların duygusal tarzını ve eğilimlerini özellikle iyi yansıttığı söylenebilir. O halde duygusal zeka, kültürel ve sosyal sermayenin birleşme noktasında yer alan sermaye biçiminin edinilmesine imkân sağlayan bir habitus türüdür. Kültüreldir çünkü Bourdieu'nun da (teorize etmeden) ortaya koyduğu gibi kültürel değerlendirme biçimleri ve kodları duygusal bir tarza veya özelliğe sahiptir (Bourdieu "kopma [detachment]" ya da "katılımcı özdeşleşme [participatory identification]" olarak adlandırır). Kişinin duygusal tutumları ve tarzı, tıpkı kişinin kültürel beğenisi ve zevki gibi, o kişinin sosyal kimliğini

tanımlar.[54] Sosyaldir çünkü sosyal etkileşimler ve değişimler duygular aracılığıyla ve duygular ile yapılır. Kültürel sermaye bir statü sembolü olarak önemliyse duygusal tarz da insanların güçlü veya zayıf iletişim ağları kurması ve sosyologların sosyal sermaye yani kişisel ilişkilerin sermaye formlarına –kariyer gelişimi ya da artan refah gibi– dönüştürülme biçimleri, adını verdiği şeyin oluşturulmasında önem taşır.[55] Bu tür sermaye, Luc Boltanski'nin ifadesiyle "connexionist" olarak nitelendirilebilecek kapitalizm türünde özellikle önemli bir yer edinmiştir. Boltanski'ye göre connexionist kapitalizmde egemen sınıfların sınıf habitusu artık kendi sezgilerine yaslanamaz. Bu habitus insanlar arasında salt coğrafi değil aynı zamanda kişinin kendisinden sosyal olarak uzak ilişkileri nasıl kuracağı bilgisine sahip olmalıdır.[56]

Psikolojinin pragmatiği

Analizimi burada, sosyal dünyanın sosyal mücadelelerden oluştuğu yönünde yapısalcı bir şekilde ve sosyal alanlarda neyin söz konusu olduğunun, Bourdieu'nun tekrar tekrar söylediği üzere gelişigüzel olduğunu söyleyerek sonlandırmak çok cazip olurdu. Ancak kanımca analizi yapısalcı bir noktayla sonlandırmak yetersiz olacak. Daha iyisi pragmatizmin izinden giderek şunu sormalıyız: Neden bazı anlamlar "işler"? Söylemin etkili bir söylem olması için ona inanan ve ondan faydalanan insanlar için belirli şeyler başarması ge-

54 Kültürel sermaye, en azından Bourdieu'cu anlamıyla, "yüksek kültür" olarak tanımlanan sanatsal eserlerin var olan korpuslarına erişim anlamına gelir, duygusal zeka kültürel sermayenin alt türü olarak sayılmaz.

55 Portes, Alejandro, 1998, "Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology," *Annual Review of Sociology* sayı 24, s. 1-24.

56 Boltanski, Luc ve Eve Chapiello, 1999, *Le Nouvel Esprit du Capitalisme*, Paris: Gallimard, s. 176.

rekir. Söylem insanların günlük hayatında "işleyen" belirli şeyleri "başarır" ise faaliyette ve tedavülde olmayı sürdürecektir. Dolayısıyla şunu sormama izin verin: terapötik duygusal yeterlik neyi başarır?

Yakın ilişkileri –sevgililer, eşler ya da çocuklar dahil– *bir eylem alanı ve kendi içinde bir anlam* ve insanların mutluluk ve esenliğe ulaşmasında yardımcı olacak kültürel ve sosyal kaynaklar olarak kabul edecek olursak mutluluk ve esenliğin bu tür alanlarına erişim sağlayan kültürel ve sembolik biçimleri sorgulayabiliriz. Bu türden bir önerme rekabete dayalı alanlar bağlamında sermayenin çeşitli formlarına hitap eden ve esenlik veya aileyi kendi başlarına ürün türleri olarak ele almanın daha sıkıntılı olduğu egemenlik sosyolojisinin klasik paradigmasıyla taban tabana zıttır. Örneğin Bourdieu'nun toplumsal yeniden üretim teorisi aileyi sosyal yapının alt bir kurumu olarak ele alır. Sembolik yeniden üretim teorisinde aile, gelecekte sosyal mücadelenin rekabetçi alanlarında uygulamalı seçimlere dönüştürülecek erken dönem ve gözle görülmeyen hazırlıkları telkin eden bir kurumdur. Ne var ki Michael Walzer[57] ve Susan Okin gibi feminist kuramcıların son derece ikna edici şekilde öne sürdüğü üzere bir adalet kuramı, yaşamın her alanındaki değerlere açıklama getirmeli, itibar etmeli ve piyasada ya da ailede söz konusu olan ürünleri ayırt etmelidir.

Anlamın ve eylemin özerk alanları olarak yaklaşıldığında aile ve yakınlık, *benliği* ve *mutluluk ve esenliği* içeren *manevi ürünler* olarak analiz edilebilir. Diğer bir deyişle Bourdieu'cu modeli tersine çevirir ve bazı meslek sahiplerinin çocuklarını onların sonrasında yakın ilişkiler alanında belirli *eudaimonia* (mutluluk ve esenlik) formlarına ulaşmalarına yardımcı olacak belirli bir duygusal habitusa yönelik sosyalleş-

57 Walzer, Michael, 1983, *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*, Oxford: Martin Robertson.

tirme yollarını sorgularsak ancak o zaman yakınlık veya arkadaşlığın sosyal olarak nasıl dağıtıldığını ve pay edildiğini diğer ürün türleri gibi sorgulayabiliriz.

Burada demek istediğimi editör olan ve İngiliz Edebiyatı dalında orta-batının en iyi üniversitesinden doktora derecesine sahip ve dört yıldır bir felsefe profesörüyle evli olan bir kadınla yaptığım görüşme yardımıyla anlatmama izin verin.

Görüşmeci: Olumsuz duygularınız var mı?

[Sessizlik]

Gör: İstemiyorsanız cevap vermek zorunda değilsiniz.

Katılımcı: Şey, söylemeli miyim diye düşünüyorum.

Gör: Bu tamamen size bağlı.

K: Şey – ben kıskancım. Çok kıskanç biriyim. Ve bunun neden kaynaklandığını biliyorum. Temelde annemi başka bir kadın için terk eden babamdan ve bana sürekli erkeklere güvenmemem gerektiğini söyleyen bir anneyle büyümüş olmamdan kaynaklanıyor.

Gör: Bunun kocanızla aranızdaki ilişkiye herhangi bir etkisi oluyor mu?

K: Evet, ah, evet, çok kıskanç, fazlasıyla sahiplenici ve başka kadınlardan dolayı tehlikede hisseden biri olabiliyorum. Geçen gün olduğu gibi; arkadaşlarımızla akşam yemeği yiyorduk ve arkadaşlarımdan biri Larry'ye [katılımcının kocası] Hindistan'a gidip gitmediğini sordu. Kocam ise gittiğini ama bunun hakkında konuşmak istemediğini çünkü oraya kız arkadaşıyla gittiğini ve bundan bahsetmenin beni üzeceğini bildiğini söyledi. Bu yüzden bundan bahsetmek istemiyordu ama arkadaşımız ona sorular sormaya devam etti ta ki ben ona, "Bak, bundan bahsetmek istemiyor. Bir kız arkadaşıyla gitmiş ve bu da beni üzüyor," diyene kadar. Larry ve ben bu konudan dolayı sıkıntılı zamanlar geçirdik.

Gör: Bu durumla ilgili herhangi bir şey yaptınız mı?

K: Evet – sadece konuştuk, uzun uzun konuştuk. İkimiz de kendimizle ilgili oldukça bilinçliyiz; her ikimiz de psikanalize ve terapiye ciddi ilgi duyuyoruz; bu yüzden de bununla ilgili çokça konuştuk ve analiz ettik. Konuştuk, anlamaya çalıştık, bana beni sevdiğini ve başka bir kadın için beni terk etmeyeceğini defalarca söylemesini istedim. Duygularımız hakkında konuşabiliyor ve bunları anlayabiliyor olmamızın bunun üstesinden gelmemizi sağladığını düşünüyorum.

İyi eğitim görmüş bu çift, "duygusal yeterlik" dediğim (psikolojik iknada "zeka" denen) şeyi, yani özfarkındalığı, duyguları saptama, bunlar hakkında konuşma, karşıdakinin durumunu anlayıp paylaşma ve bir soruna çözüm bulma becerisini sergiliyor. Terapötik dil ve bu çiftin duygusal zekası "gerçek" kültürel kaynaklardır; sadece duygusal sorunlarının "gerçek" doğasını anladıkları için değil, zor duygularını anlamak için ortak bir kültürel yapı uygulayabildikleri ve bir acı anlatısı ortaya koyarak bunları, daha sonra ikisinin de paylaşabileceği ve yakınlıklarını daha ileri götürmek için yararlanabilecekleri bir şekilde kullandıkları içindir.

Bir diğer deyişle duygusal yeterlik, salt iş yaşamında sosyal sermayeye ya da terfiye dönüştürülebilecek bir tür sermaye değil, aynı zamanda sıradan orta sınıf insanların özel yaşamlarında sıradan mutluluğa erişmelerine yardımcı olacak bir kaynak olarak görülebilir. Bunu 50 yaşında temizlik görevlisi olan işçi sınıfından George'unkiyle karşılaştırın:

Katılımcı: ... ve ikinci [eşi] de beni terk etti – ben ondan ayrılmadım. Ona onu terk ettiğimi söylemiştim ama aslında ondan ayrılmamıştım. O benden ayrıldı. Bir gün sabahın ikisinde işten eve geldim; almaması gereken bir sürü şeyi almış ve bana hiçbir şey söylemedi. Ama ben olsaydım ona söylerdim.

Görüşmeci: Ve öncesinde de size gidebileceğini ima eden herhangi bir şey söylemedi?

K: Hayır. Hayır.

Gör: Pekâlâ gitmesini nasıl açıklıyorsunuz?

K: Gitti. Ve bana bununla ilgili hiçbir şey de söylemedi. Aklıma gelen sadece bu. [*Görüşmenin ilerleyen dakikalarında*] Gittikten sonra – ilk şoku atlattıktan sonra ki bu gitmesinin şoku değildi yani, bu – yaptığı şeyin şokuydu, anlatabiliyor muyum? Beni her şeyden çok altüst eden de buydu.

Gör: Ne yaptı?

K: Şey, eee – eee – yani – demek istediğim oturup benimle konuşmamış olması. Bana anlatabilirdi. Bana anlatsaydı kendimi çok daha iyi hissederdim – eğer bana, "George, eee – eee, olan bitenden hoşnut değilim ve gideceğim." deseydi. Bana doğrudan gelip söylemesini isterdim. Çünkü ben de böyle – ben birçok durumda ona memnun olmadığımı söylemiştim ve eee, anlatabiliyor muyum?

Gör: Peki size nasıl anlatabilirdi?

K: Bilmiyorum. Bilmiyorum.

Gör: Bilmiyorsunuz. Peki size söylemeden çekip gitmesinde size zor gelen neydi?

K: Çok az kadına güvenebileceğimi veya hatta hiç kimseye güvenemeyeceğimi düşünmeme neden oldu, çünkü biriyle her gece aynı yatağa girdiğinizde ve birdenbire bir gün eve geliyorsunuz, bu korkunç bir his. "Evime girmene izin veriyorum ve sonra sen dünyadaki altmış yılımı mahvediyorsun." gibi bir durum. Bu şekilde gitmiş olması – işten eve geliyorum ve biri eve girmiş ve birçok şeyi götürmüş gibi. Bunları yapmak için çok çalışmıştım anlatabiliyor muyum? Bu kahreden bir his. Bilirsiniz. Bu iki durum –hastanedeki çelenkleri toplamam, eşimin bir araba kazasında öldüğünü söylemeleri– bunlar yaşamımdaki en büyük şoklardı.

Burada şaşırtıcı olan bu adamın terk edilme acısını mantık çerçevesi içinde düşünmek ve bunu kabullenmek için açıklayıcı bir çerçeve çizememiş olması. Karısının gidişini anlaşılması zor, gittikçe güçlenen ve acı veren bir şok olarak yaşıyor çünkü bunu anlamlandıramıyor. Yan yana konulduğunda bu iki örnek iletişimin terapötik modelinin, sosyal yapısalcıların düşüneceğinin aksine, bizi daha "kontrol altında", "narsistik" ya da psikologların ilgisini uyandırır hale getiren bir taktik olmadığını ortaya koyar. Aksine terapötik model benliğin ve geç modernite dönemindeki sosyal ilişkilerin değişken doğasına hitap etmek ve ele almak için "işe yarar"dır. Çeşitli biyografiler oluşturmak için, bireyciliği bünyesinde faaliyet gösterdiği kurumlar ile uzlaştırmak adına bir teknoloji sağlamak için, çağdaş biyografilerin doğasında var olan dalgalanmalar ile başa çıkmak için ve belki de en önemlisi kişinin devamlı olarak sahnelemesi, başkaları tarafından değerlendirilmesi ve onaylanması gerçeğiyle hassas ve kırılgan hale gelen duruşunu ve güvenlik duygusunu korumak için "işe yarar"dır. Richard Sennett'in ifade ettiği gibi, "Karşı karşıya olduğumuz sorun, günümüzde bizi akıntıya kapılmaya iten bir kapitalizm düzeninde yaşam öykümüzü nasıl düzenleyeceğimizdir."[58]

Terapötik modelin bu kadar yaygın olmasının nedeni, ya da tek nedeni, birçok farklı grup ve kurumun menfaatlerine hizmet etmesi değil, kabiliyetli benliğin kültürel şemalarını harekete geçirmesi ve geç modernitede sosyal ilişkilerin kaotik yapısını düzenlemeye yardımcı olmasıdır. Psikolojinin kurumlar bünyesinde ve kurumlar tarafından icra edilme biçimlerini gözler önüne sermek biz sosyologları, psikolojinin kişisel sorunların ekonomisinde oynadığı rolden biha-

58 Sennett, Richard, 1998, *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*, New York and London: Norton, s. 117. [*Karakter Aşınması*, 2011, çev. Barış Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. basım.].

ber bırakmamalıdır. Psikolojinin halıyı ayaklarımızın altından çekmesini istemiyorsak belki de psikolojik bilgiye erişimin farklı benlik türlerini sınıflandırma yöntemlerini araştırarak, nihayetinde bir sosyal adaletsizlikler eleştirisi düzenlemeye çalışmalıyız.

Sonuç

Kısmen çelişkili de olsa son noktayı Marx yerine Freud ile koymama izin verin. *Introductory Lectures** çalışmasında Freud "zemin kat" ve "birinci kat" olarak bölünmüş bir ev hayal eder; görevlinin kızı zemin katta ve ev sahibinin kızı da birinci katta yaşamaktadır.[59] Freud bu kızların çocukluk dönemlerinde cinsel içerikli oyunlar oynadıklarını farz eder. Ancak, der Freud, bu iki kız oldukça farklı şekilde gelişim gösterir: cinselliğini eğlenme aracı olarak görmeyi aklından geçirmeyen görevlinin kızı zarar görmekten kurtulacaktır – ve Freud bu kızın başarılı bir aktris ve sonunda bir aristokrat olabileceğini hayal edecek kadar ileri gider. Buna karşın kadınsı saflık ve iffet ile cinsel perhiz ideallerini öğrenmiş olan ev sahibinin kızı, çocukluk dönemindeki cinsel aktivitenin bu tip ideallerle bağdaşmadığını görecek, suçluluk duygusuna kapılacak, nevroza sığınacak, evlenmeyecektir; Freud'un ve çağdaşlarının önyargıları göz önüne alındığında bir kız kurusunun hayatını yalnız sürdüreceği farz edilir. Dolayısıyla Freud bu iki kızın sosyal kaderlerinin ruhsal gelişimleriyle iç içe geçtiğini ve sosyal yörüngelerini nevrozun varlığının ya da yokluğunun belirleyeceğini öne sürer. Freud farklı sınıfa mensup insanların, eşit olmayan değilse

(*) *Ruhçözümlemesine Giriş Konferansları*, 1998, çev. Ayşen Tekşen Kapkın - Emre Kapkın, İstanbul: Payel Yayınevi,, 1998 – ç.n.

59 Freud, S., 1963, "Introductory Lectures on Psychoanalysis, Part III," J. Strachey (yay.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* içinde, London: Hogarth Press, s. 352-3.

bile farklı duygusal kaynaklara erişimlerinin olduğunu ve alt sınıfların, deyim yerindeyse, orta sınıfa kıyasla duygusal açıdan daha donanımlı olduklarını iddia eder, çünkü cinsel ket vurma nevrozun ortaya çıkmasını engelleyecek ve ilerleyen aşamalarda görevlinin kızının yukarı doğru bir sosyal hareketlilik elde etmesine yardımcı olacaktır.

Freud sosyal ve ruhsal yörüngeler arasındaki ilişki hakkında ilginç ve karmaşık bir iddiada bulunur. Duygular ve sosyal konum arasındaki *bazı* bağlantılara işaret eder: Sınıfın duyguları belirlemekle kalmadığını aynı zamanda duyguların sınıf hiyerarşileri ve sosyal hareketliliği altüst etmekte gözle görünmez ama güçlü bir rol oynayabileceğini öne sürer. Orta sınıfın kapitalist iş dünyasında faaliyet gösteren duygu ahlâkının (çünkü kişi feragat etmeyi ve otokontrolü öğrenmelidir) etkin bir kişisel ve duygusal gelişim ile bağdaşmadığını öne süren Freud, sosyal ve ekonomik alanlardaki orta ve üst orta sınıf hakimiyetinin sonunda sadece kişisel tatmin ve mutluluğa değil aynı zamanda eninde sonunda söz konusu sınıfların kendilerini yeniden üretme kapasitesine zarar verebileceğini söyler.

Elbette Freud'a inanmayabilir ve psikanalizin faaliyet alanını genişletmek adına orta sınıfta aşağı hareketlilik korkusu ortaya çıkarmaya çalıştığından şüphelenebiliriz. Ne var ki psikanaliz son derece ilginç sosyolojik kavramlar içerir, özellikle de Freud'un maddi ve sembolik ürünlerin standart hiyerarşisi önerisi, ayrıcalıkların geleneksel hiyerarşisini altüst edebilecek ya da buna ters düşebilecek bir başka duygusal hiyerarşi ortaya koyabilir. O halde, ki bu son derece ironik bir durumdur, görevlinin kızı duygusal açıklığı sayesinde başarıya ulaşırken ev sahibinin kızının başarısızlığa uğrayabileceği önemli bir an olabilecekken Freud ve terapötik ikna, ev sahibinin kızının, bir kez daha, görevlinin kızından çok daha avantajlı olduğu bir dünya yaratmış oldu.

Bu avantajlar sadece bildiğimiz sosyoekonomik anlamda değil, aynı zamanda duygusal anlamdadır da. Çünkü orta sınıf iş dünyasının malı haline gelen terapötik ethos, kadınları ve erkekleri çağdaş biyografilerin ve kimliklerin doğasında ve yapısında var olan çelişkiler, gerginlikler ve belirsizliklerle baş etmeye çok daha hazır ve güçlü kılar.[60] Ev sahibinin kızı büyük ihtimalle eğitimin psikolojik yöntemleri konusunda son derece bilgi sahibi bir anne babaya sahip olacak ve bir tür terapi görecek, böylece de evlilikte ve ekonomi piyasasında başarıyla rekabet edeceği duygusal habitusu edinecektir. Bunun, kişinin duygusal yaşamı ve sosyal sınıfı arasındaki ilişkisini anlayışımız açısından ne anlama geldiği incelemeye açıktır ancak bu durum kapitalizmin bizi ziyadesiyle Rousseu'cu yaptığı iddiasını ortaya koyar; bunun nedeni sadece eylemin duygusal alanlarının, kişinin kimliğini alenen sergileyip anlatması veya duyguların sosyal olarak sınıflandırılması için bir araç haline gelmesi değildir; aynı zamanda mutluluk ve esenliğin toplumsal ve tarihsel açıdan yerleşik biçimlerine erişme kapasitesi olarak anlaşılan duygusal mutluluk ve esenliğin yeni hiyerarşilerinin ortaya çıkması günümüzde söz konusudur.

60 Beck, Ulrich, 1995, *The Normal Chaos of Love*, Cambridge: Polity.

3

Romantik Ağlar*

Konuya vizyona çıktığı dönemde oldukça popüler olan bir filmle giriş yapmama izin verin. Nora Ephron'ın 1999 yılındaki *You've Got Mail* filmi gerçek hayatta erkek arkadaşı olan ama aynı zamanda internette platonik bir aşk yaşamakta olup çocuk kitapları satan bir kitabevi sahibi –Kathleen Kelly– hakkındadır. Kelly İnternet arkadaşının kim olduğunu bilmemektedir ancak izleyici çiftlerin kimliğinden haberdardır. Dolayısıyla, büyük bir kitabevi olan a la Barnes and Noble'ın sahibi Joe Fox (Tom Hanks), Kathleen Kelly (Meg Ryan)'yi sektörden saf dışı ettiğinde biz izleyiciler bu iki düşmanın aslında internetteki romantik çift olduğunu biliriz. Film "salon komedisi" tarzında ilerler: İki ana kahraman film boyunca birbirlerine olan antipatilerini ortaya koyarlar; sonrasında ise bu antipati yerini karşılıklı aşka bırakarak gönülsüz bir çekim duygusuna dönüşür. Ancak filmi bir İnternet romantik komedisi yapan, Meg Ryan'ın (sempatik bulduğunu ve hoşlandığını bildiğimiz) Joe Fox ile internet flörtü arasında bir seçim yapmakla karşı karşıya kalınca ikinciyi seçmesidir (aynı kişi olduklarını bilmeden). Elbet-

(*) Bu bölüm Nick John'un katkılarıyla yazılmıştır.

te ki İnternet aşkının ve gerçek hayatta istemeden hoşlandığı kişinin aynı kişi olduğunu fark ettiğinde film mutlu sonla biter. Tüm bunların anlamı basittir: Filmde İnternet benliği, başkalarından korkma, savunmacılık ve yalancılığın hakim olması muhtemel sosyal kamusal benliğe kıyasla çok daha özgün, hakiki ve merhametli olarak ortaya çıkar. Her iki kişinin de birbirlerine gizli zaaflarını ve gerçek cömertliklerini gösterebildikleri süreçteki İnternet romantizminin aksine, "gerçek hayat"ta hem Joe Fox hem de Kathleen birbirlerine en kötü –büyük ihtimalle yanlış– benliklerini gösterdiler.

Görünüşe bakılırsa bunun şaşırtıcı olduğu söylenebilir. Bir internet araştırmacısı şunu sorar: "kişilerarası romantik ilişkiler nasıl olur da ... bilgisayarların bu görünüşteki cansız ve gayrı şahsi evrensel ortamında var olabilir?"[1] Filmin yanıtı basittir: İnternet aşkını gerçek yaşamdaki ilişkilere bu derece su götürmez şekilde üstün kılan şey, internet üzerinden aşkın bedensel varlığı hükümsüz kılması ve dolayısıyla muhtemelen kişinin sahici benliğinin tam bir dışavurumuna imkân sağlamasıdır. İnternet açık bir şekilde bedenden koparan bir teknoloji olarak ortaya konur ve bu olumlu bir şey olarak yansıtılır çünkü film, benliğin bedensel etkileşim olmaksızın daha iyi açığa çıktığı ve daha sahici olduğu görüşüne dayanır. Bu düşünce sonrasında "Bilgisayar insanlara bedenlerinden kurtulma potansiyelini sunar...Bilgisayar kültüründe bedensellik (cismaniyet) çoğunlukla bilgisayar aracılığıyla iletişim kurma hazzına talihsiz bir engel olarak yansıtılır... Sanal yazışmada beden çoğunlukla 'et', 'sahici' benliği oluşturan faal zihni çepeçevre saran cansız beden" olarak tanımlanır.[2]

---

1 Bkz. s. 187 Merkle, Erich R. ve Rhonda A. Richardson, 2000, "Digital Dating and Virtual Relating: Conceptualizing Computed Mediated Romantic Relationships," *Family Relations* içinde sayı 49, s. 187-92.

2 Bkz. s. 100 Lupton, Deborah, 1995, "The Embodied Computer/User," Mike Featherstone ve Roger Burrows (yay.), *Cyberspace, Cyberbodies, Cyberpunk: Cultures of Technological Embodiment* içinde, London: Sage, s. 97-112.

Bu görüşe göre bedensel varlık –ya da aslında bedenin yokluğu– duyguların daha sahici bir benlikten ortaya çıkmasına ve daha değerli bir nesneye, yani karşıdakinin bedeninden kopuk ve bağımsız gerçek benliğine doğru akmasına imkân verir. Ancak eğer bu durum böyleyse duyguların sosyolojisi açısından özel bir sorun teşkil etmektedir, çünkü genel olarak duyguların ve özelde de aşkın temel dayanağı bedendir. Avuçların terlemesi, kalp atışlarının hızlanması, yanakların kızarması, ellerin titremesi, ellerin birbirine kenetlenmesi, gözyaşları ve kekelemek bedenin bir duyguyu ve özellikle de aşkı, derinlemesine yaşadığının sadece birkaç örneğidir. Eğer durum böyleyse ve internet insan bedenini hükümsüz kılıyor veya askıya alıyorsa duyguları nasıl şekillendirir ya da şekillendirebilir mi? Daha açık bir dille teknoloji bedeni ve duyguları nasıl yeniden ifade eder?

İnternet romantizmi

İnternetteki flört siteleri oldukça popüler ve kârlı girişimler haline geldi. 1999 yılında Amerika'daki her 12 yetişkin bekardan biri online çöpçatanlığı denediğini ifade ediyordu[3] ve 1995 gibi erken bir dönemde kurulmuş olan Amerikan match.com sitesi 5 milyondan fazla kayıtlı kullanıcıya sahip olup günde 12 milyon ziyaretçiye ev sahipliği yapmakla övünüyordu.[4] Kesin veriler olmamasına rağmen sadece Amerika'da her ay 20 milyon ila 40 milyon kişinin,[5] 1 milyondan fazla 65 yaş üstü kişi dahil, online flört siteleri-

3 Stoughton, Stephanie, 2001, "Log on, Find Love," *The Boston Globe*, Şubat 11.

4 Bugün match.com, siteleri sayesinde 89.000 kişinin hayatının aşkını bulduğunu ve 246 farklı ülkede 18 farklı dil konuşan 12 milyon kayıtlı kullanıcıları olduğunu iddia ediyor. Rakip site matchnet.com ise 9,5 milyon aktif kullanıcıya sahip olduğunu öne sürüyor.

5 Brooks, David, 2003, "Love, Internet Style" *New York Times*, Kasım 8; Wexler, Kathryn, 2004, "Dating Websites Get More Personal," *The Miami Herald*, Ocak 20.

ne göz attığı görülüyor.[6] 25 dolar civarındaki aylık paketler ile online flört aynı zamanda karlı bir iş kolu haline gelmiştir. Aslına bakılırsa 2002'nin üçüncü çeyreğinde flört siteleri yıllık 300 milyon dolarlık gelir ile en büyük online ücretli içerik kategorisi oldu. İnternet ekonomisinin genel bağlamında internette en çok gelir, online flört siteleri ve reklamlardan sağlanmaktadır; 2002'nin üçüncü çeyreğinde 87 milyon dolarlık gelirle bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 387'lik bir artış söz konusudur.[7]

Bu bölümde ağırlıklı olarak insanlara uzun süreli ilişkiler bulma konusunda yardımcı olmayı vaad eden sitelere değineceğim; daha aleni cinsel yönelimleri olan sitelerle fazla ilgilenmememin nedeni basit, özellikle teknoloji ve duyguların ifade edilmesiyle ilgileniyorum.[8]

Sanal görüşmeler

Kişinin internet flört siteleri ile etkileşime girmesi nasıl sağlanır? Kişi gerçekte nasıl oluyor da sanal kişilerle görüşme noktasına geliyor? Birçok internet sitesi mevcut olan son derece büyük potansiyel partner havuzuna ulaşmak adına müşterilerinden kişinin "profili" adı verilen bir anket formu doldurmasını talep ediyor. Bir sitenin böbürlendiği üzere, "Amaç size duygusal eşinizi tanımlamanıza yardımcı olacak ek araçlar sağlamak ve salt fiziksele bağlı kalmayıp bunun ötesine geçmektir."[9] Oldukça popüler olan ve en hızlı

6 Saillart, Catherine, 2004, "Internet Dating Goes Gray," *LA Times*, Mayıs 19.

7 Davies, Jennifer, 2002, "Cupid's Clicks," *San Diego Union Tribune*, Şubat 10.

8 Bu araştırma için yaklaşık 15 İsrailli ve 10 Amerikalı ile görüşme yaptım. İki örneklem arasında gözle görülür kültürel farklılıklar olsa da internet flört sitelerinin kullanımı ve anlamındaki sıra dışı yakınlık karşısındaki şaşkınlığımı gizleyemem.

9 Silverstein, Judith ve Michael Lasky, 2004, *Online Dating for Dummies*, New York: Wiley, s. 109.

büyüyen online flört sitesi eHarmony.org'da kişinin profilini oluşturmasına yardımcı olacak anket formu bir psikolog tarafından hazırlanmakla kalmamış, aynı zamanda bu anket formunun patenti de alınmış. Bir diğer deyişle internet teknolojisi psikolojik kategorilerin ve kişinin nasıl anlaşılacağı ve duygusal uyum aracılığıyla sosyalleşmeyi nasıl planlayıp düzenleyeceği hakkındaki varsayımların yoğun ve ayrıntılı kullanımına dayandırılmıştır. Dolayısıyla eHarmony kendini "daha önceki tüm deneyimlerinizden farklıdır ... Kişilik Profilimiz ... kendiniz ve ideal partneriniz hakkında daha fazla şey öğrenmenize ... yardımcı olur ve sizi son derece uygun bekarlarla eşleştirmemize imkân verir." ifadeleriyle övüyor. Bu site mutlu evlilikleri öngörmeye imkân sağlayan bilimsel kanıtlar (kişilik yapısı, yaşam tarzı, duygusal sağlık, öfke kontrolü, cinsel arzu, gibi) topladığını öne süren klinik psikolog Dr. Neil Clark Warren tarafından kurulmuştur. Yaklaşık 500 soruyu yanıtladıktan sonra üyelik ücretinizi ödeyip uygun bir profil bulmak için bilgisayarınızda arama başlatabilirsiniz. "Profil" sizin bilgisayar versiyonunuzdur. Potansiyel olarak uygun adaylarınkiyle eşleştirilecek olan da bu psikolojik profildir.

Dolayısıyla sanal adayıyla görüşmek için kişinin ciddi bir düşünümsel içebakış, içgözlem, kendini tanımlama ve beğeni, zevk ve düşüncelerini açık bir şekilde dile getirme süreçlerinden geçmesi gereklidir. Örneğin match.com sitesi kişinin benliğini aşağıdaki olası kategoriler aracılığıyla oluşturmasını sağlıyor. "Dış görünüşünüz" ile ilgili bölüm kişinin gözleri (kişiye göz rengini belirtmesi için sekiz seçenek sunuluyor), saçları (13 seçenek sunuluyor, örneğin "örgülü", "kazınmış", "rüzgarda karışmış" ve "uçları hareketli"), vücudundaki dövmeler hakkında detaylı açıklamalar içeriyor ve "Biraz da böbürlenin: en güzel yeriniz neresi?" (göbek deliğiniz, bacaklarınız, dudaklarınız) adı verilen bir ka-

tegori yer alıyor. İkinci kategori "ilgi alanlarım" bölümünden oluşuyor ve şu alt başlıklar yer alıyor: "Eğlenmek için neler yaparsınız?", "En sevdiğiniz yerler ve seyahat noktaları nelerdir?", "En sevdiğiniz şeyler nelerdir?", "Espri anlayışınızı nasıl tanımlarsınız?" ve "Ne tür sporlardan ve egzersizlerden hoşlanırsınız?" ya da "Diğer üyelerle ne tür ortak ilgi alanları paylaşmak istersiniz?". Yaşam tarzı ile ilgili bölüm kişinin beslenme biçimi, egzersiz rutini, sigara ve içki alışkanlıkları, çocuk sahibi olup olmadığı ya da çocuk isteyip istemediği, kişinin kuş, kedi, balık, egzotik evcil hayvanlar, çekirge ve kemirgenler gibi çeşitli hayvanları sevip sevmediği hakkında oldukça detaylı sorular içeriyor. Bir diğer bölümde kişinin "değer yargıları" yer alıyor. Bu bölümde kişinin dini inançları ve alışkanlıkları ve siyasi görüşleri hakkında detaylı sorular bulunuyor. Başka bir bölüm kişinin arzu ettiği aday hakkında bir dizi soru yöneltiyor (kişinin kendisi için sorulmuş yukarıdaki görünüş, eğitim, din, siyasi görüş, sigara ve içki alışkanlıkları hakkındaki sorular tekrar soruluyor). Bunlara ek olarak "Sizi neler tahrik eder ya da iter?" gibi sorulara da ("vücuttaki piercingler", "uzun saç", "müstehcenlik", "para", "gök gürültüsü" veya "güç" olası cevap seçenekleri) rastlayabilirsiniz.

Kısacası internetteki flört sitelerinde kişiden aynı anda hem kendisini objektif olarak tanıtması hem de kişinin ideallerini (aşk, partner ve yaşam tarzı hakkında) hayalinde canlandırması ve netleştirmesi istenir. Bu benlik sunumu ve partner arama süreci en az üç açıdan tamamen psikolojik iknayı temel almaktadır. İlki benlik, zevkler, düşünceler, kişilik ve mizaç gibi soyut kategorilere ayrılarak inşa edilir ve böylece başkalarıyla psikolojik ve duygusal uyum fikri ve ideolojisi temelinde görüşmeleri sağlanır. Bu görüşme ciddi bir içebakış ve kişinin kendisinin ve karşısındakinin psikolojik profilini ifade edebilmesini gerektirir.

İkincisi, profil gönderme eylemi internetin kişisel benliği, talk showlar ve destek grupları gibi diğer psikolojik kültürel formlar gibi, kamusal bir performansa dönüştürmesine neden olur. Daha açık bir dille internet, kişinin benliğini soyut ve anonim bir kitleye, aslında (kelimenin Habermasçı anlamıyla) kamusal olmaktan çok kişisel benliklerin bir araya geldiği bir kitleye görünür ve herkese sergilenir hale getirir. İnternet ortamında *kişisel psikolojik* benlik kamusal bir performansa dönüşür.

Son olarak çoğu psikolojik ikna gibi internet de öznelliğin metinselleştirilmesine (Bölüm 1'de değinildiği üzere) yani sunumun görsel araçları ve dil aracılığıyla benliğin dışa vurulup somutlaştırıldığı ya da nesneleştirildiği bir benlik anlayışına katkıda bulunur.

Bunun dört aşikar sonucu olduğu söylenebilir: Başka bir insanla görüşmek için kişi kendisine, kişinin kendi benliği hakkındaki algısına ve kişinin benlik idealine ve aynı zamanda başkası idealine yoğun bir şekilde odaklanmaya mecbur edilir. Dolayısıyla kişinin eşsiz olma duygusunun internet flört siteleri tarafından bilendiği söylenebilir. İkinci sonuç romantik etkileşimlerin geleneksel seyrinin tersine dönmesidir: Hoşlanma çoğunlukla başka bir insanı tam anlamıyla tanımadan önce oluşmasına rağmen bu kez kişiyi tanıma hoşlanmadan ya da en azından fiziksel varlık ve romantik etkileşimlerin somutlaşmasından önce gerçekleşir.[10] Mevcut internet durumunda insanlar ilk önce bir dizi nitelik olarak algılanır ve ancak bunun sonrasında –aşama aşama– karşıdakinin bedensel varlığı kavranır.

Üçüncü sonuç görüşmenin, "tercih hakkı"nın liberal ideoloji kalkanı altında gerçekleşmesidir. Bildiğim hiçbir teknoloji benlik kavramını bir "seçici" olarak ve romantik gö-

10 Ben-Zeev, Aharon, 2004, *Love Online: Emotions on the Internet*, Cambridge: Cambridge University Press.

rüşmenin olabilecek en iyi seçimin neticesi olması gerektiği fikrini bu derece radikalleştirmemiştir. Diğer bir deyişle, sanal görüşme kelimenin gerçek anlamıyla piyasa içinde düzenlenir.

Sonuç olarak internet, partner arayışında olan kişiyi başkalarıyla rekabete açık bir piyasada konumlandırır. Siteye üye olur olmaz aslında sizin de görebildiğiniz başkalarıyla rekabet içine girdiğiniz bir duruma konursunuz. Dolayısıyla internet teknolojisinin kişiyi çelişkili bir şekilde konumlandırdığı söylenebilir: kişiyi derin bir içe dönüş yaşamaya yani kişinin benzersiz olan özünü zevkler, düşünceler, fantaziler ve duygusal uyum biçiminde ele alıp anlatması için kendi benliğine odaklanmaya iter. Öte yandan internet aynı zamanda kişiyi herkese sergilenen bir meta haline getirir. İnternet üzerinde partner arama süreci hem –psikolojik bir biçime bürünen– yoğun bir öznelliğin hem de internet sitesinin piyasa yapısı aracılığıyla görüşmenin nesnelleşmesinin kesişme noktasıdır. Bu durum sonraki aşamalarda aşk geleneğinden önemli bir kopuşu simgeler. Sıradaki bölümde bunu incelemeyi hedefliyorum.

Varoluşsal benlik sunumu

Warren Susman, 20. yüzyılın başlangıcını benliğin müzakeresi ve sunum biçimleri açısından bir dönüm noktası olarak görüyordu. "Kişiliğin" "mizaç"tan farklı olduğunu savunan Susman, ilk kez olarak, izlenim bırakma ve izlenim yönetimi adına benliğin parçalarının birleştirildiğini ve istenildiği şekilde yönetilir hale geldiğini öne sürdü. Bu görüşe göre tüketici kültürü ve moda endüstrisi başka bir insanı memnun edip baştan çıkaracağı tahmin edilen planlanmış benlik yönetimi ve izlenim bırakmayı vurgulamada önemli rol oynadı. Bu durum, 19. yüzyılda parçalarına daha az ayrıl-

mış ve bağlama dayalı manipülasyona daha dayanan benlikte önemli bir değişime damgasını vurdu çünkü mizacın bütünsel kavramı tarafından şekillendirilmişti.

Görünüşe göre internet çok daha esnek, açık uçlu ve çoğul bir benliği mümkün kılar ve dolayısıyla oyunbaz, kendini keşfeden ve hatta benlikle ilgili bilgiyi istediği şekilde yönetme kapasitesiyle aldatıcı olan postmodern benliğin bir örneğini ortaya koyar.

Ne var ki bahsettiğim flört siteleri internetin postmodern kullanımlarından farklılık gösterir, çünkü kişiyi, kendisini benliğin psikolojik teknolojileri aracılığıyla kavramaya zorlar. Aslında, postmodern bir benlik temelde kişinin bedeni, konuşma biçimi, davranışları ve giyim tarzının bilinçli bir şekilde yönetilmesine dayanır. İnternette yürürlükte olan ve internetin yürürlüğe koyduğu benlik sunumu işi farklı bir yapıya sahiptir çünkü özellikle dilden –daha belirgin olarak yazılı dil– ibarettir, çünkü belirli, somut bir başka kişiye değil, aksine kimliği belirsiz, soyut adayların oluşturduğu genel bir kitleye bağlıdır. Bir diğer deyişle postmodern benliğin benlik sunumu işi çeşitli sosyal bağlamlara karşı duyarlı olma ve bu bağlamlarda farklı roller oynama becerisini ön koşul olarak gerektirir. İnternet flört siteleri söz konusu olduğunda benlik sunumu zıt bir nitelik kazanır: Kişinin en temel benlik algısına yönelik ruhsal bir yolculuk gerektirir (ben kimim ve ne istiyorum?); genel ve standartlaştırılmıştır (kişi kendini standart anket sorularıyla ortaya koyar). Profilin amacı, okuyucunun kimliği önemli olmaksızın kişinin kendisi hakkındaki gerçeği sunması olduğundan bu anlamda bağlama ya da kişiye özel bir yapıya sahip değildir. Benlik sunumu işi gerçek sosyal performanstan uzaklaşır ve hem görsel hem de dilsel olarak somut, belirli bir başkası için değil, genel ve soyut bir kitle için sahnelenir.

Postmodern benlik bir özbenlik olmadığını, sadece yerine getirilmesi gereken çoklu roller olduğunu ima ederken psikoloji tarafından önerilen ve ortaya konan benlik ve internet teknolojisi "varlıksal"dır, çünkü kalıcı olan ve çeşitli sunum biçimleri (anket, fotoğraf, e-posta) aracılığıyla ele alınabilen bir özbenlik olduğunu farz eder. İnternet ruh ve beden arasındaki eski Dekartçı dualizmi düşünce ve kimliğin tek yerinin zihin olduğunu söyleyerek alabildiğine canlandırır. İnternet benliği sahibi olmak, Dekartçı cogito sahibi olmak ve dünyaya kişinin bilincinin duvarlarının ardından bakarak dahil olmak demektir.

Ancak ironik olan şudur: Benlik sunumu sürecinde çoğunlukla kişinin profilinin yanında yer alan fotoğrafta kişinin dış görüntüsü yeni ve neredeyse yakıcı bir önem kazanır.

İnternetin bedenden koparan yönlerine karşın güzellik ve beden her zaman vardır, ancak bu noktada fotoğraf kendi sonsuzluğunda bedeni donduran sabit bir görüntü olduğu için ve benzer fotoğraflardan oluşan rekabetçi bir piyasada yer aldığından İnternet flört siteleri büyük bir fiziksel değişime yol açar. Fotoğraf kişiyi simgeleyen bir unsur olduğundan birçok kişinin fiziksel olarak değişmekle ciddi şekilde meşgul olmasına yol açmıştır. Örneğin görüşme yaptığımız 20 yaşında Sigal adlı bir kadın internet kullanmasının sonucu olarak 20 kilo verdiğini çünkü fotoğrafın ilk seçme işleminde ne kadar önemli bir rol oynadığını fark ettiğini ifade ediyor. Bir diğer örnekte 30 yaşında Galia adındaki reklam müdürü şöyle diyor: "Bu yaz profilimi güncellemek istedim ve bu işlerden iyi anlayan kız kardeşime gittim; daha iyi görünmem için bana yardımcı olabileceğini söyledi. Bu yüzden kuaföre gittim, biraz kilo verdim, gözlüklerimi değiştirdim ve resmimi yeniledim."

Kendilerini fotoğraflarıyla ortaya koyup sunarken kişiler, güzellik sektöründe çalışan modeller ya da oyuncular duru-

muna konur; diğer bir deyişle (1) dış görünüşlerinin aşırı bilincinde, (2) bedenin sosyal ve ekonomik değerin asıl kaynağı haline geldiği, (3) başkalarıyla bedenleri yoluyla yarıştırıldıkları ve son olarak da (4) bedenlerinin ve dış görünüşlerinin açıkça sergilendiği bir duruma konmuş olurlar. Bu bana *Dialectic of Enlightenment** isimli çalışmalarının sonlarına doğru tartıştığımız bu noktayla ilişkili bir fikir öne süren Adorno ve Horkheimer'ın bir dipnotunu anımsatıyor. Çağdaş kültür tartışmalarında şöyle iddia ediyorlar: "Beden değersiz bir şey olarak aşağılanır ve reddedilir ve aynı zamanda da yasak, nesneleştirilmiş ve yabancılaştırılmış bir şey olarak arzulanır."[11]

Profilin dilsel yönü ise kişiyi başkalarıyla azımsanmayacak bir rekabet, diğerlerinden farklı bir profile sahip olma sorunu, içine sokar. Başkalarına benzemenin bir örneği kişinin iç dünyasını özetleyen (adayın fotoğrafının yanında yer alan) küçük kutucuğun içerik analizinde görülebilir. Bu kutucuklardan 100'üne göz attım. Şaşırtıcı sayıda çok kişi kendilerini anlatmak için aynı sıfatları kullanıyor. "Eğlenceli, dışa dönük, kendine güvenen bir kadınım." veya "Şirin ve eğlenceli biriyim, yeni ayrıldım." "Dışa dönük, hayat dolu ve eğlenceliyim.", "Eğlenceli ve macera ruhluyum.", "Tamam, işte şöyle biriyim: eğlenceli, komik, minyon, kahverengi saçlı, kahverengi gözlü ve çılgın.", "Çekici, iyimser, eğlenceli, sevdiklerine çok önem veren 39 yaşında bir kadınım.", "İşte –ne desem– eğlenceli, sevecen, hiçbir şeyi kafasına takmayan, ümitsiz bir romantik." Sanırım burada olup bitenin o kadar da gizemli olmadığı ortada: Kişinin kendisini anlatma süreci arzu edilen kişilik özelliklerinin kültürel

(*) *Aydınlanmanın Diyalektiği Felsefi Fragmanlar*, 2010, çev. E. Öztarhan - N. Ülner, İstanbul: Kabalcı Yayınevi., 2010 – ç.n.

11 Shusterman, Richard, 2000, *Performing Live: Aesthetic Alternatives for the Ends of Art*, Ithaca, NY: Cornell University Press, s. 154.

senaryosu tarafından şekillenir. Kendilerini bedenden kopuk ve bağımsız bir şekilde başkalarına tanıtırken kişiler, arzu edilen kişilik özelliklerinin var olan geleneklerini kullanır ve bunları kendilerine uygular. Diğer bir deyişle benlik sunumu için yazılı dil kullanmak, ne gariptir ki tek düzelik, standartlık ve cisimleştirmeye neden olur. Ne gariptir ki, diyorum çünkü insanların bu formları doldurmalarındaki amaç kendilerini tecrübe etmeleri ve benzersiz yönlerini başkalarına sergilemeleridir.

Bu sorun flört rehber kitapları yazarları tarafından da fark edilmiştir. Örneğin:

> İster kadın olun ister erkek, eğer diğer herkese benziyorsanız birinin size bir şeyler yazmak için bir neden bulması oldukça zor olacaktır. Tüm yazdığı "kibar, zeki, eğlenceli, düşünceli, romantik, seksi ve atletik" bir kadın istediği olan bir adamla sohbete nasıl başlarsınız? Belki de şöyle, "Selam. Kibar, zeki, eğlenceli, düşünceli, romantik, seksi ve atletik biriyim. Bence birbirimizle çok uyumluyuz." Hiç sanmıyorum.[12]

Burada ele alınan sorun, kullanılan araç dil olduğunda benlik sunumunun tek tip bir karakter edindiği gerçeğidir. Dolayısıyla internet, terimin Marxçı olmayan anlamıyla, şeyleştirme yaratır yani insanların kendilerine ve başkalarına dilsel kategoriler olarak muamele etmelerine neden olur; soyut kavramlar sanki gerçekmiş gibi ele alınır. Bu aynı zamanda Lukács'ın şeyleştirme tanımıyla da bağlantılıdır: "İnsanlar arasındaki bir ilişki (bağ) bir nesnenin yapısını benimser ve dolayısıyla esas doğasının –insanlar arasındaki ilişki (bağ)– tüm izlerini gizlemek konusunda son derece akılcı ve her şeyi kapsar gibi görünen bir otonomi, bir

12 Katz, Evan Marc, 2003, *I Can't Believe I'm Buying This Book: A Commonsense Guide to Succesful Internet Dating*, Berkeley, CA: Ten Speed Press, s. 96.

'hayali nesnellik' edinir."[13] Aslına bakılırsa benliği dilsel etiketler ve sosyal etkileşimi de teknoloji altında sınıflandıran böylesi bir nesnellik hayaleti internet flört sitelerini de ziyaret etmektedir.

Özetle psikolojik profilin başarılı sayılması kişinin tek tip "eğlenceli ve komiğim" paketinin dışında kalmasını gerektirirken fotoğrafik profil kişinin güzel ve formda olmanın önceden belirlenmiş ilkelerine uymasını talep eder. Dolayısıyla internette amacına en iyi ulaşan insanlar kendilerini dilsel orijinallikleri ve fiziksel geleneksellikleri ile farklı kılabilenlerdir.

Standartlık ve tekrar

Tek tiplilik ve standartlık sorunlarıyla boğuşan sadece benlik sunumu değildir; romantik etkileşim de bu gibi birçok sorunla karşı karşıyadır. Bu sorunlar kişinin arzu ettiği partneri tanımladıktan sonra karşı karşıya kaldığı son derece uzun potansiyel aday listesiyle başlar. Çok sayıda kriter olmasına karşın kriterler her şeye rağmen sınırlıdır ve en büyük internet sitelerinin övündüğü geniş veritabanlarında tipik bir aramanın genellikle çok sayıda potansiyel adayla sonuçlanması şaşırtıcı değildir. Örneğin sarışın, zayıf, sigara içmeyen, 35 yaşın altında, üniversite mezunu birini arıyorsanız bu tanıma uyan çok sayıda insan olması kaçınılmazdır.

Etkileşimlerin sayıca çok olması kişiyi standart yönetim teknikleri geliştirmeye mecbur eder ve hem internet üzerindeki hem de internet dışındaki görüşmeleri oldukça tekrarlı bir yapıya büründürür. Altı yıldır internet kullanan 33 yaşındaki Artemis'i göz önüne alalım. Artemis teknik çevirmen olarak evden çalışıyor. İşini bilgisayar üzerinden yapı-

13 Lukacs, György, 1971, *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics*, Cambridge, MA: MIT Press, s. 83.

yor ve evden çalıştığı için profiliyle ilgilenen erkek aday havuzunu yönetmekle sürekli ilgilenebiliyor. Profili 26.347 kişi tarafından ziyaret edilmiş ve web günlüğünde dile getirdiği gibi, "Profilim sürekli ziyaret ediliyor ve ben de sürekli olarak başkalarının sitelerini ziyaret ediyorum." Çok sayıdaki sanal görüşme trafiğini yönetmek için adayları her biri için farklı klasör hazırlayarak bilgisayarında dosyalamış; aksi taktirde, kendi ifadesiyle, "Takip etmek çok zor oluyor." Etkileşimlerin sayısı o kadar çok ki internet siteleri kullanıcıların çok sayıda insanla başa çıkabilmeleri için dizayn edilmiş güncel listeler, yıldızlar, kupalar ve üzerinde "yeni" yazan alevler gibi teknikler ve işaretçiler geliştirmiştir. Bu noktada sayılar önemlidir ve romantik yaşamın ortaya serilme biçimlerini önemli ölçüde değiştirdikleri görülmektedir. 20. yüzyılın sonunda ekonomik üretim alanında olduğu gibi romantik ilişkiler dünyasındaki insanlar da günümüzde sayıca çok daha fazla ve hızlı romantik "üretim," değiş tokuş ve tüketim ile nasıl başa çıkabileceklerini bilme sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Örneğin etkileşimlerin sayıca çok olması nedeniyle birçok kullanıcı ilgilendikleri herkese aynı standart mesajı gönderir ve böylece de tüm süreç telemarketing sürecine benzer bir hale gelir. İnternet üzerinden flört hakkındaki bir el kitabından bir örneğe yer verecek olursak, "Alex'in adayların nereli olduğu, mesleği ve okuduğu üniversite gibi bilgileri içeren bir listesi bile var ve böylece herhangi bir çağrıyı yanıtlamadan önce bilgilerini tazeleyebiliyor."[14]

Görüşmelerin sayıları ve sıklıkları nedeniyle konuşma ve görüşmelerin senaryolaşmış bir hale gelmesi kaçınılmazdır; görüştüğümüz birçok kişi internet flörtleriyle görüşmeleri sırasında aynı soruları sık sık sordukları ve aynı şakaları tekrar tekrar yaptıklarını ifade ediyor. Bu görüşmeleri in-

14 Katz, *I Can't Believe I'm Buying This Book*, s. 108.

ternet günlüğünde anlatan daha önce bahsettiğimiz Artemis şöyle yazıyor:

> Ritüelleri çok iyi biliyorum. Tanışma randevuları için neredeyse bir "üniformam" var. Döneme göre oluyor – her döneme ve her mevsime bir üniforma. Genellikle kot pantolon ve güzel bir tişört tercih ediyorum, kendimi iyi hissetmen ve fiziksel olarak kendimi nasıl güzel gördüğüm bakımından... Çoğu kez hiçbir beklentim olmuyor ve *pek de heyecanlanmıyorum*. Neler olacağını tam tamına biliyorum.

Alışıldık şekilde tekrarlandığında etkileşimlerin sayısı aktörleri, yorgun ve bilinçli bir ironiyle izlenen oldukça hızlı ve sınırlı bir jest dağarcığına ve kelimelere dayanmaya zorlar. Bunun nedeni aşık olmak ile ilgili geleneksel olarak aldığımız zevklerin çoğunun yenilik, değişiklik ve heyecan sağlayan kıtlık ekonomisi ile ilgili olmasıdır.

Öte yandan internete hakim olan ruh, kişinin seçim yapmasını ve seçeneklerini mümkün olan en yüksek düzeye çıkarmasını gerektiren ve maliyet-fayda ve verimlilik tekniklerini kullanmaya mecbur olduğu bolluk ekonomisi ruhudur. Bu, flört sitelerindeki yeni bir gelişme olup hızlı eşleştirme adı verilen yeni bir internet flörtü biçiminde açıkça görülebilmektedir: match.com hızlı eşleştirmenin reklamını şu şekilde yapıyor: "Online hızlı eşleştirme bölgenizde online olan bekarlarla evinizden, ofisinizden ya da dizüstü bilgisayarınızdan istediğiniz zaman flört etmenin yeni ve heyecanlı bir yoludur. Görüşme yapacağınız her bir kişinin fotoğrafını ve profilini telefonda dört dakika süreyle canlı görüşme yapmadan önce göreceksiniz." Kişiden önceden belirlenmiş zaman çizelgesindeki seans listesinden bir seçim yapması isteniyor; örneğin 6 Ekim Pazar saat 6. Bu seanslar aslına bakılırsa pazarlama nişlerine benzer: Bunlara örnek olarak "Musevi bekarlar", "Evlilik Akıllı", "Katolik Be-

karlar", "Yeni Boşanmışlar", "Seyahat Severler", "Outdoor Severler", "Fitness Tutkunları" vb. verilebilir. Bir niş seçildiğinde altı kişiyle tam olarak dörder dakikalık görüşmelerinizi yapmak amacıyla belirli bir gün ve saat için kayıt oluyorsunuz. Burada bilgisayar kişilerin görüşme sırasında sesli olarak ve gönderilen fotoğraf aracılığıyla etkileşim kurmalarını sağlayarak canlı etkileşimi mümkün olduğunca taklit etmeye çalışır. Siz biriyle konuşurken ekranda işleyen bir saat yer alır. Dört dakika sona erdiğinde bağlantı otomatik olarak kesilir. Sonrasında üç kategoriden oluşan, "evet", "hayır", "belki" cevaplarıyla bir "puan kartı" doldurmanız istenir. Sonrasında ise altı adet sanal flört sona erene dek aynı şekilde diğer adaylara sıra gelir.

Hızlı eşleştirme kullanıcı kitlesini oldukça kusursuz bir biçimde hedef alıp etkileşimi kurallara bağlı ve kısa bir zaman çerçevesinde sınırlandırarak zamanı ve verimliliği mümkün olduğunca arttırma arzusundan ortaya çıkar. Bu, Ben Agger'ın "hızlı kapitalizm" adını verdiği kavrama kusursuz bir örnektir; söz konusu kavramın iki özelliği vardır: Birincisi kapitalist teknoloji zamanı sıkıştırarak ekonomik verimliliği arttırma eğilimindedir; ikincisi kapitalizm sınırları bulanıklaştırma ve insanları kişisel alan ve zamandan mahrum etme eğilimindedir. Teknoloji ve meta, zaman ve alanı sömürgeleştirdiğinden hızlı kapitalizmde bu iki özellik adeta iç içe geçmiştir.[15]

İnternet teknolojisi iki temel kültürel mantığı ya da kişiye destek ve yardım sağlama yöntemini birleştirir: Psikoloji ve tüketicilik.* Tüketicilik ve psikoloji mantığını kullanıp

15 Agger, Ben, 2004, *Speeding up Fast Capitalism: Cultures, Jobs, Families, Schools, Bodies*, Boulder, CO: Paradigm, s. 1-5.

(*) Tüketicilik: Hizmet veya ürünlerin giderek daha fazla miktarlarda satın alınması için sistematik arzu ve teşvik yaratmaya dayanan sosyal ve ekonomik bir düzen. Günümüzde kapitalist ekonominin varlığını devam ettirmesinin birincil dayanağı olarak görülmektedir – ç.n.

buna dayandıran internet, kişinin kendisi için bulabileceğinin (ekonomik ve psikolojik açıdan) en iyisini alma arzusunu radikalleştirir. Daha açıkça ifade etmek gerekirse, psikolojik kategoriler romantik görüşmeleri gitgide daralan, tanımlayıcı ve rafineleştirici zevkleri tüketim mantığına dahil etmek için kullanılmıştır. Tüketicilik burada kişinin alabileceği (romantik) teklifin kalitesini arttırmak için devreye konmuştur. Bir internet flörtü el kitabında ifade edildiği gibi, "Daha fazla deneyim sahibi oldukça zevkleriniz daha rafine hale gelecek ve daha az insanı değerlendirmeye almak için istekli olacaksınız."[16] Buna örnek olarak yine daha önce bahsettiğimiz Artemis isimli kadın verilebilir. "Var olmayan ama son derece belirli birini, bir şeyi arıyorum. Parlak bir zekası olmalı, özellikle de bilimsel alanda. Ancak komplike biri olmalı, ki bunu hem bilgilerinde hem de anında mesajlaşma sırasında görebilirim. Kendisini yazdıklarıyla kanıtlaması gerekli." Tüketici kültürü mantığıyla paralel olarak teknoloji, beğenilerin giderek daha fazla tanımlanmasına ve rafine hale gelmesine imkân verir ve hatta teşvik eder. Sabit olan ihtiyaçların aksine rafinelik doğası gereği tutarsız ve değişkendir, çünkü en iyi gurmesinin bile daha iyisi bulunabilir. Flört alanında ise rafinelik sürecinin önemli bir anlamı vardır: Partner arayışı doğası gereği tutarsız ve değişken hale gelir – rafine olmak demek tamamen, kişinin piyasadaki konumunu geliştirmek ve iyileştirmek için yollar aramasıdır.

Burada iki örneği ele almama izin verin. Bunlardan ilki 41 yaşında New York'da yaşayan bilgisayar yazılımı tasarımcısı Bruce:

> *Görüşmeci*: İlginizi çekebilecek profilleri incelerken o kişiyle iletişime geçmeye tam olarak nasıl karar veriyorsunuz? Demek istediğim, diyelim ki göz attığınız profiller-

16 Katz, *I Can't Believe I'm Buying This Book*, s. 103.

den birinde çekici bir kadına rastladınız ancak tercih ettiğiniz türde bir mesleğe ya da eğitime sahip olduğu tam olarak söylenemez, ne yaparsınız? Onunla iletişime geçer misiniz?

Bruce: Hayır. O kadar çok seçenek var ki, daha önce de dediğim gibi, sınırsız sayıda seçenek var, neden uğraşayım ki? Sadece isteklerime tam anlamıyla uyanlarla görüşürüm.

İkinci örnek olarak birkaç yıldır internette olan ve uzun aylar yoğun bir şekilde kullandıktan sonra gitgide inancını yitiren 27 yaşındaki İsrailli bilgisayar programcısı Avi verilebilir. İnternetteki sorunun insanların, kendi ifadesiyle "liglerinin çok üstünde" olan, kendilerinden daha değerli kişiler için güçlü bir tutku beslemeleri olduğunu düşünüyor. İnsanlar kendilerine benzeyen kişilere razı olmak istemiyor. Aksine liglerinin çok üstünde olan birçok kişiyi yakından görebildiklerinden ve internet bu kişilerin kolayca ulaşılabilir olduğu yanılsamasına yol açtığından, elde edebilecekleri kişilere değil bu insanlara özlem duyarlar. Avi şöyle ekliyor, bir kadın bir erkekle ilgilendiğinde bu durum kadını otomatik olarak şüpheli durumuna sokar ve erkeğin duyduğu ilgiye ve arzuya ket vurmasına sebep olur. Çünkü, diyor Avi, adam bu noktada kendisinin kadına göre daha üst bir ligde olduğu sonucuna varır. Bir diğer deyişle Avi insanların elde edebileceklerinin en iyisini aradıklarını ve bu süreçte beğenilerini ve zevklerini rafine ettiklerini ve aslında daha iyisini bulabileceklerine inandıkları bir teklifi kabul etmeyi reddettiklerini iddia eder. İnternetin böylesi bir pazarlık sürecini benzeri görülmemiş bir şekilde mümkün kılmasının nedeni basittir: Kişi aslında potansiyel partner piyasasını gözünde canlandırır. Halbuki gerçek dünyada partner piyasası sanaldır –hiçbir şekilde görünmez, sadece var olduğu varsayılır ve gizlidir– internette piyasa gerçektir ve kelimenin ilk anlamını taşır niteliktedir; sanal değildir çün-

kü internet kullanıcıları aslında potansiyel partner piyasasını görebilir.

İlginçtir ki internet üzerinden flörtün, görüşmeleri ekonomik işlemler haline dönüştürmesi birçok kullanıcıda görülür. Ekonomik metaforlar ve benzerlikler internet etkileşimlerini izleyen internet dışındaki görüşmelerde oldukça yaygındır. İsrail ve ABD'de görüşme yaptığım kişilerin hepsi değilse de büyük çoğunluğu biriyle görüşmenin "kendilerini pazarlamayı" ve dönüşümlü olarak görüşen ve görüşülen oldukları bir iş görüşmesindeymiş gibi rol yapmayı gerektirdiğini ifade etti. Örneğin Galia şöyle diyor:

Görüşmeci: Daha önce bir internet flört sitesi kullandınız mı?

Galia: Maalesef evet.

Gör: Belli ki çok da hoşunuza gitmemiş.

Galia: Hayır, hayır, siteyle ilgili bir şey değil. Katlanamadığım şey flört kısmı. Bakın, oldukça sosyal ve dışa dönük biriyim. İnsanlarla konuşmak benim için hiç de sorun değil. Ama burada satış için dil dökmelisiniz; kendinizi en iyi şekilde sunmanız, karşıdakinin nasıl biri olduğunu anlamak için çabuk bir şekilde konuşmanız gerekiyor. Karşınızdaki insanın gerçekten kim olduğunu bilmeden, hedef kitlenizi bilmeden kendinizi en iyi şekilde satmanız gerekiyor.

Gör: "Satış için dil dökmek" derken neyi kastediyorsunuz?

Galia: Temelde kendinizi satmalısınız. Bunda sorun yaşadığımdan değil ama bunu yapmak zorunda olduğunuz gerçeğiyle yüzleşmeniz gerekiyor. Çünkü görüşmenin, o sohbetin tek amacı var, o da bir çift olarak "birbirimizi tekrar görmek istiyor muyuz?"

Gör: Kendinizi nasıl satıyorsunuz?

Galia: Aslında son derece içi dışı bir biriyim. Ama [bu görüşmelerde] bolca gülümsüyor, çok çok ama çok sevimli biri oluyorum, hiçbir uç düşünceden bahsetmiyorum, ki uç düşüncelerim olmasına ve uçlarda biri olmama rağmen.

Gör: Peki bu süreçten neden hoşlanmıyorsunuz?

Galia: Sanırım burada önemli bir unsuru gözden kaçırdım ve kaçırıyorum. Flört etmekten hoşlanmıyorum, bu tür bir flörtten. % 99 durumda keyif almıyorum. Bunu yapıyorum çünkü biriyle görüşmeyi gerçekten istiyorum ve çünkü yalnız olmaktan bıktım. Ama bu kadar insanla görüşmekten, aynı şakaları yapmaktan, aynı soruları sormaktan, yüzüme yapıştırdığım gülümsemeden de bıkıyorum.

Burada yeni bir şey söz konusudur. Internet, partner arayışını bir piyasa olarak yapılandırır ya da daha açık bir dille partner arayışını ekonomik bir işlem formunda biçimlendirir: Kişiyi arz ve talep yasalarının yönettiği değişken bir piyasada başkalarıyla rekabet eden ambalajlı bir ürüne dönüştürür; görüşmeyi az çok sabit ve istikrarlı tercihler serisinin bir sonucu haline getirir; arayış sürecini verimlilik sorunuyla kısıtlar; görüşmeleri piyasa nişlerine dönüştürür; profillere (yani kişilere) sabit bir ekonomik değer (az ya da çok) atfeder ve insanların bu şekilde yapılandırılmış bir piyasadaki değerleri hakkında kaygılanmalarına ve bu piyasadaki konumlarını daha iyi hale getirmek için istek duymalarına neden olur. Sonuç olarak insanları arayışlarının kar-zarar yönleri açısından, hem zaman açısından hem de buldukları kişinin vasıflarını mümkün olduğunca arttırmak istemeleri bakımından bir hayli bilinçli hale getirir. Arayışın bu özelliklerinin birçok katılımcı tarafından belirsiz de olsa muhakkak hissedildiği söylenebilir. Aslına bakılırsa şimdiye dek alıntıladığım görüşmelerin bir bıkkınlık ve sinizm, başka birçok görüşmede de çoğunlukla egemen üslup olan sinizm, karışı-

mı içerdiğine de dikkat çekmek isterim. Filozof Stanley Cavell'in ortaya attığı iddianın izinden giderek diyebilirim ki üslup oldukça önemlidir çünkü deneyimin genel duygusal düzeninin önemine işaret eder. Bu sinizm romantizmin geleneksel kültüründen radikal bir kopuşa damgasını vurur ve görüşmelerin sayıca çok olması, internet flört sitelerine hakim olan piyasa düzeni ve kültürün ürettiği rutinleşmenin bir etkisidir. Sinizm bilincin niteliğinden ve özellikle geç kapitalist toplumlarda geçerli olan eylemden ortaya çıkan belirli bir his yapısıdır. Adorno çağdaş kültürde tüketicilerin reklamı yapılan ürünleri, iç yüzünü *görmelerine* rağmen, satın almaya ve kullanmaya mecbur olduklarını hissettiklerini iddia ederken aklında olan şeyin tam da sinizm olduğuna inanıyorum. Bir şeyin iç yüzünü görmek ve itaat etmek, der Adorno, geç kapitalist toplumlarda tüketici ürünlerini kullanmaya egemen olan durumdur. Sinizm kişinin iç yüzünü gördüğü ancak buna rağmen aynı şeyi tekrar tekrar yapmaya mecbur hissettiği durumlarda olasılıkla kullandığı üsluptur. Kişinin bir şeyi "iç yüzünü görmesi"ne rağmen "yapması" dürtüsü, Žižek'in ifadesiyle, "bilgiden yana bir yanılgı değildir, gerçekliğin kendisinde var olan, insanların yaptığı şeylerdedir,"[17] düşüncesine işaret eder.

Dolayısıyla bu noktada 19. ve 20. yüzyılın büyük bölümünün ayırt edici özelliği olan aşk ve romantizm kültüründen radikal bir kopuş söz konusudur. İnsanların "ilk görüşte aşk"ı[18] anlamlandırırken kullandıkları kültürel kategorilerle ilgili çalışmalarında Schurmans ve Dominicé, yüz elli kişiyle yapılan derin görüşmelere dayanarak, *le coup de foudre* kavramının (ilk görüşte aşk, Fransızcada kelime anlamı "yıl-

17 Žižek, Slavoj, 1989, *The Sublime Object of Ideology*, Verso: London, s. 32.

18 Schurmans, Marie-Noëlle ve Loraine Dominicé, 1997, *Le Coup de Foudre Amoureux: essai de sociologie compréhensive*, Paris: Presses Universitaires de France.

dırım") tekrarlanan birkaç özellik içerdiğini öne sürer: Kişinin yaşamında zorla ve ansızın baş gösteren benzersiz bir olaydır; açıklaması güçtür ve anlaşılmazdır; ilk karşılaşmanın hemen sonrasında harekete geçer ve dolayısıyla diyebilirim ki karşıdaki insan hakkındaki herhangi bir bilişsel bilgiye ya da bilgi birikimine dayandığı söylenemez. Kişinin günlük yaşamını altüst eder ve ruhun derin bir kargaşası şeklinde faaliyet gösterir. Kullanılan metaforlar sıcaklık, mıknatıs, gök gürültüsü, elektrik ile ilişkilidir ve hepsi de yoğun, ezici ve baskın bir güce işaret eder. Ve bence internet bu tür bir aşk geleneğinden radikal bir ayrılışa damgasını vurur.

Romantik aşk kendiliğindenlik ideolojisiyle ifade edilirken internet; kişinin isteği, bilinci ve beklentisi dışında yaşamında gerçekleşen bir patlama biçimindeki aşk düşüncesiyle çelişen akılcı bir partner seçimi durumunu gerektirir. İkinci olarak geleneksel romantik aşk –çoğunlukla iki fiziksel, cismani bedenin varlığıyla kışkırtılan– cinsel çekimle derinlemesine bağlantılıyken internet bedenden kopuk bir metinsel etkileşime dayalıdır. Sonuç olarak da internette akılcı bir arayışın, geleneksel fiziksel çekime gerek zaman gerekse yaklaşım açısından üstünlük sağladığı söylenebilir. Üçüncüsü, romantik aşk önyargısızlık ve nesnellik yani araçsal eylem alanı ile his ve duygu alanı arasında tam bir bölünmeyi gerektirir. İnternet teknolojisi, kişilerin şekillendirilmiş bir piyasada kendilerine ve başkalarına atfettikleri "değer"lere büyük önem yükleyerek romantik etkileşimlerin araçsallaşmasını arttırır. Aşk akıl dışıdır; bununla kastedilen, karşıdaki insanın gerçek aşkı olduğunu bilmek için kişinin bilişsel ya da deneysel bir bilgiye gereksinimi olmadığıdır. Öte yandan internet başkası hakkındaki bilişsel bilginin, zaman ve önem açısından, kişinin duygularından önce ve üstün gelmesine neden olur. Son olarak romantik aşk kavramına çoğunlukla sevilen kişinin eşsiz olduğu düşünce-

si eşlik eder. Özel olma, romantik tutkuya hakim olan kıtlık ekonomisi için gereklidir. Öte yandan eğer ki internetin bir ruhu olduğundan söz edilebilirse o da bolluk ve değiştirilebilirlik ruhudur. Çünkü internet üzerinden flört romantik etkileşimler dünyasına bolluk ekonomisi, sınırsız tercih, verimlilik, akılcılaştırma, seçmeli hedef belirleme ve standartlaştırmaya dayanan kitle tüketim ilkelerini sokmuştur.

Açıkça görülüyor ki romantik anlayışta önemli ve büyük bir değişime tanıklık etmekteyiz. Hatta *Consuming the Romantic Utopia* (Romantik Ütopyanın Tüketimi) kitabımda değindiğim durumdan niteliksel bir atılım olduğu görülmektedir. Söz konusu kitapta tüketim kapitalizminin aşkın kilit deneyimlerini yok etmekten çok alevlendirdiği bir durum betimlemesi yapmıştım. "Eğlence" isteği, yeni cinsel özgürlük biçimlerini tecrübe etme arzusu ve duygusal yakınlık arayışı eğlence endüstrisinde romantik hisleri tüketici deneyiminden ayırt etmenin zorlaştığı noktaya dek sistematik olarak işlenmişti ve bu nedenle, orada da ifade ettiğim gibi, metalar dünyasının duygu dünyasını bozduğuna ve yozlaştırdığına ihtimal vermedik. Burada ifade ettiğim durum niteliksel olarak farklıdır. Romantik ilişkiler sadece piyasa içinde düzenlenmekle kalmaz, aynı zamanda imalat sürecinde üretilen hızlı, etkin ve çokça tüketilecek metalar haline dönüştürülür. Bunun sonucu olarak da duyguların kelime dağarcığı artık piyasa tarafından daha özellikli bir şekilde belirlenir.

Bir açıdan internet sitesi tasarımcıları Adorno ve Horkheimer gibi eleştirel kuramcıların vahamet tanımını okumuş ve harfi harfine uygulamış gibi görünmektedir. Akılcılaştırma, araçsallaştırma, tümyönetim, şeyleştirme, fetişleştirme, metalaştırma ve Heidegger'ın "çerçeveleme" kavramı topladığım verilerde bariz şekilde öne çıkıyordu. İnternet, duyguların ve aşkın akılcılaştırılması sürecini eleştirel kuramcıların hayal bile etmediği seviyelere getirmiş gibi görünüyor.

Ancak bu eleştiri ne kadar cazip ve aşikar da olsa buna karşı koymak istiyorum. Özellikle de "saf eleştiri" paradigması dediğim şeye karşı koymak istiyorum. Daha önce *Oprah Winfrey and the Glamour of Misery* (Oprah Winfrey ve Acının İhtişamı) adlı kitabımda da kullanmış olduğum terim ve argümanları burada da kullandığım için beni affedeceğinizi umuyorum. Bu konudaki fikrimi değiştirmek için herhangi bir neden olmadığından ifadeleri de değiştirmiyorum.[19]

Geleneksel eleştiri, özellikle de kültürel çalışmalar alanında kullanıldığını sıkça gördüğüm tür, "saflık özlemi" demeyi önerdiğim kavramla tanımlanır. Aslına bakılırsa birçok kültürel eleştirmenin kültüre ciddi bir önem vermesinin nedeni kültürü güzellik, ahlâk ve siyasal ideallerini ifade edebileceğimiz (ve etmemiz gereken) bir alan olarak görmeleridir.

Saf eleştiri, kültürü siyasi alan altında sınıflandırır ve bu yüzden de büyük ölçüde kültürün ya özgürleştirdiği ya da baskıladığı, "işe yaramaz" ya da "hazine" olarak ortaya koyduğu bir durum yaratır ki bu da sonraki aşamalarda kültür analizimizi güçsüzleştirmekle tehdit eder. Güçsüzleştiricidir çünkü Barbara Johnson'ın ifadesiyle, eleştiri "Şaşkınlık; ... birinin ya da bir şeyin sizi şaşırtması ve 'Dur bir dakika, konuşmak istiyorum.' demesi için yer bırakmalıdır."[20] Kültürel metinlerin ve uygulamaların bizi şaşırtması için net bir siyasi görüş ya da dünyayla ilgili manevi bir duruş sağlama becerilerini (ya da yetersizliklerini) önemsizleştirmeye son vermeliyiz.

---

19 Eleştiri hakkındaki görüşler, kitabın 8. Bölümüne dayanmakta ya da doğrudan alıntılar içermektedir: *Oprah Winfrey and the Glamour of Misery*, 2003, New York: Columbia University Press.

20 Salusinszky, I. ve J. Derrida, 1987, *Criticism in Society: Interviews with Jacques Derrida, Northrop Frye, Harold Bloom, Geoffrey Hartman, Frank Kermode, Edward Said, Barbara Johnson, Frank Lentricchia, and Hillis Miller*, New York: Methuen, s. 159.

Saf eleştirinin ikinci dezavantajı da çoğunlukla talep ettiği şeyin *bütünsel* bir bakış açısı olmasıdır: Belirli bir kültürel uygulamanın (televizyon programı, internet teknolojisi, vs.) zararlı olduğunu, örneğin, azınlıklar ya da kadınlar açısından, iddia ettiğimde bu iddiayı ekonomik, politik ve domestik sosyal alanların bakış açısından yapmış olurum. Diğer bir deyişle bu eleştiri bir alanın (kültürel) başka alanları (ekonomik, politik ve domestik) hem yansıttığı hem de şekillendirdiği ve eleştirinin bu alanlarla yapısal olarak daha derin bir toplumsal mantık aracılığıyla işlevsel ve diyalektik açıdan ilişkili olduğu varsayılarak yapılır. Kültürün tüm toplumsal alanların bakış açısından analiz edilmesi gerektiği ve kültür toplum için neyse parçanın da bütün için o olduğu varsayımı, eleştirel kuramın temel taşıdır.

Ne var ki ben sosyal alanlar arasında hiçbir doğrudan bağ olmadığını ve birbirlerini net olarak yansıtmadıklarını ileri sürüyorum. Bu demek oluyor ki sembollerin ve değerlerin sosyal, politik ve ekonomik alanlarda nasıl "davranacağını" önceden ya da çıkarımsal olarak bilmemiz mümkün değildir. Bunun nedeni aslında Max Weber'in ustaca analiz ettiği meşhur amaçlanmamış etkiler sorunudur: Bir alanda (örneğin din) ortaya çıkan davranış ilkeleri, fikirler ve değerler bir başka alanda (örneğin ekonomi) başlangıçta amaçlanandan oldukça farklı bir şeye neden olabilir. Daha basitçe ifade etmek gerekirse, bir alanda geri kalan (örneğin ekonomik) bir diğerinde (örneğin kültürel) gelişim gösterebilir.[21]

Kültürel analizi politik eleştiriye dayandırmaktaki üçüncü bir sorun da şudur: Kültür ve siyaset, dili farklı şekiller-

21 Birçok örnekten birini verecek olursak: Yüzyılın sonunda giderek artan tüketici taleplerini karşılamak konusunda endişeli olan kapitalistler, erkek meslektaşlarına kıyasla çok daha düşük ücretlerle kadın çalışanları işe aldılar. Bu pervasız ekonomik eşitsizlik feminist harekete büyük güç sağladı. Bkz. Hobsbawm, Eric J., 1987, *The Age of the Empire, 1875-1914*, New York: Pantheon Books.

de kullandığından birbirleriyle çatışmaları kaçınılmaz olacaktır. Bir politikacının "gerçeklik" karşısında belirli bir tavır alarak yolların inşa edildiği ve savaşların yapıldığı praksis alanına atıfta bulunarak dili göndergesel bir şekilde kullanması gerekir (örneğin bir politikacı vergileri düşürmek mi yoksa arttırmak mı yanlısı olduğunu açıkça ortaya koymalıdır). Öte yandan bir şiir ya da filmin ne gerçekliğe gönderme yapması gerekir ne de bu gerçekliği çarpıtmaktan sorumlu tutulabilirler. Aslına bakılırsa bir şiir ya da filmin yaptığı sadece budur; aynı anda birbirine zıt iki şey söyler (örneğin bireyi ve toplumu, sevgi ve görevi över vb.) ve iletişimin kurallarını çiğnemekten sorumlu tutulamazlar. Dahası bir politikacının doğruyu söylemesi ve geçerli iddialarda bulunması gerekirken (bir politikacı elbette ki yalan söyleyebilir ya da yanlış yapabilir ancak bunlardan dolayı her zaman sorumlu tutulacaktır) bir şiir ya da film doğruculuğa kulak asmaz. Bir filmi fazla gerçekçi olmakla ya da yeterince gerçekçi olmamakla eleştirebiliriz, ne var ki bir filmi ya da romanı "yalancılık" nedeniyle ya da enflasyon veya işsizliği yeterince iyi yansıtmamakla eleştirmek çok da mantıklı değildir. Aynı sebeple politik kıstasları popüler kültürü değerlendirmek için kullanmak göründüğü kadar basit ve kolay değildir; bunun da nedeni popüler metinlerin çoğunlukla bilinçli ve kasıtlı olarak çokanlamlı ve belirsizlikler içeren, ironik, dönüşlü, kendisiyle çelişen ve paradoksal olmasıdır. Tüm bunlar, diğer kültürel oluşumlarda olduğu gibi televizyonun özellikleridir ve sonrasında politik alanın sınırlarını, en azından geleneksel anlamda, aşarlar.[22] Kültürün sosyal ilişkilerimizin bir uzantısı olduğu şüphe götürmez olsa da

22 Bu Nussbaum'un, Dworkin ve McKinnon ile tartışmasında savunduğu görüştür. Bkz. "Objectification" Nussbaum, Martha C., 1999, *Sex and Social Justice*, New York: Oxford University Press. "Objectification" makalesinin önceki yayını Martha C. Nussbaum, 1995, "Objectification," *Philosophy and Public Affairs* sayı 24 (4) s. 249-91.

–sistematik sessizlikleri, kapanışları ve muhalefet ile– tamamıyla siyaset altında ele alınması ve sınıflandırılması mümkün değildir.

Kültürü siyaset altında sınıflandırma hususundaki diğer bir sorun da şudur: Siyaset, giderek daha savunulamaz hale gelen kültürel bir demokrasinin hüküm sürdüğü bir çağda, eleştiriyi çoğunlukla tanrısal bir uzaklığa mahkum eder. Adorno'nun caz müziği reddetmesi, kültürün kaynaklandığı somut deneyim ve anlamlardan radikal (ve hatalı) olarak kopuşunun en ünlü örneklerinden biridir. Eleştiri tanrısal saflıktan uzaklaştığında ve sıradan aktörlerin somut kültürel uygulamalarının derin bir anlayışına dayandırıldığında en etkin haline ulaşır. Bu kaçınılmaz olarak saflık ile bir "uzlaşma"yı zorunlu kılar. Ancak bu uzlaşma, ister tercihen isterse zorunluluktan olsun, kişilerin eleştirdiği son derece metalaştırılmış bir arenada bulunmaya mahkum olduğu geç kapitalizm çağında çağdaş kültürün eleştirisi giderek daha gerekli bir hal almaktadır. Kapitalizmi eleştiren ancak bununla birlikte kapitalizmin menzilinin dışında "bir yerlerde" yer alan 19.yüzyıl aydınının aksine, kapitalist kurumların ve organizasyonların kuşatmasının dışında çok az sayıda çağdaş eleştirmen bulunabilir. Bu, kapitalizmin tüm sosyal alanlar üzerindeki egemenliğini kabul etmeye boyun eğmemiz gerektiği anlamına gelmez. Ancak karşı durmak istediğimiz piyasa güçleri kadar marifetli yorumlama ve açıklama stratejileri geliştirmemiz gerektiğini gösterir. Güçlü eleştiri, nesnesi hakkında ayrıntılı bir anlayış sahibi olandır. Dolayısıyla düşüncem, vurgulamak isterim ki eleştiriyi bertaraf etmek değil, kültürün belirli bir gündemi (eşitlik, özgürleşme ya da görünürlük) teşvik ettiği (ya da etmediği) "yöntem hesaplaması" haline gelmemiş bir eleştiri üzerinde çalışmaktır.

Aslına bakılırsa bu öneri, yöntemi içkin eleştiri olan "bir nesnenin kavramsal ilkeleri ve normları ile başlayıp dolaylı

anlamlarını ve sonuçlarını gözler önüne seren" eleştirel kuramın hedefleriyle de uyum içindedir. David Held'in ortaya koyduğu gibi eleştiri, tabiri caizse "İçeriden ve kaçınılması gereken ümitlerden, dolayısıyla, değerlendirilecek nesnenin kavramlarının dayattığı ilgili olmayan, konu dışı kriterlerin yükümlülüklerinden ileri gelir."[23] Ne yazık ki eleştirel kuramın bu anlayışı ne yeterince önemsenmiş ne de Adorno'nun kendisince her zaman uygulamaya konmuştur.

"İçkin eleştiri"nin en iyi modelini düşündürücü *Spheres of Justice*[24] (Adalet Alanları) kitabında farklı sosyal alanlara (örneğin aile ya da piyasa) farklı adalet ilkeleri uygulamamız gerektiğini iddia eden siyaset filozofu Michael Walzer geliştirmiştir. Bunun nedeni şudur: Her bir alanda farklı şekilde paylaştırılması gereken farklı çeşitlerde ürünler (örneğin aşk ya da para) söz konusudur. Walzer, adalet "alanları" kavramını son derece başarılı bir şekilde öne sürmüş yani farklı sosyal alanlarda neyin değerli olduğunu ve o mallara erişmek için kaynakların adilane bir şekilde nasıl paylaştırılacağına değinmiştir. Walzer, sonraki iki kitabı *The Company of Critics*[25] (Eleştirmenler Şirketi) ve *Interpretation and Social Criticism*'de[26] (Yorum ve Sosyal Eleştiri), *Spheres of Justice* (Adalet Alanları) kitabındaki argümanını eleştiri eylemi için de kullanmış ve kültürel bir uygulamayı eleştirmek için kültür eleştirmeninin eleştirdiği toplumda (ya da sosyal alanda) geçerli olan manevi kriterleri kullanması gerektiğini savunmuştur. Diğer bir deyişle Walzer, eleştirmenin manevi değerlendirmesinin eleştirilen nesnenin değerlendirmesi-

23 Held, D., 1980, *Introduction to Critical Theory: Horkheimer to Habermas*. Berkeley: University of California Press, s. 183-4.

24 Walzer, M., 1983, *Spheres of Justice*, New York: Basic Books.

25 Walzer, M., 1988, *The Company of Critics: Social Criticism in the Twentieth Century*, London: Peter Halban.

26 Walzer, M., 1987, *Interpretation and Social Criticism*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

ne ve manevi kriter ilkelerine derinden bağlı olması gerektiğini öne sürer. Benzer şekilde ben de analiz ettiğimiz nesnenin geleneklerine, kriterlerine ve anlamlarına mümkün olduğunca içsel değerlendirme kriterleri geliştirmemiz gerektiğini öne sürüyorum. Sosyal uygulamalara bu tür bir yaklaşımı "saf olmayan eleştiri", insanların kendi arzularını ve ihtiyaçlarını –bize göre ne kadar itici olursa olsun– daha ileri götürmesini sağlayan uygulamalar ile insanları hedeflerine erişmekten açıkça alıkoyan uygulamalar arasındaki ince çizgiyi çiğnemeye çalışan bir eleştiri türü olarak adlandırmak istiyorum. Önerim, bir bakıma Latour ve Callon'ın metodolojisini[27] andırır niteliktedir: Rekabet halinde olan bilimsel teorileri, kazananları ve kaybedenleri bildiğimizi farz etmeksizin analiz etmemiz gerektiğini öne sürdükleri gibi, ben de toplumsal olanı, özgürleştirici ya da baskılayıcı mı olduğunu önceden bildiğimizi varsaymadan ve bunların ciddi bir bağlamsal anlayıştan doğduklarını düşünerek analiz etmemiz gerektiğini öne sürüyorum.

Fantezi ve hayal kırıklığı

Eleştirilerime araştırma için görüşme yaptığım kişilerin ortaya koyduğu ve internet üzerinden flört hakkındaki el kitaplarında tartışılan başlıca sorundan başlamama izin verin: Hayal kırıklığı sorunu. İnternetteki flört sitelerinin sunduğu seçenek bolluğuna karşın araştırmam için görüştüğüm birçok kişi tekrarlanan bir hayal kırıklığı duygusundan bahsediyor. Anlatılan tipik senaryo karşımıza şöyle çıkıyor: Potansiyel partner listesine göz atıyorsunuz (ya da birinden e-ileti alıyorsunuz) ve kişinin fotoğrafına ve profiline dayanarak e-ileti yo-

27 Latour, Bruno, 1988, *The Pasteurization of France*. Cambridge, MA: Harvard University Press; Callon, Michel, 1986, "Some Elements of a Sociology of Education," John Law (yay.), *Power, Action and Belief* içinde, London: Routledge & Kegan Paul, s. 196-233.

luyla karşılıklı haberleşmeye karar veriyorsunuz. Eğer herhangi bir sorun çıkmazsa müstakbel flörtünüz hakkında hayaller kurmaya başlıyorsunuz. Bu duygular bir telefon görüşmesine rehberlik ediyor. Görüşme yaptığım kişilerin tamamı değilse bile bir çoğu konuştukları kişinin sesinden hoşlandıklarında o kişi için oldukça güçlü hisler geliştirdiklerini ifade ediyor ve bu da hayal gücünün duyguları oluşturma kapasitesinde kendi başına yeterli olabileceğini ortaya koyuyor.

Telefon görüşmesi de iyi gittiği taktirde bir sonraki adım, birçok insanın ciddi bir hayal kırıklığı yaşadığı nokta olan gerçek buluşma olabilir. Bu sorun o kadar yaygındır ki internet flörtü el kitaplarından birinde "Fotoğraf Şoku İçin Hazırlıklı Olmak" başlıklı bir bölüm bile var. Bu bölüm şöyle başlıyor: "Ses şokunun kötü olduğunu düşünüyorsanız fotoğraf şokunu yaşayana dek bekleyin. Neredeyse hiç kimse fotoğrafındaki haline benzemez ... site size kısa bir video izleme imkânı sunsa bile şaşıracaksınız."[28] Hatta bir sonraki bölümün adı ise şöyle, "Aşırı Hayal Kırıklığı Durumunda Davranış Tarzı Belirlemek."[29] Bunun kişinin kendisini abartılı bir şekilde sunmasının bir sonucu ya da kişinin makul olmayan ölçüde yüksek beklentileri ile kaçınılamaz surette sınırlı bir gerçeklik arasındaki farkın ve eşitsizliğin sonucu olduğunu söylemek sıradan bir açıklama olacaktır. İnternet teknolojisi belirgin biçimde modern olarak görülen bir deneyim boyutunu alevlendirir, yani kişinin beklentileri ile yaşadıkları arasındaki eşitsizlik. Hatta Koselleck[30] modernitenin gerçeklik ve özlem arasında giderek artan mesafe tarafından betimlendiğini savunmuştur.[31] Ancak ben bu id-

28 Silverstein ve Lasky, *Online Dating for Dummies*, s. 227.

29 *A.g.e.*

30 Habermas, Jürgen. 1990. *Moral Consciousness and Communicative Action*. Cambridge: Polity

31 Koselleck'in ifadesiyle: "İddiam şu ki modern zamanlarda deneyim ve beklenti arasındaki fark giderek açılmıştır; daha açık bir dille modernite başlangıç-

dianın yeterince analiz edilmediğini ve anlaşılmadığını düşünüyorum. Modern kültürün gerçekçi olmayan beklentiler yarattığını söylemek ne anlama gelir? Bunu tam olarak nasıl yapar? Ve beklentiler neden hayal kırıklığına uğramak zorundadır? Gerçek ve fantezi arasında nasıl bir ilişki söz konusudur ki gerçeklik bu derece ezici bir şekilde hayal kırıklığına uğrar?

Benim iddiam hayal gücü ya da kültürel ve kurumsal olarak düzenlenmiş fantezi konuşlanmasının, zihnin soyut ya da evrensel bir aktivitesi olmadığı yönündedir. Aksine, ilerleyen aşamalarda analiz edilmesi gereken kültürel bir forma sahiptir. *Imagined Communities** adlı tanınmış kitabında Benedict Anderson hayal kuran toplulukların hayal kurmalarının doğru ya da yanlış olmalarına göre değil *tarzlarına* göre farklılık gösterdiğini ileri sürerken bu iddiaya yakınlaşır. Benzer şekilde internetin alevlendirdiği ve neden olduğu türden bir hayal kurma ve imgelem, açığa kavuşturulmayı bekleyen kendine has bir tarza sahiptir.

İnternetteki flört sitelerinin ve bu sitelerce harekete geçirilen imgelem tarzının görüşmeleri bedenden bağımsız kılan, onları salt psikolojik olaylar haline dönüştüren ve nesnelliği metinselleştiren bir teknoloji bağlamında anlaşılması gerektiğini savunuyorum. Bu tarzı ve bedenden kopuk ve bağımsız olması ile bağlantısını çözmek için öncelikle tam tersini, bir başkasıyla yüz yüze, bedensel olarak görüşmenin neler içerdiğini analiz ederek başlamama izin verin.

Birincisi; Goffman, iki insan bir arada olduğunda iki tür bilgi değiş tokuşunda bulunduklarını öne sürer: Verdikleri ve "yaydıkları" bilgi. Goffman gerçek bir görüşmede can

ta beklentilerin kendilerini önceki tüm deneyimlerden ebediyen uzaklaştırdığı bir dönemden sonra yeni bir çağ olarak algılanmıştır" (Habermas, *Moral Consciousness* içinde, s. 12).

(*) *Hayali Cemaatler*, 2004, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınevi, 2004 – ç.n.

alıcı olan şeyin kişilerin özgürce verdiklerinden çok yaydıkları bilgi olduğunu iddia eder. Yaydıkları bilgi, deyim yerindeyse en iyi yönleriyle birlikte ve onlara rağmen bedenlerini nasıl kullandıklarına (ses, gözler, duruş, vs.) ciddi anlamda bağlıdır ve bu da karşılıklı etkileşimlerimizin çoğunun bilinçli olarak denetlediğimiz ve kontrol edemediğimiz şeyler arasındaki bir tür müzakere olduğunu öne sürer. Bir diğer deyişle eğer bedensel etkileşimler sırasında söylediklerimiz, kendimizi nasıl sunmak istediğimiz ve kontrol edemediğimiz şeyler arasında belirli bir fark ya da gecikme varsa bu, kendimiz hakkındaki en önemli şeyi kelimelerle izah etmeyi daha da güçleştirir ki karşımızdaki insan üzerinde en önemli etkiyi yapan da bizim farkında olmadığımız şeylerdir. Örneğin Michele, büyük bir şirkette çalışan genç bir kadın, internet flörtlerinden birini şöyle anlatıyor:

> *Michele*: Bir süre haberleştiğimiz ve sonra da görüşmeye karar verdiğimiz bir çocuk vardı. Kafeye gittim, tokalaştık ve anında anladım ki aradığım doğru kişi o değildi.
>
> *Gör*: Hemen mi anladınız?
>
> *Michele*: Evet, anında.
>
> *Gör*: Nasıl hemen anladınız?
>
> *Michele*: Elimi sıkmasından anladım. Fazlasıyla yumuşak ve aşırı duygusal bir tarzı vardı, gerçekten de sevmediğim bir tarz.

Michele bu adamın kişiliğini metonimi ile adamın neredeyse hiç farkında olmadığı küçük bir bedensel jest aracılığıyla –tokalaşma şeklinden– değerlendirmiştir. Bu bilinçli olmayan benlik kavramı, Freudcu bilinçdışından farklı olarak, bilişsel psikolog Timothy Wilson'ın çalışmasında daha da aydınlık kazandı. Wilson'a göre, "Insanların inşa edilmiş benliklerinin, bilinçli olmayan benlikleriyle az bir ben-

zerlik taşıdığına dair güçlü kanıtlar mevcuttur."[32] Bilinçli olmayan benlik, dünyaya verilen haklarında çok az bilgi sahibi olduğumuz ve üzerinde çok az güç kullanabildiğimiz otomatik tepkiler dizisinden oluşur. Bu, insanların kendilerini iyi tanımadıkları ve olasılıkla da tanıyamayacakları ve ne tür insanların kendilerini nasıl hissetmelerine neden olacağını tam olarak bilmedikleri anlamına gelir. Wilson'ın da ifade ettiği gibi, duygu durumumuzu anlama ve öngörme konusunda kötü olduğumuz görülüyor. Ek olarak, kendimiz hakkında bu kadar çok psikolojik bilgi birikimine sahip görünmemize rağmen bu konuda kötü olduğumuzu söyleyebilirim.

İkincisi Goffman ayrıca fiziksel olarak bir arada bulunduklarında, "karşıdakini deneyimlemeleri dahil her ne yapıyor olurlarsa olsunlar, ne yaptıkları algılanacak kadar yakın oldukları ve algılandıklarını duyumsarken algılanacak kadar yakın oldukları"[33] duygusunun insanlarda uyandığını ileri sürer. Buna göre etkileşim, karşımızdakinin varlığını algılayışımız karşısında söylediklerimizi ya da davranışlarımızı ince bir şekilde uyarlama sürecidir. Bu bir arada bulunma durumundan özel bir tür mütekabiliyet ortaya çıkar. Goffman burada bilişsel bilgiyle bağdaşmayan sosyalleşme hakkındaki uygulamalı bir bilgi türünden bahseder. İnternet özellikle bilişsel, metne dayalı bilgiye öncelik vererek somut etkileşimlerde yaptığımız yarı bilinçli uyarlamayı altüst eder. Buna bir örnek vermeme izin verin. Flört hakkında yazılmış bir el kitabının yazarı, Helen adlı bir müşterisinin sözlerine yer veriyor, "Onunla gerçek hayatta ilgilenen bir adamdan bahsetti. Helen gitmiş ve flört profilini kontrol

32 Wilson, Timothy D., 2002, *Strangers to Ourselves: Discovering the Adaptive Unconscious*, Cambridge, MA: Belknap Press, s. 73.

33 Goffman, Erving, 1963, *Behaviour in Public Places: Notes on the Social Organization of Gatherings*, New York: The Free Press, s. 17.

etmiş ve adamın istediği yaş aralığından üç yaş fazla olduğunu görmüş. Diğer bir deyişle internet ortamında karşılaşmaları kesinlikle mümkün değilmiş."[34] İnternet, sosyalleşmenin temel unsurlarından birini yani hangi başkalarıyla hangi koşullar altında ilişki kuracağımız konusunda *kendimizle* sürekli olarak müzakere etme kapasitemizi çok daha zor bir hale getirir. İnternet zevklerimizi, beğenilerimizi ve düşüncelerimizi somutlaştırıp maddeleştirdiğinden görüşmenin başarısı, önceden belirlenmiş tercihleri yeniden üretme ve onlarla örtüşme kapasitesine bağlı olacak ve dolayısıyla Goffman'ın söz ettiği türden fiziksel olarak bir arada bulunma durumuna engel teşkil edecektir. Örneğin Kaliforniya'da yaşayan 31 yaşındaki dikkat çekici derecede alımlı bir gazeteci olan Olga, 1999 yılından beri internet kullanıcısı olduğunu ve pek de başarılı olamadığını –yani buluşmalarından sonra kendisini hayal kırıklığına uğratan birkaç erkekle görüştüğünü– itiraf ediyor. Ne var ki son birkaç aydır İnternette tanıştığı Holywood'lu bir senaryo yazarıyla ciddi bir ilişkisi var. Kendisinden işlerin neden diğerleriyle değil de bu kişiyle yolunda gittiğini açıklamasını istedim. Yanıtı şöyleydi:

> Diğerleriyle, daha önce de açıkladığım gibi, hep bir hayal kırıklığı duygusu yaşadım. Fotoğrafları kendilerine hiç benzemiyordu. Ancak onunla, Thomas'la, resmini gördüm ve mümkün değil diye düşündüm; bu kadar yakışıklı birinin internette olmasına imkân yoktu. Bir tür şaka falan olabileceğini düşündüm. Ama onu gördüğümde resmindekinden daha iyi göründüğünü fark ettim. Ve ne kadar yakışıklı olduğunun farkında bile değildi. Bundan haberi bile yoktu.

Bu yanıt iki açıdan ilginçtir: Birincisi, diğerleri başarısızlığa uğrarken bu adamın başarılı olmasının nedeni canlı sergi-

34 Katz, *I Can't Believe I'm Buying This Book*, s. 105.

lediği performansın yazılı olarak gösterdiği performansa ayna tutması, hatta aslına bakılırsa bunu geride bırakmayı başarabilmiş olmasıdır. Bunun nedeninin de Olga'nın söylediği üzere, adamın yakışıklılığının farkında olmaması ve dolayısıyla performansının internetin gerektirdiği ve beraberinde getirdiği özdeğerlendirme ve benlik sunumunun bilişsel ve ekonomik sürecini geçiştirmesidir.

Üçüncüsü, sosyal psikolojideki romantik çekim deneyimleri hakkındaki araştırmalarla karşılaştırdığımızda bu açıklamalar özellikle önem kazanır. "Romantik başlangıçlarda önemli olan görünürde yüzeysel olan dış görünüştür. Birinin 'muhteşem bir kişiliği' olduğu keşfi çok daha az önemliymiş gibi *görünüyor*." Bir örnekle daha açık ifade edebiliriz. Romantik çekimin nedenleri hakkında yapılan deneysel bir çalışmada, yetişkinlerden ve gençlerden bir buluşmada onlar için en önemli şeyin ne olduğunu açıkça ve sözlü olarak belirtmeleri istendi. Erkek katılımcılar "dürüstlük" ya da "şefkatli olma" gibi karakter özelliklerinin dış görünüşten daha önemli olduğunu iddia etti.[35] Aynı çalışmanın ilerleyen aşamalarında aynı erkek katılımcılara gösterişsiz ve son derece çekici kadın resimleri gösterildi ve kendilerine bu kadınların karakter taslakları verildi. Kadının alternatif olarak "güvenilmez", "gergin" ya da "kendini beğenmiş" olarak sunulması ile aynı kadının "güvenilir", "rahat" veya "alçak gönüllü" olarak sunulmasının çok az fark yarattığı görüldü. Çekici kadınların, karakter özelliklerinden bağımsız olarak her durumda gösterişsiz kadınlara tercih edildiği görüldü. Dolayısıyla bu çalışmanın iki önemli bulguyu ortaya koyduğu söylenebilir: Birincisi insanlar genellikle önemli olanın kişilik olduğunu düşünmesine rağmen gerçekte karakter yapısı kişilerarası çekimde oldukça az bir rol oynamakta-

35 Hatfield, Elaine ve Susan Sprecher, 1986, *Mirror, Mirror: The Importance of Looks in Everyday Life*, Albany: State University of New York Press, s. 118.

dır. "Çekicilik son derece önemlidir. Fiziksel ve kişisel açıdan cazibeli kişilere karşı heyecan duyarız."[36]

Diğer bir çıkarım da şudur: Potansiyel bir partnere duydukları çekimi denetlemek için gösterdikleri çabaya rağmen insanlar aslında karşı tarafta onları çeken şeyin ne olduğunu bilmezler. Bu bağlamda Merleau-Ponty'nin ampiristlerin fevkalade algısına yaklaşımının eleştirisine değinebiliriz. Merleau-Ponty, ampiristlerin algının ve hissin (*sentir*) "gizemi" olarak adlandırdığı şeyin içini boşalttıklarını ileri sürer. Aynı zamanda *sentir* ile niteliklere dayanan nesnenin ya da Merleau-Ponty'nin nesnenin ölü nitelikleri olarak gördüğünün (*qualités mortes*) kavrayışına atıfta bulunan *connaitre* arasında bir ayrıma gider. Öte yandan his, nesnenin aktif niteliklerinin deneyimlenmesine atıfta bulunur. Hareketsiz bir beden görmek, hareket eden bir beden görmekle aynı şey değildir. Algı bir bilme eylemi olarak düşünüldüğünde gözden kaçırılan nokta, Merleau-Ponty'ye göre, "varoluşsal arkaplan"dır. Merleau-Ponty'nin düşüncesine yeniden can veren Bourdieu bedeni doğrudan sosyal etkileşimlerin merkezine koyarak benzer bir argüman kullanır: "İki yüz yıllık yaygın Platon'culuğun ardından bedenin, kavramsal düşüncenin eylemine uzak ve yabancı bir mantık aracılığıyla 'kendi kendine düşünebildiğini' düşünmek bizim için güçtür."[37] Bourdieu'ya göre bunun nedeni, sosyal deneyimin bedende biriktirilmesi ve açığa vurulmasıdır. Dolayısıyla fiziksel çekim, akıldışı ya da yüzeysel olmak bir yana, sosyal benzerlik mekanizmalarının tanınmalarını harekete geçirir, çünkü beden, sosyal deneyimin belleği ve deposudur. Dolayısıyla kişinin kendini ve başkalarını tanımasına yönelik olan psikolojik bedenden kopuk ve

36 A.g.e., s. 119.

37 Bourdieu, Pierre ve Loïc Wacquant, 1992, *An Invitation to Reflexive Sociology*, Chicago: University of Chicago Press, s. 172.

bağımsız tekniklerin aksine, öyle görünüyor ki beden bir başka kişiyi tanımak, anlamak ve ondan etkilenmek için başlıca ve belki de tek yoldur.

Tam da bu noktada *You've Got Mail* filmine dönmeme ve filmdeki internet çiftinin ilişkisinin bu kadar iyi yürümesinin sebebinin ne olduğunu sormama izin verin. Daha önce de ifade ettiğim gibi film, erkekleri kadınlarla kavgalı duruma sokan ve birbirlerine düşman ettikten sonra onları birleştiren veya tekrar bir araya getiren bir komedi türü olan salon komedisidir. Romantik salon komedisinin özelliği aradaki düşmanlığa rağmen kahramanların karşı konulamaz bir şekilde birbirlerinden hoşlanmalarıdır. Aslına bakılırsa filmi bir arada tutan şeyin Tom Hanks ve Meg Ryan arasında gelişen, salon komedisi türü romantik komedi geleneğinde var olduğunu bildiğimiz, hoşlanma duygusuna vesile olan ve hatta bununla eş anlamlı olan gerginlik olduğu da inkar edilemez. Ryan (Kathleen) ve erkek arkadaşı ayrıldıklarında "birbirleri için mükemmel" olsalar da aslında birbirlerini sevmiyor olduklarını fark edip şaşırırlar. Buna karşın her şey Meg Ryan ve Tom Hanks'i ayırıyor gibi görünse de –özellikle de iş alanında rekabet halinde olmaları ve Hanks'in Ryan'ın şirin çocuk kitapları satan dükkanını ezip geçmesi– aralarındaki düşmanlık, gerçek çekim duygusunu gizler hatta doğurur denebilir. Bir diğer deyişle film kendini açmaya, ilişkilerin akılcı bir şekilde gözlemlenmesine ve bedenden kopuk bir teknoloji yoluyla birleşme eğilimine dayanan, bedenden kopuk ve bağımsız yeni bir tür aşkın olumlu bir resmini çizerken aynı anda anlatı gelenekleri, iki kişinin bedensel varlığının aşk duygusu için bedenin şart olduğu karşı konulamaz ve akıl dışı çekim duygusuna dayanan bir aşk anlayışını paylaşır, sergiler ve uygular. En gözde olan romantik gelenekte olduğu gibi salon komedisinde aşk, kahramanların tam bilinçli cogitolarına rağmen patlak

verir. Dahası internet üzerinden yazışmakta olan Meg Ryan ve Tom Hanks'in görüştüklerinde zaten birbirlerine aşık oldukları düşünüldüğünde birbirleri hakkındaki bilişsel bilgileri sonunda karşılıklı ilan-ı aşk etmelerinde hiçbir rol oynamaz: Bedensel çekim –internetteki duygusal yakınlaşma değil– aşık olma görevini çoktan yerine getirmiştir. Böylelikle internet aşkı, en sonunda kahramanların görüşmelerinden önce birbirleri hakkında biriktirmiş oldukları bilgilerin oldukça küçük bir rol oynadığı son derece geleneksel bir aşka dönüşür. Ayrıca Meg Ryan karakterinin Tom Hanks'i gerçek hayatta görmeseydi bunun yarısı kadar seveceğinden de şüpheliyim. Filmde, tıpkı gerçek hayattaki gibi, romantik (ve dolayısıyla sosyal) anlamda hoşlanma işini yapan bedendir.

Bu bölümün başında sormuş olduğum soruya dönmeme izin verin, internette harekete geçirilen imgelem biçiminin ayırt edici özelliği nedir? Neden hayal kırıklığı ile böylesi bir yakınlığı vardır ve bedenden kopuk ve bağımsız olmanın hayal kırıklığındaki rolü nedir? Aşkın, nesnesine gizem ve güç katan hayal ürünü senaryoları uygulamaya koyduğu düşünülür. Genel kanının aksine, bu tür imgelem gerçeklikten kopuk olmak bir yana çoğunlukla bir jest, hareket ve kişinin bedenini taşıma biçimi tarafından tetiklenir. Hastaların aşk hakkında nasıl konuştuğu hakkında gözlemleri olan psikanalist Ethel Spector Person şöyle ifade ediyor: "Birinin rüzgârda sigarasını yakma, saçını arkaya atma ya da telefonda konuşma biçimi olabilir. Ben bu tarz jest ve hareketlerin kişinin bu kadar gözlem altında olan kişiliği ve arzuları hakkında her şeyi değilse bile çok şeyi 'anlattığını' düşünüyorum..."[38] Diğer bir deyişle önemsiz gibi görünen hareketler, romantik fantezileri ve duyguları tetikle-

38 Person, Ethel Spector, 1988, *Dreams of Love and Fateful Encounters: the Power of Romantic Passion*, New York: Norton, s. 43.

yebilir hatta tetikler. Platocu düşünceye yeniden can veren Freud açıklanamayan ve görünürde akıldışı olan ayrıntılardan etkilenme kapasitesinin aşkta, kayıp bir nesneye aşık olmamızın sonucu olduğunu ifade eder. "Sevilen kişinin seven kişi üzerinde uyguluyor gibi göründüğü büyük güç, kısmen de olsa geçmişe ait tüm kayıp nesnelerin gizemi ile donatılan aşk nesnesi olarak açıklanabilir."[39] Diğer bir deyişle Freud'un içinde çalıştığı belirli kültürel yapıda aşk ve fantezi geçmiş ve mevcut deneyimleri somut bedensel etkileşimlerde yoğurma kapasiteleri ile oldukça iç içe geçmiştir.

Bu görüşe göre imgelem, gerçek nesnenin "gerçek" deneyimini, gerçek hayattaki haline yakın olan duygular hissederek onların yerine koyma kapasitesidir. Dolayısıyla imgelem gerçekliği bozmaz hatta aksine gerçekliğe dayanır çünkü var olmayanı var kılmak için algıya, hislere ve duygulara yaslanır. Geleneksel romantik imgelem bedende yerleşik olduğundan, deneyimi sentezler, var olan nesneyi geçmişteki imge ve deneyimlerle harmanlar ve karşıdaki hakkında birkaç "açıklayıcı" ayrıntıya odaklanır. Dahası internet öncesi romantik özne söz konusuysa aşk, imgelemi idealleştirme süreçleri aracılığıyla harekete geçirmekteydi. Aşık olmak demek aşırı değer yüklemek yani karşıdakine artı değer atfetmekti. Karşıdaki kişiyi eşsiz yapan şey idealleştirmeydi.[40] Dolayısıyla geleneksel aşkta imgelem dört temel sürecin sonunda ortaya çıkar: Bedensel çekim; bu tür bir çekim öznenin geçmiş ilişkilerini ve deneyimlerini harekete geçirir (Freud bu geçmiş deneyimlerin tam anlamıyla psikolojik ve kişinin yaşam hikâyesiyle ilgili olduğuna inanırken biz Bourdieucu düşünceyi izleyerek sosyal ve kolektif olduğunu düşünebiliriz); bu süreç sırası gelince yarı bilinç ya da bi-

39 *A.g.e.*, s. 114.

40 Mitchell, Stephen A., 2003, *Can Love Last? The Fate of Romance Over Time*, New York: Norton, s. 95, 104.

linçdışı düzeyde ortaya çıkar bu nedenle akılcı cogitoyu atlar; son olarak geleneksel aşk neredeyse doğası gereği karşıdakini idealleştirir yani sevilen kişiye çoğunlukla kendimizinkinden çok daha üstün bir değer yükler. Böylesi bir idealleştirme genellikle karşımızdaki hakkında bildiklerimiz ve bilmediklerimizin bir birleşimi yoluyla gerçekleşir.

Aşkın kişiyi bu şekilde harekete geçirme kapasitesini, birine aşık olmak için kişinin kendi geçmişini tanımasını (ve dolayısıyla sevmesini) şart koşan Bourdieu'cu paradigmayı hatırlatarak açıklayabiliriz. Aşık olmak sosyal geçmişimizi ve sosyal arzularımızı şehvetle ve bir başkasının bedeninde tanımaktır.

Bilişsel psikoloji dalında karar verme süreçleri hakkında yapılan son çalışmalar Bourdieucu görüşü onaylar niteliktedir ve "sezgisel düşünce"nin ya da bilişsel psikologların deyimiyle "ince işleme"nin –insanlar, sorunlar ve durumlar hakkında hızlı ve doğru kararlar alabilme– varlığını kanıtlamıştır. Bu gibi hızlı kararlar bilinçaltı düşünce süreçlerinden, geçmiş deneyimleri harekete geçirme ve değerlendirilen nesnenin olabildiğince az öğesine yoğunlaşma ve odaklanma kapasitesinden kaynaklanır. Aşık olduğumuzda geçmişte biriktirmiş olduğumuz kişileri belirler ya da yeniden keşfeder ve birkaç ayrıntı üzerinde odaklanırız ve böylece karşımızdaki hakkında bölünmüş değil bütünsel bir görüş biçimlendirmiş oluruz. Bilişsel psikologlar geleneksel aşk modelini ve odak noktası olan insan bedenine odaklanmasını bir muhakeme kusuru olarak değil, aksine zihnimizin böyle bir karar vermesi için en etkili ve hızlı yol olarak görür.

Aşık olmanın geleneksel aşkın bu kültürel, sosyal ve bilişsel yapısındaki sorunu, kendiliğinden oluşan ve akıldışı gibi görünen aşkın günlük yaşamda sürdürülebilir bir şeye dönüşmesini sağlamaktır. Öte yandan internet imgele-

mi büsbütün farklı bir sorun ortaya koyar: Özetle, fanteziyi serbest bırakmakla birlikte romantik duygulara ket vurur. İnternet imgelemi iki metin tarafından tetiklenir: Fotoğraf ile profil ve karşıdaki kişi hakkındaki sözlü ve akılcı bilgi yani algılara değil kesinliğe ve bilişe dayalı bilgi tarafından. İnternet imgelemi belirli bir insan hakkındaki değil, aksine kişinin başkası hakkındaki öngörüsünün bir sonucudur. Flört hakkındaki bir el kitabında şöyle yazar: "Bir dakikalığına gözlerinizi kapatın. Zihninizde onun bir resmini canlandırın. Kaç yaşında? Boyu ne kadar uzun? Saçları ve gözleri ne renk? Vücudu neye benziyor? Ve belki de fiziksel özelliklerinden daha da önemlisi, nasıl bir karaktere sahip?"[41] Fantezi kurma ve partner arayışı içinde olma süreci gerçek bir görüşme öncesinde soyut ve bedenden bağımsız özellikler belirleme sürecidir – sonrasında bu özelliklerin kişinin kendi ihtiyaçları hakkındaki bilgisine ve kendi kişilik özelliklerine dayanarak arzu ettiği idealiyle örtüşeceği varsayılır. İnsan bedenine dayanan ve Merleau-Ponty'nin *sentir* adını verdiği romantik imgelemin aksine internet imgelemi, algıyı kendi varoluşsal arka planından yoksun bırakan *connaitre*'e benzer.

İnternet karşıdaki kişi hakkında bağlamsal ve uygulamalı bilgiden bağımsız ve kopuk olduğundan, kişiyi bir bütün olarak tanımak ve anlamak için kullanılamayacak türde bir bilgi sağlar. *Love in the Afternoon* (yönetmen Billy Wilder) isimli filmde Audrey Hepburn aşık olduğu adama (Gary Cooper) kendisinin "aşırı zayıf", boynunun çok uzun, kulaklarının çok büyük olduğunu söyler ve sevgilisi de şöyle yanıt verir: "Olabilir ama ben hepsinin bir arada olmasını seviyorum." Yüz yüze görüşmeler bir dizi özelliğe indirgenemez;

41 Edgar, Howard Brian ve Howard Martin Edgar, 2003, *The Ultimate Man's Guide to Internet Dating: the Premier Men's Resource for Finding, Attracting, Meeting, and Dating Women Online*, Aliso Viejo, CA: Purple Bus, s. 12.

aksine "bütünsel"dirler yani bu tür görüşmelerde her bir özelliğe ayrı ayrı dikkat etmek yerine çeşitli özellikler arasındaki bağlantılarla ilgileniriz. Genellikle karşıdaki insanın "çekiciliği" ya da "karizma"sı olarak adlandırdığımız şey çeşitli özelliklerin birbirleriyle bütünleşmesi ve bağlamsal olarak ortaya konmasıdır. Husserl'ın bizlere öğrettiği gibi, şeyler diğer şeylerle ilişkilidir çünkü "algılayan ve hareket eden bir beden"[42] tarafından kavranılır. Dünyayla ilişki içinde olduğunda insanın içinde yaşadığı beden düşünümsel bir deneyime, Husserl'ın deyimiyle *Empfindnisse*, sahiptir:

Bir şeyi deneyimlemek [*Erfahrung*] olmayan yaşanmış [bir] deneyim [*Erlebnis*], algı [*Wahrnehmung*] olmayan bir duyusal olay [*Empfindung*], bir şeyin bulgusu olmayan bir kendini buluş [*sich befinden*]. *Empfindnisse* dokunsal ve devinduyumsal duyunun kesiştiği noktada ortaya çıkar ... ki tüm mesafenin bir uçtan diğerine geçildiği tam da bu noktada, şeylerin cismaniyetini bedensel cismaniyet ile destekler.[43]

Husserl uzmanı sayılmam ancak aşk, dünyayla bu tür belirli bir görüşme yoluyla ortaya çıkar. Tam da bu nedenle önceden düşündüğümüzden çok farklı insanlara aşık oluruz ya da aşık olduğumuzda beklentilerimizle uyuşmayan bir unsuru göz ardı etmeye hevesliyizdir; çünkü dikkatimizi parçalara değil bütüne veririz.

Bilişsel psikolojinin kuramsal geleneği ve karar verme hakkındaki araştırmalara tekrar değinerek bunu farklı bir şekilde açıklamama izin verin. Bilişsel psikolog Jonathan W. Schooler[44] tarafından yapılan oldukça ilginç araştırma-

42 Welton, Donn, 1999, "Soft, Smooth Hands: Husserl's Phenomenology of the Lived Body," Donn Welton (yay.), *The Body: Classic and Contemporary Readings* içinde. Malden, MA: Blackwell, s. 38-56.

43 A.g.e., s. 45.

44 Schooler, Jonathan W., Stella Ohlsson ve Kevin Brooks, 1993, "Thoughts Beyond Words: When Language Overshadows Insight," *Journal of Experimental Psychology* sayı 122 (2), s. 166-83.

lar gösteriyor ki insanlardan zihinlerinde bir yüzü hatırlamaları ve sonra bu yüzü bir dizi resim içinde teşhis etmeleri istendiğinde bunu gayet iyi yapabilirler. Ne var ki yüzü önce sözlü olarak tarif ettikten sonra teşhis etmeleri istendiğinde bunu bir önceki kadar iyi yapamadıkları görülür. Schooler bu etkiyi "sözel gölgeleme", sözel süreçlerin görsel olanlarla mücadelesi olarak adlandırıyor. Sözel süreçler "sezgilerimizi", "anlayışlarımızı" ya da hızlı muhakeme yapmamızı gerektiren kararlara müdahale etme eğilimindedir. Bir diğer deyişle kelimeler olmadan, yani ne yaptığımızı ve nasıl yaptığımızı söze dökmeden çok daha iyi yapabildiğimiz şeyler vardır. Dahası kelimelerin hızlı muhakemeye müdahale etmesinin yanında fazla bilgi yüklemesi, romantik çekimi tanımlayan türde bir hızlı karar verme kapasitesini arttırmaktan çok azaltır.[45] Hızlı muhakeme "hızlı ve basit" yani minimal ve kişinin ya da olgunun "imzasına" yani en bariz öğelerine dayanan türde bir bilişsellik kullanır. Buna bir örnek verelim: Deneyler gösteriyor ki altı çeşit reçel sattığınızda tezgahınıza uğrayanların yüzde 30'u büyük ihtimalle reçel alacaktır;[46] tezgâhınıza yirmi dört çeşit reçel koyduğunuzda yüz kişiden sadece 3'ü reçellerinizden alacaktır. Nedeni gayet basittir; seçenek arttıkça aşırı bilgi yükleme riski de artar ki bu da fazla bilgiden ziyade az miktarda bilgiye dayanan hızlı karar alma kapasitesini engeller.

Dolayısıyla internet imgelemi, gerçekliğe karşı değildir;

45 Bkz. Iyengar, Sheena ve Mark R. Lepper, 2000, "When Choice is Demotivating: Can One Desire Too Much of a Good Thing?", *Journal of Personality and Social Psychology* sayı 79 (6), s. 995-1006; Klein, G., 1998, *Sources of Power: How People Make Decisions*, Cambridge, MA: MIT Press; Wilson, Timothy D. ve Jonathan W. Schooler et. al., "Thoughts Beyond Words"; Schwartz, Barry, 2000, "Self-Determination: The Tyranny of Freedom," *American Psychologist* sayı 55 (1), s. 79-88; Schwartz, Barry, Andrew Ward, John Monterosso, Sonja Lyubomirsky, Katherine White ve Darrin R. Lehman, 2002, "Maximising Versus Satisfying: Happiness is a Matter of Choice," *Journal of Personality and Social Psychology* sayı 83 (5), s. 1178-97.

46 Wilson ve Schooler, "Thinking Too Much."

beden ve sezgisel düşünceye (ya da ince işlemeye) dayanan türde bir imgeleme zıt düşer.[47] İnternet imgelemi sezgisel imgelemin altını oyar, çünkü geriye dönük değil, ileriye yöneliktir yani geleceğe bakar ve dolayısıyla kişinin sezgisel, uygulamalı ve üstü kapalı geçmiş bilgisinden kopuktur. Dahası bir yığın metne dayalı bilişsel bilgiye dayandığından, sözel gölgelemenin, görsel ve bedensel tanı(n)ma süreçlerine müdahale eden dil hakimiyeti, egemenliği altındadır. Son olarak eklemek isterim ki internet bizim için elde edilebilecek olan potansiyel seçeneklerin oluşturduğu piyasayı görmemizi sağladığı için (kabaca ifade etmek gerekirse fiyata göre alışverişi sağlar) çoğunlukla gerçek görüşmelerde görüştüğümüz kişiye fazla değer biçmek yerine daha az değer verme eğiliminde olacağız.

Geleneksel romantik imgelem, her ikisi de bedende ve bedenin geçmiş deneyimlerinde bulunan gerçekliğin ve imgelemin bir karışımı olarak tanımlanırken internet, imgelem –kişinin kendi yarattığı öznel anlamlar dünyası– ve görüşmenin farklı zamanlarda gerçekleşmesini sağlayarak bu ikisini ayırır. Bir başkası hakkındaki bilgi de çoğu durumda bölünmüştür çünkü kişi, ilk önce kişinin kendi oluşturduğu psikolojik bir öğe, sonrasında bir ses ve en son olarak hareket eden ve eylemde bulunan bir beden olarak algılanır.

Bu tür bir imgelem, filozof Merleau-Ponty için bir patoloji kaynağıdır. Gerçekte Merleau-Ponty'e göre hayali olan ve gerçek, birbirinden ayrılamaz ve patolojiye neden olan da bu ikisini ayırma çabasıdır.[48]

---

47 John Updike, "hayali bir öpüşme gerçek bir öpüşmeye kıyasla daha kolay kontrol edilebilir, daha fazla zevk verir ve daha az karışıklığa neden olur," derken deneyimde temellenen, yani kişinin aslında daha önceden gördüğü biriyle, bir hayal gücü eylemine gönderme yapmaktadır, (s. 31, John Updike, 2004, "Libido Lite," *The New York Review of Books* içinde, Kasım 18, s. 30-1).

48 Bkz. Phillips, James ve James Morley (yay.), 2003, *Imagination and Its Pathologies*, Cambridge, MA: MIT Press, s. 191, 10.

Tüm bunlardan sonra ilişkilerin internette kurulmasını ve şekillenmesini nasıl açıklayabiliriz? Match.com sitesi kendileri aracılığıyla gerçekleşen 9.000 evlilikle övünür; bu rakam interneti kullanan toplam kişi sayısının kuşkusuz küçük bir bölümüyken iyi bir analizin yapması gereken bunu ve internette kurulan anlamlı ilişkileri genel olarak anlamlandırmaya çalışmaktır.

Görüşme yaptığım insanların açık ara en seçicisi olan Artemis'e dönmeme izin verin. İnternette görüştüğü belirli bir adama neden ilgi duyduğunu sordum. Yanıtı şöyle oldu: "Profilime ilgi gösterdi... Ciddi anlamda duygusal yeterliğe sahip kişiler ilgimi çekiyor. Kim olduğuma ilgi duyabilecek birine ihtiyacım var. Örneğin profilimde şöyle yazdım, 'Birçok kişiye tahammülüm yoktur.' Bununla bağdaşabilecek ve bunun neden olduğunu anlayabilecek, bunu neden yazdığımı anlamaya çalışacak birine ihtiyacım var."

İnternet son derece psikolojik bir teknolojidir, çünkü kişinin psikolojik açıdan anlaşılmasını gerektirir ve sosyalliğin psikolojik yönünü destekler. Bu, insanların internette anlamlı ilişkiler kurduğunu ve kurabildiğini, çünkü bunun "sahici benlik"[49] adını verdikleri şeyin ifade edilmesine olanak sağladığını savunan sosyal psikolog McKenna Green ve Gleason tarafından belki de farkında olmaksızın, internet üzerinde kurulmuş ilişkilerin geniş bir çalışması ile doğrulanmıştır. Sahici benliği açıklarken kullandıkları tanım Carl Roger'ın çoğunlukla kişinin kendisinden ve başkalarından gizli olan ve terapötik görüşmede en iyi şekilde ifade edilen benlik tanımından başkası değildir. Söz konusu araştırmacılar burada hüküm süren psikolojinin dil ideolojisini yeniden onaylamıştır.

---

49 McKenna, Katelyn Y. A., Amics Green ve Marci Gleason, 2002, "Relationship Formation on the Internet: What's the Big Attraction?" *Journal of Social Issues* sayı 58 (1), s. 9-31.

Duygusal sözlü iletişime özel bir değer veren, kendi duyguları ve benliklerini herkese açık bir şekilde yönelterek terapötik model izinde kişisel ilişkiler kurmak konusunda en becerikli olan, önceki bölümde duygusal yeterlik adını verdiğim şeyi sergileyen kişilerin, internet teknolojisini maksimum düzeyde kullanması en muhtemel olan ve dolayısıyla interneti gerçek anlamda psikolojik bir teknoloji haline getiren kişiler olduğu kanısındayım.

Sonuç: Yeni Machiavelli'ci hareket

Başladığımız noktaya geri dönüyoruz. 20. yüzyıl boyunca psikoloji, sosyal imgesel anlamların, Castoriadis'in ifadesiyle, "magma"sı haline geldi: Castoriadis'in magma ile kastettiği toplumun tamamına yayılan, toplumu birleştiren ve parçalarına ayrılamayan imgesel bir biçimdir. Psikolojinin kültürel imgelemi çağdaş "magma"mız haline geldi. Bu anlamlar herkesçe ortaktır ve benlik algımızı ve başkalarına bağlanma tarzımızı belirler.

Psikanaliz kişinin özel alana çekilmesinden ve özel alanın duygularla yoğrulmasından doğmuştu. Ancak verimlilik dili ve bireyin ruh sağlığı alanındaki metalaştırılması ile birlikte psikolojik ikna duygusal benliği aile, çalışma hayatı, destek grupları, televizyon talk şovları ve internet gibi çeşitli sosyal alanlarda kamusal bir metne ve performansa dönüştürdü. Kamusal alanın son yirmi yıldır onu betimleyen özel yaşamın, duyguların ve yakınlığın sergilenmesi için bir arenaya dönüşmesi, psikolojinin kişisel deneyimleri kamusal bir tartışmaya dönüştürmedeki rolü kabul edilmeden anlaşılamaz. İnternet bu süreçteki en büyük gelişmedir, çünkü kendini metinler aracılığıyla anlayabilen, kendini sınıflandıran ve nicel olarak ölçen ve kendisini açıkça sergileyen ve ortaya koyan bir psikolojik benlik gerektirir ve buradaki sorun tam

olarak, bu kamusal psikolojik performansın kişisel duygusal ilişkiye nasıl geri dönüştürüleceğidir.

Dolayısıyla Adorno'nun yarım yüzyılı aşkın bir süre önce etkili bir şekilde öne sürdüğü üzere farklı kurumlar benliğin metalaştırılması sürecinde birbirine sıkı sıkıya bağlıdır: Psikolojik ikna, kişisel gelişim edebiyatı, öğüt endüstrisi, devlet, ilaç şirketleri ve internet teknolojisi modern psikolojik özbenliğin özünü biçimlendirme konusunda iç içe geçmişlerdir, çünkü hepsinin de esas hedefi benliktir. "Duygusal kapitalizm" adını verdiğim şey işte bu piyasa dağarcıklarının ve benlik dillerinin 20. yüzyıl boyunca aşamalı olarak birleşmesi ve kaynaşmasıdır. Duygusal kapitalizm kültüründe duygular değer biçilebilecek, incelenebilecek, tartışılabilecek, pazarlığı yapılabilecek, nicel olarak ölçülebilecek ve metalaştırılabilen öğeler haline geldi. Benliği yönetmek ve değiştirmek için bir dizi farklı tür metin ve sınıflandırma icat etme ve uygulama sürecinde acı içinde olan bir benlik yani kendi ruhsal yetersizlikleri ve kusurları ile düzenlenip tanımlanmış bir kimlik yaratılmasına da katkıda bulunmuşlardır ki bu da kişisel değişim ve kendini gerçekleştirme yönünde sürekli olarak verilen öğütler ile piyasaya tekrar dahil edilmiştir. Öte yandan duygusal kapitalizm, duyguların dilsel yönetimine daha önce benzeri görülmemiş bir kültürel dikkat yönelterek ekonomik işlemlere –ve aslında birçok sosyal ilişkiye– diyalog stratejileri, tanı(n)ma, yakınlık ve benliğin özgürleştirilmesini aşıladı.

Burada eleştirel kuramın mirasından ve bu sürecin klasik Foucaultcu açıklaması haline gelmiş olan noktadan ayrılıyorum. Freudcu imgelemden internete direk bir çizgi çeken dinamik; tümyönetim ya da gözetim ve denetleme değildir, çünkü tezatlık ve çelişkiyle doludur, çünkü ilişkileri açıklanabilir ve incelemeye açık hale getiren ve benliğin metalaştırılmasını mümkün kılan aynı dil ve tekniklerdir. İfade et-

miş olduğum süreçte benliğin akılcılaştırılması ve metalaştırılmasını, kişinin kendisini şekillendirme ve kendine yardım etme kapasitesinden ayrı tutmak ve başkalarıyla müzakere ve iletişim içinde olmak neredeyse imkânsızdır. Duyguları yeni bir sermaye türüne dönüştüren ve kurum içindeki ilişkileri daha açıklanabilir hale getiren aynı mantıktır. Kadınları kamusal ve özel alanda eşit bir statü talep etmeye iten kültürel düzen ile yakın ilişkileri duygusuz, akılcılaştırılmış ve kaba bir menfaatçiliğe açık hale getiren aynı kültürel düzendir. Bizi ruhumuzun karanlık köşelerini inceleyen ve duygusal açıdan "eğitimli" hale getirmeyi hedefleyen bilgi sistemiyle ilişkileri ölçülebilir ve tazmini mümkün unsurlar haline dönüştürmeye katkıda bulunan aynı bilgi sistemidir. Aslına bakılırsa, –psikolojik ve politik *promesse de bonheur** (mutluluk sözü) içermiş ve içeren– "kendini gerçekleştirme" kavramı, psikolojinin otoriter bir bilgi sistemi olarak uygulanmasında ve özel alan bünyesindeki piyasa dağarcıklarına nüfuz etmesinde merkezi öneme sahipti.

Akılcılık ve özgürlüğün, menfaat ve tutkuların, kişisel kaygılar ve kamusal dağarcıkların çelişkili süreçlerinin bu derece kafa karıştırıcı bir şekilde iç içe geçmesine rağmen Foucault ve çok sayıda eleştirel kuramcı, fikrimce, bu çelişkileri "metalaştırma" ya da "gözetim ve denetleme" gibi her şeyi kapsayan süreçler altına yığmaktan ve hazzı güç altında sınıflandırmaktan memnun olacaklardır. Postmodern sosyologlar da ikilem ve belirsizliği övdüklerinden bu durumdan fazlaca etkilenmemiştir. Ancak tüm bu yazdıklarımdan sonra güçlü bir şekilde iddia etmek istediğim bir şey varsa o da benliğin akılcılaştırılması ve metalaştırılması, bireyin özgürleştirilmesiyle geri dönüşü olmaksızın kaynaşmış olsa bile birini diğeriyle karıştırmamamız gerektiğidir. Bizi bekle-

(*) Stendhal'ın bir şiirinden alıntıdır. Filozof ve sosyolog Adorno tarafından da sıkça kullanmıştır, ç.n.

yen görev, gücü haz ile karıştırmamaktır. Ne var ki açık ve anlaşılır olmak için gösterdiğimiz çabaya rağmen analizimiz kaçınılmaz olarak karışıktır ve bunun nedeni de birbiriyle geri dönüşü olmayan bir şekilde iç içe geçmiş sosyal alanlar ve değerlerle başa çıkmak zorunda olmasıdır. Eğer sosyolojinin geleneksel olarak bizi, zekamızı ve dikkatimizi ayırt etme (kullanım değeri ve takas değeri arasında; dünya ve dünyanın sömürgeleşmesi arasında) sanatında kullanmaya çağırdığını düşünürsek, bizi bekleyen zorlu görev, aynı dikkati bu ayrımı sürekli bozguna uğratan bir sosyal dünyada göstermektir.[50] Michael Walzer'ın metaforuna tekrar yer verecek olursak eleştirmenin görevi Hamlet'in annesine kendisini ve iç dünyasını görmesi için bir kadeh vermesine benzemelidir. "Eleştirmenin görevi ... farklı değildir çünkü kaldırdığı kadeh hepimizin kabul ettiği ve diğer insanları kendi davranışlarından sorumlu olmaya çağırdığımız değerlere ve ideallere hitap eder."[51] Bu kadehi kaldırmakla aslında bulanık bir görüntüyle karşılaşmak durumunda kalırız.

Duyguları sermayeye bağlayan kendi içinde çelişkili mantığı işte bu noktadan mercek altına almaya çalıştım. Yine bu noktadan, sadece bu noktadan 20. yüzyıl boyunca izinden gittiğim çelişkili mantığın piyasa tarafından daha belirgin bir anlamla şekillendirilip şekillendirilmediğini merak ediyorum. Aslına bakılırsa eğer geleneksel kapitalist özne, "stratejik" olmak ile sırk"duygusal" olmak arasında yön değiştirebildiyse fikrimce psikoloji ve internet çağında fikrimce bana göre asıl kültürel sorun, stratejik olmaktan geri duygusala kaymanın çok daha zor olmasıdır. Aktörler, genelde

50 Para ve duygunun iç içe geçmesiyle ilgili olağanüstü bir çalışma için bkz. Viviana Zelizer, 2005, *The Purchase of Intimacy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

51 Bkz. s. 128 Eva Illouz, 1999, "That Shadowy Realm of Interior: Oprah Winfrey and Hamlet's Glass," *International Journal of Cultural Studies* içinde, sayı 2 (1), s. 109-31.

istekleri dışında, stratejik olmaya saplanmış gibi görünmektedir. İnternet bunun için çarpıcı bir örnek sunar. İnternet teknolojisi özel ve duygusal yaşamı tam olarak yoksullaştırmasa da sosyalleşme ve ilişkiler için benzeri görülmemiş ihtimaller yaratmakla birlikte şimdiye kadar varlığını sürdürmesine yardımcı olmuş duygusal ve fiziksel kaynaklardan yoksun bırakır.

Simmel'ın iş kuramını tartışırken sosyolog Jorge Arditi buradaki tehlikenin ne olduğunu anlamamıza yardımcı olur.[52] Arditi'ye göre Simmel özel yaşamın yavaş yavaş yoksullaşmasının, nesnel ile öznel kültür, deneyimimiz ile bizim dışımızda üretilen nesneler ve düşünceler dünyası arasındaki artan bölünmenin bir sonucu olarak görüldüğü bir yabancılaşma teorisi ortaya koydu. Arditi'nin açıkladığı üzere Simmel'a göre kompleks bir nesnel kültür yarattığımızda onun anlamlı olması için gereken bütünlüğü kaybederiz. Yani Simmel'a göre ancak özne ve nesne uyumlu olduğunda nesne varoluşsal olarak anlamlı olur. Bu nedenle Arditi, aşık olmanın karşıdakini doğrudan ve bütünüyle kavramak demek olduğunu savunur. Seven ve sevilen arasında hiçbir sosyal ya da kültürel nesne bulunmaz; aşık olma deneyiminde aklın hiçbir unsuru rol sahibi değildir. Bunlar herkesçe bilinen romantik düşüncelerdir ancak salt romantik olmalarından dolayı reddedilmeleri yanlısı değilim. Birine aşık olduğumuzda o kişiye onu bir bütün olarak deneyimlemekten kaynaklanan bir anlam yükleriz. Böylece Weber'ın, akılcılığın temeli olarak gördüğü zihinsel deneyim kişi ve nesne arasına ister istemez bir mesafe koyar. Simmel'a göre akılcılaştırma, özne ve nesne arasındaki mesafenin belirgin bir şekilde artmasına da yol açar. Bu noktada Arditi oldukça ilginç bir fikir ortaya atar: Sosyal mesafe ortak özelliklerin yoklu-

52 Arditi, Jorge, 1996, "Simmel's Theory of Alienation and the Decline of the Nonrational," *Social Theory*, sayı 14 (2), s. 93-108.

gundan değil, bu özelliklerin soyut doğasından kaynaklanır. Uzaklık, insanların ortak hiçbir şeyi olmadığında değil, ortak noktaları fazla olduğunda ortaya çıkar. Diğer bir deyişle uzaklık insanların artık günümüzde ortak ve son derece standartlaşmış bir dil paylaşmalarından kaynaklanır. Öte yandan yakın olmak, iki öğenin paylaştığı benzerliklerin belirgin ve özel olmasından kaynaklanır. Bu anlamda yakın olmak "varoluşsal olarak üretilmiş anlamlar"ın paylaşılması anlamına gelir. Bir başka deyişle yakın ilişkileri standardize etmek, onlar hakkında konuşmak ve onları genelleştirilmiş bir şekilde yönetmek için giderek artan ölçüde kültürel teknikler ediniyoruz ki bu da yakınlık kapasitemizi, özne ve nesne arasındaki uyumu zayıflatır.

Burada Niccolò Machiavelli'den etkilenen ciddi bir kırılmaya belki de eşdeğer olan yeni bir kültürel yapıya tanıklık ettiğimize inanıyorum. Hatırlayabileceğiniz gibi Machiavelli kamusal davranışın ve başarılı olmanın kişisel ahlâk ve erdemden ayrı tutulması gerektiğini ve iyi bir liderin (tutumlu, kurnaz ve acımasız iken) cömert, dürüst ve merhametli görünmek için hareketlerini nasıl ölçüp biçeceğini ve karakterini kendi çıkarları için nasıl kullanacağını bilmesi gerektiğini öne sürmüştü. Machiavelli ahlâk ve kişinin menfaatlerini birbirinden ayırt edip ayrı tutmak ve birinden diğerine gidip gelmek için modern benliğin özünü yani eylemin özel ve kamusal alanları arasında ayrılma kapasitesini ortaya koyan belki de ilk kişiydi. Psikolojik ikna, kişisel manevi benlik ile kamusal, amoral, araçsal, stratejik davranış arasındaki bu ikiliğin kavramlarını değişime uğratmıştır. Çünkü psikolojinin kültürel ortamı nedeniyle özel ve kamusal alanlar birbiriyle iç içe geçmiştir; her biri diğerine ayna tutar, birbirlerinin eylem biçimlerini ve gerekçelerini kullanır ve araçsal mantığın duygular dünyasında kullanılmasını ve uygulanmasını sağlamakla birlikte kendini gerçekleştirme

ve tam bir duygusal yaşam talebini araçsal mantığın pusulası haline getirir.

Geldiğimiz bu nokta bizi daha kabiliyetli ve hedeflerimize ulaşma hususunda daha muktedir yapar mı? Machiavelli'nin *Prens*'i kendi zamanının ahlâk otoritelerinin onayını almaktan hoşnutluk duymamış olabilir ancak en azından sıradan meselelerde daha becerikli olacağı varsayılıyordu. Bu varsayımdan emin değilim. Demek istediğimi ventromedial prefrontal korteksti (burnun arka bölgesi) hasar görmüş hastaları inceleyen Nörolog Antonio Damasio'nun etkileyici araştırmasına gönderme yaparak açıklamama izin verin. Nöroloğlara göre bu alan karar verme sürecinde önemli bir bölgedir. Bu bölgelerinde hasar olan insanlar genellikle kusursuz şekilde rasyoneldir ancak muhakemeye, duygulara ve sezgiye (buradaki anlamıyla kültürel ve sosyal deneyim birikimine) dayanarak karar alma kapasitesinden yoksundurlar. Damasio, *Descartes Error** adlı kitabında bu tür bir beyin hasarı olan hastasıyla randevu tarihi belirlemeye çalışmasını şöyle anlatır:

> İkisi de gelecek ay içinde ve yalnızca birkaç gün arayla olmak üzere iki alternatif tarih önerdim. Hasta randevu defterini çıkardı ve takvimi incelemeye başladı. Birkaç araştırmacının da şahit olduğu üzere kişinin sergilediği davranış dikkat çekiciydi. Yarım saat gibi bir süre boyunca hasta iki farklı tarihin her biri için lehte ve alehte nedenler sıraladı: Önceden verilmiş randevular, diğer randevularına yakın olmaları, olası hava şartları, basit bir tarih ile ilgili insanın aklına gelebilecek neredeyse her şey. [Hasta] yorucu bir maliyet-fayda analizi, bitmek bilmeyen bir planlama ve seçeneklerin ve olası sonuçların hiçbir işe yaramayacak kı-

(*) *Descartes'in Yanılgısı*, 1999, çev. Bahar Atlamaz, İstanbul: Varlık Yayınları., 1999 – ç.n.

yaslaması içindeydi. Tüm bunları masaya elini vurmadan ve ona susmasını söylemeden dinlemek müthiş bir disiplin gerektiriyordu.[53]

Randevu tarihine karar vermeye çalışan bu adam benim deyimimle aşırı rasyonel bir ahmaktır ve muhakeme yapma, eyleme geçme ve sonuç olarak da seçim yapma kapasitesi, bir maliyet-fayda analizi, seçeneklerin kontrolden çıkmış, akılcı tartımında epeyce zarar görür.

Damasio'nun bu anekdotu elbette ki mecazi değildir ancak üç bölümde tartıştıklarımı değerlendirmek için metaforik biçimde kullanabiliriz: Açıklamış olduğum sürecin bizi aşırı rasyonel ahmaklar haline getirmek gibi bir özelliği olup olmadığı merak konusudur. İfade etmeye çalıştığım gibi kişiyi metalaştırıp akılcılaştırmış bir aşırı rasyonellik ve kişinin ürettiği fantezilerin gittikçe egemen olduğu kişiye özel dünya arasında giderek daha fazla bölünmüş durumdayız. Çelişkiler içinde memnuniyetle yaşamamızı sağlayan şeyin ideoloji olduğu söylenebilirse kapitalizm ideolojisinin gücünün artık bunun için yeterli olduğunu sanmıyorum. Kapitalist kültür yeni bir aşamaya ulaşmış olabilir: Sanayi kapitalizmi ve hatta ileri kapitalizm iş dünyasından domestik etkileşimlere, ekonomikten duygusala, bencillikten işbirliğine kolayca yön değiştirerek bölünmüş bir benlik sağlayıp talep ederken çağdaş kapitalist kültürün iç mantığı farklıdır: Piyasanın maliyet-fayda kültürel dağarcığı şimdilerde neredeyse tüm kişisel ve domestik etkileşimlerde kullanılır, aynı zamanda bir eylem kalıbından (ekonomik) diğerine (romantik) geçmek gitgide zorlaşmış gibi görünmektedir. Aşırı akılcılığın hakimiyeti ilerleyen aşamalarda hayal kurma kapasitesini etkiler. Stanley Kubrick'in son filmini, *Eyes Wide Shut*, ele alırken Žižek şunları söyler, "Fantezi sizi yutmak-

53 Damasio, Antonio R., 1994. *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*, New York: Putnam Publishing Group, s. 193-4.

la tehdit eden bir cazibe uçurumu değil, tam tersidir: Fantezi en üst düzeyde faydasız ve sonuçsuzdur."[54] Fantezilerin kendilerini giderek daha çok planlayıp düzenleyen bir kültürde hiçbir zaman bu kadar bol ve çeşitli olmamalarına rağmen yine de faydasız ve sonuçsuz olmalarının nedeni gerçeklikten kopmaları ve giderek seçenekler ve piyasa hakkındaki bilginin aşırı rasyonel dünyasında düzenlenir hale gelmeleridir.

54 Žižek, Slavoj ve Glyn Daly, 2004, *Conversations with Žižek*, Cambridge: Polity, s. 111.

acı 7, 16, 65-68, 72, 74, 75, 81-88, 90, 91, 94-96, 104, 106, 134, 157
Adorno, Theodor W. 9, 121, 131, 133, 137, 138, 157, 158
Agger, Ben 126
aile 7, 18, 20, 21, 23, 29, 30, 43-45, 50, 59, 60, 67, 85, 86, 89, 90, 102, 138, 156
  anlatısı 43, 67
akılcılaştırma 11, 17, 26, 53, 54, 133, 160
Anderson, Benedict 20, 141
anlatı 7, 16, 21, 43-46, 65, 67-69, 73-75, 77-90, 93-96, 104, 147
  acı anlatısı 68, 75, 83, 94, 96, 104
  benlik anlatısı 69, 73, 75, 88
  kimlik anlatısı 68, 69
  kişisel gelişim anlatısı 69, 75, 77, 78, 95
  tanı(n)ma anlatısı 16
Arditi, Jorge 160
Auerbach, Erich 67

Beğeniler 127, 128, 144
Bellah, Robert 16, 19, 20, 94
benliğin manevi söylemi 67
benlik 8, 12, 17, 19, 21, 22, 36, 39, 43, 48-50, 54, 67, 69, 70, 73, 75, 83, 84, 88, 99, 107, 112, 113, 116-120, 122, 123, 142, 143, 145, 155-157, 161, 163
  postmodern 120
  ve duygu 17, 19
benlik yönetimi 118
benlik sunumu 8, 116, 118-120, 122, 123, 145
Berger, John 46
Betz, Nancy 97
bireycilik 85, 87, 89
birey olma durumu 14
bireysellik 11
blasé tutum 12
Boltanski, Luc 101
Bourdieu, Pierre 96, 97, 100-102, 146, 149, 150
Brint, Steve 70
Butler, Judith 62, 63

Callon, Michel 93, 139
Cavell, Stanley 21, 131
cinsiyet 13, 15, 22, 31, 42, 43, 49, 60
  kimlik 42
cinsellik 22, 24, 25, 45, 47, 50, 68, 70, 74

cinsel özgürlük 70, 81, 133
Coontz, Stephanie 16, 31, 32
Cott, Nancy 43, 63

çiftcinsiyetlilik 60

Damasio, Antonio 162, 163
dayanışma 12, 42
Dekartçı dualizm 120
Demos, John 23
demokratikleşme 41, 60, 66, 68
Dershowitz, Alan 87
Dialectics of Enlightenment (Adorno ve Horkheimer)121, 123
dil
  ideolojisi 63, 155
  psikolojinin dili 17, 32, 33, 90
  terapötik 18, 19, 28, 29, 32, 35, 39, 43-47, 49, 57, 58, 62, 72-75, 78-84, 86-91, 93, 94, 102, 104, 106, 108, 109, 155, 156
dinlemek 30, 32, 57, 163
DSM 91-93
Durkheim, Emile 12, 13, 35
duygular 11-17, 19, 25-27, 29-33, 36-39, 41-43, 47-50, 54-62, 74, 81, 82, 85, 97-101, 103, 104, 108, 109, 113, 114, 132, 133, 140, 148, 149, 151, 156-159, 161, 162
duyguların kontrolü 61
duyguların nesnelleştirilmesi/nesnelleşmesi 118
duyguların sosyolojisi 113
duygunun yapısı 78
duygusal alan 7, 65, 95, 96, 109
duygusal düzenlemeler 15
duygusal kapitalizm 3, 17, 42, 99, 157
duygusal kültür 15, 16, 18, 32, 42
duygusal sermaye 7, 65, 97
duygusal tarz 7, 18-20, 32, 96, 97, 99, 100, 101
duygusal yeterlik 96-99, 102, 104, 156
duygusal zeka 97-101, 104

[Effervescence] coşku 12
eHarmony.org 115
empati 36, 37, 40, 42, 49, 61, 98
empfindnisse (Husserl) 152
erkeklerin kadın üzerindeki hakimiyeti 42
Espeland, Wendy 54, 59, 61
evlilik 25, 51, 53, 57, 60, 83, 109, 115, 125, 155

fantezi 8, 118, 139, 141, 148, 149, 151, 163, 164
Farrell, Warren 49
feminenlik 31, 42
feminist anlatı 44
feminizim 45-47, 50, 51, 54, 59, 60, 89
Fonda, Jane 47, 83, 125, 148
Foucault, Michel 22, 35, 41, 84, 94, 157, 158
Freud, Sigmund 7, 18-23, 27, 66-69, 75, 107, 108, 142, 149, 157

Gay, Peter 21
Giddens, Anthony 50
Goffman, Erving 141, 143, 144
Goleman, Daniel 97

Habermas, Jürgen 9, 19, 35, 61, 117, 138, 140, 141
Habitus 7, 95-97, 100-102, 109
haklar kültürü 86
Hawthorne deneyleri 27
hayal kırıklığı 8, 62, 139-141, 144, 148
haz 22, 48-50, 94, 95, 112, 158, 159
Held, David 85, 138
Herman, Helen 25, 44, 88
hızlı eşleştirme 125, 126
hızlı kapitalizm 126
History of Sexuality (Foucault) 47, 84, 94
Honneth, Axel 9, 38, 60
Horkheimer, Max 121, 133, 138
Hughes, Robert 87
Husserl, Edmund 152
hümanist anlatı 90
hümanist hareket 70

Imagined Communities (Anderson) 20, 141

Interpretation and Social Criticism (Walzer) 138

"içkin eleştiri" 137, 138
ilaç sanayii 91, 92
iletişim, kültürel model 34, 47, 50, 59
ilk görüşte aşk 131
imgelem 20-23, 25, 28, 30, 48, 141, 148-151, 153, 154, 156, 157
internet
  flörtü 111, 125, 127, 140
  profili 114-117, 119-121, 123-125, 127, 130, 139, 143, 151, 155

Johnson, Barbara 134
Johnson, Virginia 47-50

kapitalizm 3, 11, 12, 16, 17, 25, 42, 43, 60, 72, 99, 101, 106, 109, 126, 133, 137, 157, 163
  connexionist 101
  duygusal 17, 99
kaygı 11, 13, 68, 84, 88, 130, 158
kendini gerçekleştirme 7, 16, 69-73, 75, 76, 81, 84, 88, 93-95, 157, 158, 161
kimlik 15, 20, 39, 42, 43, 45, 68, 69, 82, 86, 93, 109, 157
Kirk, Stuart A. 92, 93
kişilik 28, 30-32, 40, 41, 49, 54, 57, 92, 97, 115, 116, 121, 121, 145, 151
  testleri 97
kişisel gelişim 53, 65-69, 71, 74, 75, 77, 78, 84, 93-95, 157
  edebiyatı 53
  endüstrisi 69
Kubrick, Stanley 163
kurum 11, 13, 16, 23, 26-28, 44, 56, 75, 76, 86, 88, 91, 92, 102, 106, 157, 158
kurumsal benlik 32, 40, 41
Kutchin, Herb 92, 93
kültür eleştirisi 137, 138
kültürel sermaye 96, 97, 101

Landmark Education Corp. (LEC) 76, 77
Latour, Bruno 93, 139
Lukács, Georg 122, 123

Machiavelli, Niccolò 156, 161, 162
mağduriyet 87, 95
Mannheim, Karl 33
Marx, Karl 11, 12, 17, 107, 122, 123
maskülenlik 31, 32, 42
Maslow, Abraham 70-72
Masters, Bill 47-50
match.com 113, 115, 125, 155
Mayo, Elton 27-31, 44
Merleau-Ponty, Maurice 146, 151, 154
metinselleştirme 117, 141
Metrolopolis 12
Meyer, John 88, 89, 93, 98
Miller, Alice 90, 134
mizaç 22, 116, 118, 119
modernite 9, 11-13, 16, 63, 106, 140

nesnellik 15, 123, 132
normallik 22

Okin, Susan 102
okuryazarlık 55
oranu 27, 54, 59, 61, 99
Ong, Walter 55
Oprah, Winfrey 74, 79, 82, 83, 134, 159
otobiyografi 46, 47, 81-83

öfke 14, 27, 31, 32, 56, 5762, 68, 82115
öğüt edebiyatı 24, 25, 42, 51, 54
özyönetim 36, 39

patoloji 18, 21, 22, 44, 75, 78, 91, 93, 96, 154
performans 29, 41, 76, 97, 98, 100, 117, 119, 145, 156, 157
Person, Ethel Spector 148
piyasa 16, 17, 24, 45, 67, 70, 78, 80, 87, 88, 91, 92, 95, 102, 109, 118, 120, 127-133, 137, 138, 154, 157-159, 163, 164
popüler psikoloji 36, 69
postyapısalcılık 58

postmodern benlik 119, 120
psikanaliz 18, 19, 23, 24, 27, 66, 67, 104, 108, 156
psikiyatrik ilaçlar 92
psikoloji
  cinsiyet ve cinsellik 22
  dili 17, 32, 33, 90
  otoritesi 70, 92, 158
  ve işyeri 30
PTSD 91

Rogers, Carl 70, 71

saf eleştiri 134, 135
saf olmayan eleştiri 139
"Salon komedisi" 111, 147
seçim 40, 47, 53, 74, 102, 111, 118, 125, 132, 163
Schooler, Jonathan W. 152, 153
Schweder, Richard 14, 94
Sennett, Richard 106
Sewell, William 75
Shields, Brooke 15, 83
Silverstein, Michael 63, 114, 140
Simmel, Georg 12, 160
Smiles, Samuel 65-68
Smith, Adam 40
Spheres of Justice (Walzer) 102, 138
standartlık/standartlaştırma 13, 25, 49, 62, 78, 108, 119, 122-124, 133, 161
Stevens, Mitchell 54
Stock, Brian 55
Susman, Warren 28, 118

talk show 76, 79, 80, 86, 88, 117, 156
tanı(n)ma 37, 39, 58, 60, 62, 81, 95, 117, 123, 143, 146, 147, 150, 151
terapi 19, 45-47, 50, 51, 54, 59, 60, 68, 69, 71-73, 76, 79, 80, 86, 88, 89, 92, 104, 109, 167
terapötik anlatı 44-46, 73-76, 78-81, 84, 86, 87, 89, 90, 93, 94
terapötik kültür 32, 73, 81
terapötik görüşme 29, 155
terapötik dil 43, 49, 73, 104
terapötik otobiyografi 82, 83
tercüme etme süreci 93, 94, 96
The company of Critics (Walzer) 138
The Drama of the Gifted Child (Miller) 90
travma 9, 27, 66, 81, 90
tüketici kültürü 23, 108, 127

Vietnam savaş gazileri 91

Walsh, Bruce 97
Walzer, Michael 102, 138, 159
Warren, Neil Clark 49, 115, 118
Weber, Max 11, 17, 19, 51, 53, 54, 135, 160
Williams, Raymond 78
Wilson, Timothy 142, 143, 153

yabancılaşma 11, 12, 56, 160
yakınlık 3, 47-51, 68, 73, 74, 81, 97, 102-104, 114, 133, 157, 161
yakınlıkta eşitlik 50
You've Got Mail (1999 Ephron filmi) 111, 147

zevkler 52, 77, 94, 100, 115, 116, 118, 125, 127, 128, 144, 154
Žižek, Slavoj 87, 131, 163, 164

Hepimiz farkındayız, sayısız imge ve mesajın bombardımanı altındayız. Öyle ki, yarın, geriye dönüp baktığımızda bugünleri naif bir iyimserlikle de hatırlayabiliriz. Nasıl direniyoruz ya da sürükleniyoruz? İnternet, televizyon, sosyal medya, endişeli modernlik, rasyonel ahmaklık, duygusuzluk, kaba menfaatçilik, fantezi ve paranoya ile bir arada yaşıyoruz. Eva Illouz, eleştirel kuramı kullanarak ve ondan ayrılarak yakın dönemin zihniyetini tartışıyor. Psikolojik ve politik mutluluk içeren kendini gerçekleştirme kavramının nasıl biçim değiştirdiğini irdeliyor. Adorno'yu izleyerek, benliğin metalaştırılması sürecinde farklı kurumların yakın ilişkisine dikkat çekiyor: Psikolojik ikna, kişisel gelişim edebiyatı, nasihat endüstrisi, devlet, ilaç şirketleri ve internet teknolojisi, modern psikolojik özbenliğin temelini biçimlendirme konusunda iç içe geçmiştir iddiasında bulunuyor. Duyguları sermayeye bağlayan, kendi içinde çelişkili mantığı mercek altına almaya çalışıyor.

> *Sosyal mesafe ortak özelliklerin yokluğundan değil, bu özelliklerin soyut doğasından kaynaklanır. Uzaklık, insanların ortak hiçbir şeyi olmadığında değil, ortak noktaları fazla olduğunda ortaya çıkar. Diğer bir deyişle uzaklık, insanların artık günümüzde ortak ve son derece standartlaşmış bir dil paylaşmalarından kaynaklanır.*

İlginç ve ölçülü bir bugün eleştirisi... Eleştirel kurama taze bir katkı...

iletişim